

1000. lvs

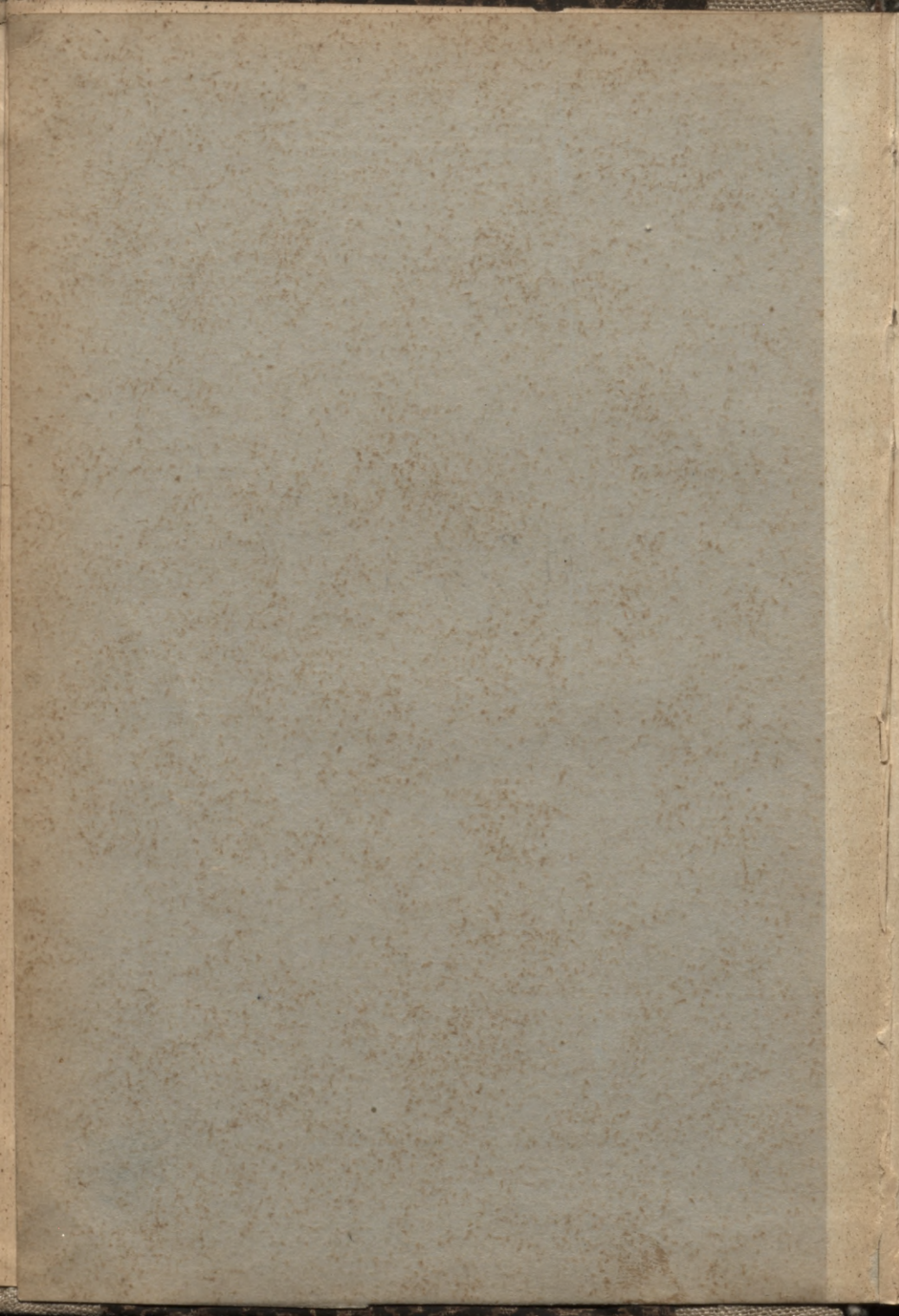
H. ENZELIŅŠ

Latv. Mōd.

SKATS CĒSU PILSĒTAS
UN
NOVADA PAGĀTNĒ

IZDEVUSI CĒSU KŪRORTA KOMITEJA

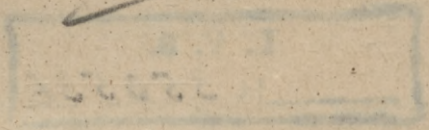
9/21

L 9
278

DB

Latv. Med.

H. Enzeliņš

Skats Cēsu pilsētas un novada pagātnē

Cēsis

1936.

Izdevusi Cēsu Kūrorta komiteja

1953

Part. 64

L. V. B.
In. 350536

2

0306119090

.....
Iespiests R. Jēpes grāmatu
spiestuvē, Cēsis. L. Katrinas 9.
.....

Priekšvārds.

Cēsis, šī ordeņu mestru kādreizējā rezidence un seno katoļu bīskapu sēdeklis, ir košākais zieds Latvijas pilsētu vaiņagā. Cēsu novads bagāts krāšņām dabas ainām, viņš ir dārga pērle skaistās Latvijas diadēmā. Gar Cēsīm braucot, mans skats allaž glāsta Cēsu torņus, viņas baltos namus, sarkanos jumtus un košo Gaujas leju. Labprāt es šad un tad klistu pa Cēsu pilsdārzu un citkārt varenās pils drupu atliekām, domās kavējos Cēsu slavenajā vēsturē. — Dzīvē Cēsis un Cēsu novada zemnieki ar man nav sveši bijuši. Jaunībā dažus gadus pavadīju Cēsu draudzes Lenču muižā. Vadot Baltijas Lauksaimnieku Biedrību, priekškaļa laikā man radās tuvu sakari ar Āraišu-Cēsu lauksaimniecības biedrību. Tās toreiz vairāk kā 300 biedriem kārtīgi piesūtījām laikrakstu „Zeme“. Ņemot vērā šos sakarus, kā arī Cēsu visai ievērojamo pagātni, man radās vēlēšanās, sakopot visas man par Cēsīm un tās novadu pieejamās ziņas, kas tad arī ir noticis. Agrāk par Cēsu novadu jau parādījušies mani raksti: „Cēsu pilspagasta zemnieku nemieri 1776./1777. g.“ „Izglītības min. mēnešrakstā“, „Par Liepas pagasta senatni“ un „Atskats Lenču pagasta senatnē“ „Brīvās Zemes“ il. pielikumā.

Šis mans apcerējums aptver sekošas nodaļas : 1) Chronista Indriķa ziņas par Cēsīm ; 2) Cēsis ordeņa laikā ; 3) Cārs Jānis Bargais un Cēsis ; 4) Cēsu bīskaps un jezuītu cīņa ar ev.-lut. ticību ; 5) Poļu-zviedru

cīņas un Cēsis; 6) Atkal kaļš un mēris; 7) Cēsis zem poļu, zviedru un krievu jūga; 8) Vēl par Cēsīm; 9) Pilsētas un pilsoņu zemes 1688.—1750.; 10) Dažas ziņas par Cēsu pili; 11) Sv. Jāņa baznīca; 12) Dažas ziņas par Cēsu mācītājiem; 13) Cēsu baznīcas ģenerālrevīzija 1685. g.; 14) Vecākā zviedru revīzija Vidzemē; 15) Cēsu pilsmuiža un tās novads; 16) Pilsmuižas zemnieku sūdzība 1744. g.; 17) Cēsu pilspagasta zemnieku nemieri 1776./1777. g.; 18) Pilēnieši 1811. un 1834. g.; 19) Pārējās Cēsu novada muižas un to novadi: Dukura, Jāņa, Priekuļu, Zetlera, Kalna, Meijera, Mācītāja, Striķu, Veismaņu, Jurgu, Ruckas un Dubinskas muižas; 20) Neražas un kungu jūgs; 21) Cēsu pilskungi; 22) Degvīna posts; 23) Brāļu draudze; 24) Cēsu līvu atmiņas; 25) Mārcis Sārums — Vidzemes pēdējais lībietis; 26) Dāvida dzirnavas un J. Eizenbergs. — Vēsturiskās ziņas par novadu pa lielākai daļai smēlos tieši no Valsts archīvā glabātiem senrakstiem. Pārējās ziņas sakopāju no man pieejamās attiecīgās literatūras.

H. Enzeliņš.

I. Chronista Indriķa ziņas par Cēsīm.

Chronists Indriķis Cēsis un Cēsu novadu pirmo reizi piemin 1206. g., runājot par priesteri Daniēļa darbību, kas, atgriezis un kristījis Dabrēja pili lībiešus, dodas pie vendiem. Tie tānī laikā bijuši pazemīgi un nabagi, jo bija padzīti no Ventas Kurzemē. Pēc tam tie dzīvojuši uz Vecā kalna, kam līdzās uzcelta Rīga. Tad no turienes viņus padzen kurši, dažus nositot. Atlikušie bēg pie latviešiem (ar kuņģiem gan bijuši no viena celma), apmetās pie viņiem un dzīvo tur. Par priesteri ierašanos vendi ļoti priecājas un piegriežas kristīgai ticībai, liekot sevi kristīt. No šiem vendiem gan cēlies Cēsu vācu nosaukums „Venden“.

Pēc dažu vēsturnieku domām vendu dzīves vieta it kā bijusi ap Āraišiem, tā sauktām Veccēsīm, kur savu galveno mitekli izraugās arī zobeņbrāļi, tikai vēlāk ceļot tagadējās Cēsis.

1208. g. chronists atkal piemin Cēsis, tēlojot vācu-latviešu-lībiešu sarunas ar igauņiem. Viņš stāsta: „Un notikās, ka jau visa Lībija un Latgale (t. i. Latvija) bija kristīta, latviešu vecākie Rūsiņš no Sateklas pils, Varidotis no Autinas un Tālivaldis no Beverīnas, tāpat arī Bertolds, Cēsu bruņniecības brālis, sūtīja savus vēstniekus pie igauņiem uz Ugauniju (ap Odenpeju un Tērbatu), prasīt gandarījumu par visām pārestībām, kas tiem no viņiem bija nodarītas . . . Bet igauņi maz ievēroja sūtņu vārdus, nedeļa nekāda

gandarijuma, bet raidīja ar viņiem savus sūtņus uz Latviju. Un tā kā bruņinieki jau dzīvoja Cēsis, tad viņi sūtīja Bertoldu, kā pirmo no savējiem, uz latviešu-igauņu sarunām. Nāca arī no bīskapa puses priesteris Indriķis (chronists) un ļoti daudz latviešu. Un sāka sarunāties par mieru un taisnību. Bet igauņu sūtņi nicinoši izturējās pret mieru ar latviešiem, atteicās netaisni noņemto atdot un runāja latviešiem preti visās lietās. Un pēc tam kad viens otram bija draudējuši ar asākiem šķēpiem, tie izšķīrās bez kautkāda miera līguma . . .

Šim nesekmīgām sarunām sekoja vācu-latviešu-libiešu iebrukums Ugaunijā un Odenpejas (Lāčagalvas) pils nodedzināšana. Lai atriebtos, ugaunieši, ņemot palīgā kaimiņus sakaliešus, savkārt iebrūk Latvijā, apsēž Beverīnas pili. Bet neko nepanākušiem, igauņiem no šīs pils jāatkāpjas. Latvieši viņiem iet pakal un ievaino ļoti daudz. Un sūta pa nakti pie bruņinieku mestra *Vinno Cēsis*, kas toreiz tur bija, un lūdza viņu nākt ar savējiem, lai dzītos igauņiem pakal. Un viņš, sasaucis visus apkārtnes latviešus, nonāk Beverīnā no rīta, atrodot, ka pagānu kaļaspēks jau sen aizgājis, un iet viņiem pakal visu to dienu . . .“

Atkal chronists Cēsu bruņinieku brāļus piemin 1209. g. Brālis *Vigberts*, kuņa sirds vairāk milē pasaulī, nēkā bruņinieku kārtas noteikumu stingrumu, ir spiests bēgt uz Idumeju pie turienes priesterā (Straupes novadā). Bet bruņniecības brāļi, kā Cēsu Bertolds ar dažiem citiem brāļiem un kalpiem, bēglim dzenās pakal uz Idumeju, sagrābj viņu, ved atpakal uz Cēsīm, kur viņu met važās. Gan vēlāk viņu atsvabina, atdodot viņam brāļu tiesības. Un nu viņš nogalina jau minēto mestru *Vinno*, Cēsu pils būves uzsācēju, kuņu pabeidz viņa pēcnācējs *Volkvins* (†1236.).

Tanī pašā 1209. g. izbeidzas ar igauņiem noslēgtais miers un Bertolds, bruņinieku meistars Cēsis, sasauc pie sevis Rūsiņu ar viņa latviešiem, kā arī Autinas (Avotenes) latviešus, pēc kam ar tiem un saviem vendiem dodas uz Ugauniju, kur daudz vīrus apkauj, bet sievas un meitas sagūsta, vedot tās un citu lielu laupījumu sev līdz. Nu libieši ierosina mieru slēgt ar igauņiem, kam arī piekrit Rīgas bīskapa latvieši, bet ne Bertolds, kā arī Rūsinš ar saviem latviešiem, pošoties uz jaunām cīņām.

Kad nākošā gadā Cēsu Bertolds ar latviešiem atgriežas no sava sirojuma pa Ugauniju, tas dodas palīgā rīdziniekiem, kuņiem uzbrukuši kurši. Pēc tam tas pats Bertolds atkal pulcē bruņiniekus, kā arī libiešus un latviešus, un dodas atkal uz Ugauniju, kur aizdedzina Odenpejas pili. Lai atriebtos, igauņi jau tā paša gada augustā ar lielu pulku apsēž Cēsis. Trīs dienas viņi cīnās ar Bertolda zobenbrāļiem un vendiem, pie vecās pils, kur vēl dzīvo bruņinieki kopā ar vendiem. Cīņa ir nikna, un nezina kā apsēstiem būtu klājies, ja tiem nebūtu pienākuši libiešu un latviešu palīgspēki. Nu igauņi atkāpjas no Cēsu pils un dodas pāri Gaujai, atpūšoties pie tā ezera, kas ir ceļā uz Beverīnas pili (Valmieru), kur pārnakšņo. Viņiem seko Cēsu brāļi un Kaupo ar libiešiem, kā arī latvieši, apmetoties pie minētā ezera rīta maltīti ieбайдīt. Šīs dienas cīņā igauņi gūst spožu uzvaru.

1211. g. Cēsu Bertolds un Rūsiņš ar latviešiem, kā arī libieši, ar igauņiem cīnas pie Vilandes pils, to pēc niknām kaujām ieņemot. Vēl tai pašā gadā Kaupo un Bertolds ar savējiem un bīskapa ļaudis siro pa Sakalas novadu, kaujot, dedzinot un laupot. Bet igauņi steidz atriebt, kas Beverīnas latviešu vecākos — Doti un Paiku, spiež iet uz Rīgu un no turienes iz-

lūgties palīgu pret igauņu uzmākšanos. Nu sacēlas svētceļotāji ar bruņniecības brāļiem, bīskapa brāli Teoderichu, Kaupo ar visiem libiešiem un Cēsu Bertolds ar latviešiem. Metzepolē lielus spēkus sapulcējuši, tie trīs dienas iet gar jūru, pēc kam pagriežas uz Sakalu, kur laupīdami iet uz priekšu.

Tai pašā gadā plosās nikns mēris, kas skaņ arī vendus.

Ziemas sākumā bīskapa brālis ar saviem ļaudīm un Cēsu Bertolds atkal dodas cīņā ar igauņiem.

1212. g. izceļas ķildas starp Autinas latviešiem un Cēsu bruņinieku brāļiem. Pēdējie pirmiem atņēmuši tīrumus un bišu kokus, dažus no viņiem ievainojot. Autinas latvieši toreiz atradās vēl bīskapa daļā. Ķildas noved pie latviešu un libiešu sacelšanās pret vāciešiem, kas beidzās ar libiešu Dabreļa pils ieņemšanu un Rūsiņa nāvi. Pēdējais no Dabreļa pils uzrunā Bertoldu, nosaucot to par draugu, pie kam viņu trāpa ienaidnieka raidītā jaunā bulta. Ar viņu latvieši zaudē savu drošsirdīgāko un varonīgāko virsaiti.

Sakarā ar minētām ķildām, latvieši bīskapam Rīgā sūdzās viņiem atņemto druvu un dravu dēļ, kā arī ievainojumu dēļ. Ieceltā šķirēju tiesa Autinas latviešiem atdod viņu dravas, piespriežot arī pienācīgu atlīdzību par ievainojumiem, bet bruņinieki patur latviešiem atņemtos tīrumus, tā tad pašu vērtīgāko.

1213. g. leitīs Dangerūtis, Gersikas ķēniņa Visvalda sievas tēvs, iet ar daudz dāvnām pie Naugardas lielķēniņa, noslēdzot ar to līgumu. Atgriežoties, bruņniecības brāļi nodevīgā kārtā Daugerūti sagūsta un, dzelzīs slēgtu, viņu met Cēsis cietumā, kuŗā tas pēc ilgāka laika pats ar savu zobenu noduŗas. Drīz pēc tam Cēsu Bertolds ar saviem brāļiem viltīgā kārtā uzbrūk leišu virsaitim Steksim, to līdz ar daudz viņa

ļaudīm nogalinot, lai gan viņam Cēsis ierodoties bija izrādījuši it kā lielu prieku.

1215. g. igauņi lielā pulkā iebrūk Latvijā, apsēž Autinas pili. Kad tai palīgā steidzas Cēsu bruņinieki, igauņi atkāpjas un bēg. Pret vakaru Trikatā nonākuši, tie sagūsta Tālivaldi, to dzīvu sadedzinot. Tā dēli Rameķis un Druvvaldis, dziļi saniknoti par sava tēva moku pilno nāvi, pulcē kaļaspēku, lai dotos uz Ugauniju. Līdz ar viņiem iet Cēsu bruņniecības brāļi un citi vācieši. Un kad no turienes ar lielu laupījumu atgriezušies, tad Cēsu Bertolds ar savējiem, bīskapa brālis Teoderichs ar saviem bruņiniekiem un kalpiem un Tālivalda dēli ar saviem latviešiem atkal par jaunu dodas sirojumā uz Ugauniju.

1216. g. krievi pēc sava paraduma ierodas pie Tālavas latviešiem, lai ievāktu meslus. Projām ejot, tie aizdedzina Beverīnas pili. No tā Bertolds, Cēsu bruņniecības meistars, noprot, ka krievi, latviešu pils dedzinot, rikojas uz kaļu. Pils dedzinātājus viņš tādēļ liek sagrābt un cietumā mest. 1217. g. Cēsu Bertolds, bīskapa brālis Teoderichs un līdz ar viņiem lībieši un latvieši, kā arī daži svētceļotāji, dodas ciņā pret krieviem.

1218. g. krievi atkal iebrūk lībiešu un latviešu zemēs. Kāds viņu pulks apsēž Cēsis un cinās cauru dienu ar bruņniecības brāļiem, pēc kam iet pāri Gaujai, apvienojoties ar krievu galveniem spēkiem. Ceturtnā dienā krievi pāriet atkal Gauju, apsēž vendu pili, kaujas cauru dienu ar vendiem. Tiem palīgā no savas pils nokāpj bruņinieku strēlnieki, pāriet pie vendiem, ar savām bultām daudz krievus nogalinot vaj ievainojot.

Pats bruņinieku mestrs dienu iepriekš ar saviem brāļiem bij devies uz vācu sapulcēšanās vietu. Pa

to starpu viss krievu pulks apsēž viņu pili. To sadzirdējuši, brāļi atgriežas un nakts laikā klusām iekļūst savā pilī. Kad rītam austot, Naugardas ķēniņš redz daudz savu augstmaņu ievainotu un nogalinātu, un vēro, ka viņi pat nespēj ieņemt vendu pili, kas toreiz skaitījās par Vidzemes mazāko cietoksni, viņš uzsāk ar bruņiniekiem sarunas. Bet tie viņam atbild ar labi trāpītām bultām. Krievi nu atkāpjas, dodoties caur Trikatu atpakaļ uz savu zemi.

1219. g. Cēsu bruņinieki pulcē bīskapa vīrus, fogtu Gerhardu, ar visiem libiešiem, latviešiem un rīdziniekiem, un dodas cīņā pret Jervijas igauņiem.

1221. g. krievi un leiši atkal vienojas par kopēju kaņagājienu uz Latviju un Lībiju. Pļaujāmā laikā krievi iebrūk Latvijā, gaida divas nedēļas uz leišiem, posta un laupa. Tad viņi tuvojas Cēsīm. Gan pie vārtiem viņiem stājas pretim bruņinieki ar saviem vendiem, bet redzot ienaidnieka lielo pārspēku, tie aizdedzina namus un ciemu un nogriežas uz savu pili. Neuzbrūkot pēdējai, krievi iet pār Gauju, nonāk Turaidas novadā, izlaupot zemi, dedzinot baznīcas un ciemus, kā arī laukā savāktu ražu, sagrābjot un nogalinot cilvēkus. Pa to pašu ceļu arī leiši iet tuvu gar Cēsīm, sekojot krieviem. Arī viņi ceļas pāri Gaujai, darot to pašu ļaunu, kā krievi, cik tie vēl nebij pa spējuši nodarīt.

Lai atriebtos par tiem nodarīto ļaunu, vēl tai pašā 1221. g. latvieši, libieši un rīdzinieki iebrūk Naugardas valsti, kur laupa, posta un dedzina, aizvedot daudz ļaužu gūstā. Gan viņiem līdz arī Cēsu vendi un latvieši. Un chronists stāsta, ka latvieši nokļuvuši kādā baznīcā, netālu no pašas Naugardas, paņēmot no tās gleznas, zvanus un vīrāka mucas, at-

griežoties ar lielu laupījumu pie pārējā kaļaspēka. Iebrukumi krievu zemē tai pašā gadā atkārtojas.

Apvienoto vācu, latviešu un libiešu cīņām pret igauņiem turpinoties, pēdējie 1223. g. ar lielu pulku ielaužas latvju-libiešu zemēs, piemeklējot it īpaši Trikatas, Rozulas, Metsepoles, Turaidas un Lēdurgas novadus. Igauņiem aizmugurē, Rameķis ar nedaudz savējiem nonāk pie Ureles (Ungurmuižas), kur nejauši sastopas ar Vilandes krievu vadoni Varemaru, nogalīnot to un vēl daudz citus krievus un igauņus. Saņemot daudz bruņas un citu laupījumu, Rameķis ar savējiem atgriežas Cēsīs.

Lai pienācīgi atmaksātu par latviešiem un libiešiem nodarīto ļaunu un postu, pulcējas vācieši, to starpā arī Siguldas un Cēsu bruņniecības brāļi, latvieši un libieši lielā pulkā, seko igauņiem, tiem atkāpjoties. Netālu no Cēsīm (pie Skundriķa kroga) vajātāji iet pāri Gaujai, dodas gar Gauju pa ceļu, kas ved uz Beverīnu (tagad Valmieru), kur pie Jumaras tilta igauņus smagi sakauj, kas pēc chronista nostāsta zaudē vairāk kā 600 kritušu.

Ilgās un nemitīgās cīņās igauņu siktā pretestība beidzot lauzta. Vāciešiem nu vairs nav vajadzīga līdz tam sabiedroto latviešu palīdzība. Un jau 1224. g. tie dalās Tāļivalda dēlu zemēs. Ar to turpat uz 700 gadiem izbeidzas Tāļavas latviešu patstāvība.

Vēl chronists, par kuŗa tautību vēsturnieki vēl nav vienisprātis, pastāsta, ka 1225. g. kā pāvesta legāts Vidzemē ieradies Modenas bīskaps. Viņš pulcē latviešus un libiešus, sludina viņiem dievvārdus, Trikatā viņš paaicina pie sevis visus Tāļavas latviešus. Arī Cēsu vendus viņš neaizmirst apraudzīt, pamāca tos un piekodina viņu kungiem — Cēsu bruņinieku brā-

ļiem — neuzkraut tiem padaudz smagu jūgu, bet tos taupīt un satīcīgi ar viņiem sadzīvot.

Cēsis ir pirmais vāciešu ieņemtais latviešu novads un šī novada iedzīvotāji ir pirmie latvieši, kas pieņem katoļu ticību. Un liekas, ka jau 1207. g. notikušā pirmā zemes dalīšanā arī Cēsis ir to novadu starpā, kas piekrīt ordenim.

Pie Cēsu komturejas, kādu ordeņa zemes Livonijā pavisam astoņas, pieder: 1) Cēsu pilsnovads, 2) Āraiši, 3) Burtnieki, 4) Trikata, 5) Lugāži un Ērgeme. Te minētās zemes vienības 13. gadu simteņa sākumā piederēja pie Tālavas novada, kas 1224. g. dalīšanā piekrita ordenim, kas redzams no paša dalīšanas akta.

Kur atradušās chronista minētās Autinas un Satekla pils, par to daudz un dažādi spriests. Visticamākais par Autinu man liekas būt pētnieka H. Lākmaņa ieskats. Savā, vācu valodā 1932. g. iznākušā rakstā par chronistu Indriķi un viņa laiku, kuŗā viņš pierāda, ka Beverinas pils ir stāvējusi tagadējās Valmieras vietā un ka Imera nav vis Seda, bet gan Jumaras upe, kas dažus kilometrus lejpus Valmieras Kokmuižas pagasta robežās ietek Gaujā, viņš ar maz ierobežojumiem ir par to, ka Varidota pils Autina ir atradusies Priekuļu pagasta robežās, Sāruma pilskalnā. Autinai ir sakars ar vārdu „avots“. Vēl 17. g. simtenī pie Cēsu pils ir Avotenes vaka — pagasts, no kuŗa 23 ciematiem tagad 13 ir priekulieši, daži veismanieši. Par Rūsiņa Sateklas pili domā, ka tā meklējama Raiskuma pagasta Kvēpeņu māju pilskalnā.

II. Cēsis ordeņa laikā.

Uz ziemeļiem no Daugavas vācieši savu varu ap 1240. g. jau pilnīgi nostiprinājuši, bet uz dienvidiem no Daugavas turpinājās bruņinieku cīņas ar kuršiem, zemgaļiem un leišiem. Bruņinieki sagūsta leišu virsaiti Lengevinu, atlaižot to tikai pret augstu izpirkšanas maksu (ap 2875 rubļ. sudr.). Lai atriebtos bruņiniekiem, šis pats Lengevins ar leišu pulku iebrūk Vidzemē, kur nonāk līdz pat Cēsīm, sakaujot šejienes bruņiniekus (starp 1244.—1247.).

Atkal 1261. vai 1262. g. leiši ir pie Cēsīm, paša dižkuniņgaiksta Mendauga vadībā. Pirms sava kaļģājiena uz Vidzemi viņš ved sarunas ar krieviem, kas apsola reizē ar leišiem Vidzemē iebrukt. Bet krievi vārdu šoreiz netura un Mendauga kaļģājienš tālab ir nesekmīgs. Cēsis no ienaidnieka necieš, bet apkārtējie zemnieki pārdzīvo briesmu dienas un postu.

Ķildas starp Rīgas virsbīskapu un ordeni ar isākiem vai gaļākiem pārtraukumiem, turpinājās visā senās Livonijas valsts pastāvēšanas laikā. Un bieži vien šis ķildas skaļ arī Cēsis, ordeņa galveno rezidenci. Tā, kāds 1314. g. senraksts norāda uz ķildām starp virsbīskapu un ordeņa mestru, kuļās Cēsis zaudē dažus zemes īpašumus. 1330. g. Cēsu pili pie ordeņa mestra ierodas virsbīskaps Fridrichs, lai būtu par vidutāju ordeņa ķildās ar Rīgas pilsētu.

14. gadu simtenī jau agri pie Cēsu pils nodibinājās pilsēta, kas uzplaukst un izplešas. Viņai ro-

das sakari pat ar savā laikā vareno ziemeļvācu Hanzu. Kad pēdējā 1365. g. pret dāņiem kaļu vedot, slēdz pamieru ar dāņu ķēniņu Valdemāru III., tad Rīgas pilsēta nevien savā, bet arī Cēsu un Valmieras vārdā apņemas šo pamieru visos viņa punktos izpildīt.

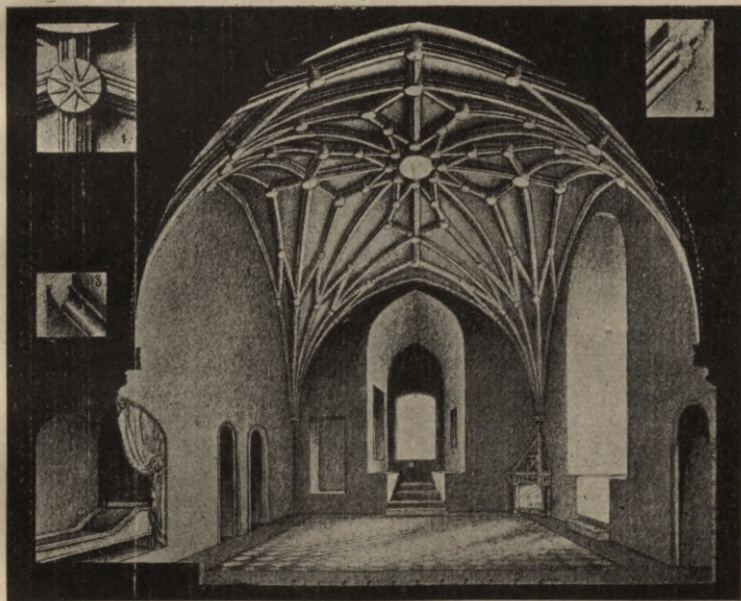
Ka arī Cēsis ir ievērojama ārējā tirdzniecība, liecina tas, ka 1375. g. Rīga, Cēsis, Valmiera un Straupe*) savā starpā norunā noturēt Vilandē dienu, kur kopēji apspriesties par vācu tirgotāju tiesībām toreiz rūpniecības un tirdzniecības ziņā visai ievērojamā Flandrijā. Vecais Hanzas savienības ceļš uz Krieviju ilgu laiku ved caur Cēsīm uz Tērbatu. Itkā jau agri Cēsis dzīvojuši krievu tirgotāji un 13. gadu simteņa beigās Cēsis bijuši krievu vārti. 1471. g. krievi Cēsis atklāj savu preču noliktavu. 16. gadu simtenī tirdzniecības ceļš uz Krieviju vairs neiet gar Tērbatu, bet caur Cēsīm, kur noliktava, pār Smilteni, Gaujienu un Alūksni.

Kad 1457. g. decembrī ordeņa mestrs pēc neilgas valdišanas mirst, daļu bruņinieku, tā sauktie vestfaļi, par viņa pēcnācēju izvēl Cēsu pilskungu Heidenreichu Vinki, bet otra daļa, kas cēlušies galvenā kārtā no Reinzemes, par mestru izrauga Jerves pārvaldnieku Notlebenu. Prūšu augstmestra apstiprinājumu gūst Vinke.

Visai ievērojamam ordeņa mestram Jāņam fon Mengdenam, sauktam Osthofs, 1469. g. mirstot, par pēcnācēju ievēl J. Voltusu fon Hersi. Tas ved nekārtīgu dzīvi un viņu apvaino par ordeņa naudas izšķērdēšanu, kālab 1471. g. rudenī viņu iesloga Cēsu pils cietumā, kuŗā tas mirst 1474. g. Par velti viņa brālis trīs gadus cīnījies par viņa atsvabināšanu, iejaucot ķildās starp citu arī Zviedriju. Cik stipra un nocietināta ir pati Cēsu pils, tik drūmi un nepieejami

*) Straupe toreiz pilsēta.

zem tās ir viņas pagrabi-cietumi. Vai tam, kas viņos iekļuvis un kas tur dabū izbaudīt tur pielietotos moku veidus! Piemēra dēļ te pievedīšu vēl divus vīrus, kas Cēsu pils cietumos smakuši. Vispirms Kurzemes muižnieku Dietr. Butlaru no Bauskas novada, kas iemaisīts ordeņa cīņās ar Rīgas virsbīskapa koadjutoru Vilhelmu, Brandenburgas markgrāfu. Pret pēdējā

Cēsu ordenmestra zāle ap 1500. gadu.

piekritējiem cietsirdīgais ordeņa mestrs Herm. fon Brigenejs pielieto visbaigākos līdzekļus. Butlaru, kā koadjūtoru piekritēju vadoni, viņš liek 1536. g. sagrābt un ieslodzīt to Cēsu pils cietumā, kur to tik briesmīgā kārtā spīdzina, ka jau nākošā gadā viņam jāmirst. Ap to pašu laiku uz ordeņa mestra pavēli Bauskas novadā apcietina tā laika ievērojamo dzejnieku

Burkardu Valdisu, apvaino viņu it kā ar ordeņa pretiniekiem uzturētu sakaru dēļ. Divi gadus viņu tura tumšā cietumā, kas vēl līdz mūsu dienām uzglabājies, kveršina viņu neatlaidīgi, sien viņu uz moku sola. Pēc viņu, vai pavisam aizmirstu, pārvieto uz Cēsu pili, šo ordeņa slepenāko un augstāko soda vietu, kur Valdisam neklājas labāk. Beidzot uz Hesu zemes valdnieka Filipa un Rīgas pilsētas neatlaidīgu lūgumu, cietuma durvis 1540. g. vasarā beidzot atdažas, pie kam Valdis, Vācijā atgriezies, vēl sešpadsmit gadus darbojas kā mācītājs.

1478. g. arī Cēsis pievienojas pārējo Livonijas pilsētu sūdzībai pāvestam par virsbīskapa Silvestra, šī ordeņa lielākā ienaidnieka, it kā sliktu uzvešanos. Gan vienīgi ordeņa spiesta viņa to dara.

1481. g. iedegas cīņa starp ordeni, virsbīskapu un Rīgas pilsētu. Tās apšaudišanai ordenis Cēsu pils labākos lielgabalus liek nogādāt uz Rīgu. Rīgas pilsoņiem sākumā sekmējas. Daugavgrīva pēc četrus nedēļus aplenkuma krit viņu rokās. Klāvs Berens un citi rīdzinieku vadoņi virsnieki ar saviem kareivjiem siro pa ordeņa zemēm, ieņemot Koknesi, Doli, Piebalgu. Kad ordeņa mestrs B. f. d. Borgs glēvā kārtā no cīņas pret virsbīskapa un Rīgas kareivjiem izvairas, un visas savas mantas tiem pametot, iebēg Cēsīs, rīdzenieki, Vinolta vadīti, gan dzenas tam pakaļ līdz pat Cēsīm, bet uzbrukt pilsētai un pilij viņi tomēr neiedrošinājas. Ordeņa mestru, ar baznīcas lāstiem apkrautu, 1486. g. atstādina no amata. 1483. g. rīdzeniekiem Cēsīm tuvojoties, no Cēsu pils cietuma izbēg tur ieslodzītais virsbīskapa doma kungs Ropers un atgriežas uz Rīgu.

Kad 1485. g. pret garīdznieku gribu un zem ordeņa iespaida, par virsbīskapu ievēl pilsoņu kārtai

piederīgo Miķeli Hildebrandu no Rēveles, tas, pāvesta apstiprināts, 1485. g. Lieldienās, 300 Kurzemes jātnieku pavadīts, ierodas Cēsīs, lai vestu sarunas ar uzvaru guvušo ordeni. Un 1486. g. 1. martā ordeņa mestrs Freitags f. Loringhovens atdod virsbiskapam un tā kapitulam tiem atņemtās pils un muižas.

Fon Loringhovens mirst 1494. g. un viņa pēcnācējs ir visu ordeņu mestru pats slavenākais — Valters f. Plettenbergs. Ar Lietuvas dižkuningaikšti

Cēsu ordeņpils drupas ap 1910. gadu.

Aleksandru, kas kopš 1500. g. atrodās briesmīgā cīņā ar Krieviju un Krimas tatāriem, Plettenbergs Valkā un Cēsīs 1501. g. noslēdz līgumu uz 10 gadiem.

Bet leišus, kuju dižkuningaikštis nu arī ir poļu karālis, sakauj krievi 1501. g. pie Mstislavas, pēc kam drošsirdīgais krievu karavadonis Ščenja uz cāra Jāņa III. pavēli, neraugoties uz pastāvīgo lietu un plūdiem, ar 90000 krieviem un tatāriem ielaužas Vidzemē. Tērbatas biskapiju viņš pārvērš tuksnesi, Alūksni sade-

dzina, briesmīgi cieš arī Ērgeme un Trikatas novadi. Gūstā krievi aizdzen 40000 cilvēkus. Salam uznākot, krievi nonāk arī līdz Cēsīm, kur tiem stājas pretīm Plettenbergs, pēc kam krievi, no ciņām izvairoties, lēni atkāpjas.

Plettenbergs piespiež Maskavu noslēgt ar Livoniju mieru uz 50 gadiem, pēc kam viņš arī zemes iekšienē nodibina mieru dažādo varu starpā. Viņa iespaids un viņa slava tālu sniedzas. Zeme bauda mieru un tās turība pieņemas. Arī zemnieku starpā valda zināma pārticība. Uzplaukst arī Cēsis, Plettenberga rezidence, dažādu sapulču vieta. Te notur pilsetu dienas-sapulces, te pulcējas ordeņa augstākie pavēlnieki.

Pret Lutera piekritējiem Plettenbergs ir picietīgs, pat labvēlīgs, evaņģelija skaidrās mācības izplatīšanai Vidzemē viņš neceļ šķēršļus. Ar viņa atļauju Cēsu vārti 1524. g. atdarās virsbīskapa no Kokneses padzītam priecās mācības sludinātājam Brigemanim, Cēsu pirmam evaņģ.-luteriskam mācītājam. Dievvārdus viņš sludina tā sauktā naudas kaltuves tornī (Münzturm*).

1533. g. Cēsīs sanāk Livonijas kungi un kārtas ar ordeni priekšgalā un savā starpā vienojas mierīgi zemē uzturēt pastāvošās ticības lietas un attiecības.

1535. g. 28. februārī Valters f. Plettenbergs lielā vecumā slēdz savas acis, gan ne Cēsu baznīcas altāra priekšā, kā to citi stāsta, bet gan savā Cēsu pilī. Viņu dēvē par Livonijas lielāko valdnieku, diženu cilvēku un ievērojamu kaņavadoni, lielu it sevišķi tanī ziņā, ka viņš, izprotot sava laikmeta prasības, reformāciju caur gudru mērenību sekmēja.

*) Tā atrašanās vieta tagad vairs nav noteicama.

Viņa laikā un uz viņa rīkojumu Cēsu pili lieliski izbūvē, paplašinot to ar trim jauniem torņiem.

Ordenis bija Livonijas valsts lielākais zemes īpašnieks. Ordeņa virspavēlniekam mestram piederēja bez puskundzības pār Rīgu, Cēsu pils ar pilsētu, kur viņš rezidēja, un bez tam vēl Ādāži, Salaspils, Valmiera, Āraiši, Trikāta, Rūjiena, Burtnieki, Karkus, Helmete, Ērgeme, Ropaži un Tukums ar pilīm un viņu novadiem. Pēc ordeņa mestra augstākais lielvīrs ordenim bij landmaršals, kas rezidēja Siguldas pilī. Tad vēl 8 komtūri un 8 fogti, kuņģiem ar savas pilis un to novadu ienākumi.

Cēsu un arī Valmieras pilsētu tiesības ir plašas. Tādas pat tiesības 1538. g. ordeņa mestrs piešķīr arī Kuldīgas pilsētai līdz ar vienu nedēļas tirgu.

Jau Plettenberga pēdējā laikā uzliesmo cīņas starp ordeni un bīskapiem. Tā 1533. g. Plettenberga koadjutors (palīgs) Cēsis pulcē 700 vīrus, lai dotos kaņģājienā pret Sāmsalas bīskapu.

Plettenberga pēcnācējs ir Hermanis fon Brīgenejs, kas mirst 1549. g. un apglabāts Cēsu Sv. Jāņa baznīcā, kur guļ arī ordeņa mestra Freitāga f. Lovinghovena trūdi. Viņu kapu akmeņi vēl mūsu dienās tur glabājas.

Kad 1546. g. Valmierā noturētā landtāgā ordenis un bīskapi savā starpā par dažām lietām vienojas, kas starp citu skaņ arī Rīgu, tad pēdējā tam nepiekrīt. Lai izspiestu viņas piekrišanu, pret viņu pulcē kaņģaspēku, tā virsbīskaps 300 jātniekus pie Ikšķīles, ordenis 220 pie Cēsīm, Kurzemes bīskaps stiprus spēkus pie Bolderājas. Ieroči tomēr šoreiz paliek necilāti, jo nu noslēdz tādu līgumu, kam arī Rīga piekrīt.

1551. g. Cēsis notur kungu dienu, kur spriež par izlīgšanu starp Rīgu un virsbīskapu, par miera pagarināšanu ar Maskavu, par kaņģaspēka ievēšanu no ār-

zemēm. Pašu zemē vairs nav cilvēku, kas prastu ar ieročiem rīkoties. Atkal 1554. g. Cēsis tura kungu dienu. Ordeņa pavēlnieki lemj sūtīt Daugavpils kom-tūru pāri robežām kaņaspēku līgt. Nākošā gada kungu dienā Cēsis ordeņa mestrs krievu sūtniecības klātbūtnē apzvēr mieru ar Krieviju.

Ciņā, kas izceļas starp ordeni un virsbīskapu, mestra pulki 1556. g. no Cēsīm iet uz Raunas pili, tai 19. jūnijā uzbrūkot, to izdedzinot un 21. jūnijā atkal atstājot. Bet ordeņa gribu par virsbīskapa kond-jutoru izvēlētais Meklenburgas hercogs Kristofs no Kokneses ierodas Cēsīs, 50 jātnieku pavadīts, kur mestrs viņu sagaida. Hercogam uz Smilteni aizejot, mestrs to apdāvina ar ērzeļiem u. c.

1556. g. augustā Cēsis ierodas Pomeranijas her-coga sūtņi, lai ievadītu izlīgumu naidīgo Vidzemes kungu starpā. Tie piekrit šķirēju tiesas iecelšanai, kuņā par tiesnešiem piedalītos Dānijas ķēniņš, Bran-denburgas kūrfirsts, abi Pomeranijas hercogi u. t. t. Bet viss jau nāk par vēlu, jo krievu briesmas jau tuvojas.

III. Cars Jānis Bargais un Cēsis.

Plettenberga ar krieviem noslēgtais 50 gadu miers notek un Maskavas cars Jānis Bargais Livonijai uzstāda dažas smagas un nedibinātas prasības, kuŗās starp citu ir runa arī par kādas senāk Cēsis it kā bijušas krievu baznīcas atjaunošanu. Kad 1557. g. Cēsis ierodas cara sūtņi, viņa prasības noraida.

1558. g. krievi iebrūk Vidzemē. Neraugoties uz Tērbatai doto solījumu, ordeņa mestrs bēg uz Valku, no krieviem pastāvīgi vajāts. Baidoties, ka krievi viņam varētu priekšā aiziet, viņš tik steidzīgi atkāpjas uz Cēsīm, ka bojā aiziet daudz cilvēku un zirgu, jo tā dienā laiks ļoti karsts.

Tā paša gada jūlijā krievi sakauj vāciešus arī pie Gulbenes un Cēsīm. 1560. g. krievu iebrukumi turpinājas. Bez žēlastības laupa, posta un dedzina. Mežos paslēpušos iedzīvotājus uzmeklē un pulkiem tos dzen uz Krieviju, lai tur tos pārdotu par vergiem. Kņazs Kurbskis ar savu pulku nonāk līdz Cēsīm, kur sakauj landmaršālu. Arī pār poļu palīgspēku krievi pie Cēsīm gūst uzvaru. Poļu un zviedru starpā ved sarunas par apvienību pret Krieviju, par 10.000 dalderu lielu aizņēmumu no poļiem un par zviedru ķēniņa brāļa Jāņa saprecināšanu ar poļu karāja māsū. Zviedru prasība ir, lai ķilā tiem dotu Cēsu un Valmieras pilis.

Kaut gan caur te minētiem krievu iebrukumiem briesmīgi cieš arī Cēsu apkārtnē, Cēsu pils un pilsēta šoreiz vēl paglābjas. Nav krieviem pat nopietna

mēģinājuma tām uzbrukt. Joprojām lepni gaisā pa-
ceļas Cēsu pils pieci varenie torņi.

1561. g. 28. novembrī poļu karālis Sigismunds
Augusts uz Cēsu pilsētas lūgumu Viļņā apstiprina tās
privilēģijas, kas tomēr maz ko varēja dot, jo poļu
nolūkā nestāvēja dotos solījumus pildīt.

Krievu briesmas pār Cēsīm nāk 1577. g. Cēsu
un vispār Vidzemes ciešanās iejaukts dāņu ķēniņa
brālis hercogs Magnus, kam ķēniņš nopircis Sāmsalas
un Kurzemes bīskapijas. Magnusam ar to nepietiek,
viņš tiko vēl vairāk. Kad neizdodas apprecēt poļu
princesi un līdz ar to iegūt Vidzemi, viņš savu skatu
vērš pret austrumiem. Pret brāļa gribu viņš 1570. g.
dodas uz Maskavu, kur cars viņu spoži uzņem, ieceļ
viņu par Vidzemes ķēniņu zem krievu virsval-
dības, apsola viņam savu radnieci par sievu un tās
pūrā piecas mucas zelta. Magnus nu piedalās cara
iebrukumos Igaunijā, kas saistīti ar vēl nedzirdētām
nežēlibām. 1571. g. krievi nosūta 2000 ragavas ar
kaļa laupījumu uz Maskavu. Krievi 1573. g. Veisen-
šteinu ieņemot, visus gūstekņus nogalina un pašu
pilskungu un vēl daudz citus tie dzīvus uz mietiem
durtus cepina. 1573. g. cars Vidzemes ķēniņu sapre-
cina ar 13 gadus veco princesi Mariju Vladimirovnu.
Apsolīto piecu mucu zelta vietā jaunsalaulātais dabū
dažus šķirstus ar sievas drānām un apsolīto pilsētu
vietā vienīgi Karkusa pili Igaunijā. Tāds ir Vidzemes
ķēniņš no cara žēlastības, kuŗu visi uzlūko tikai ar
neuzticību un nicināšanu.

Kad cars redz, ka Magnus Vidzemi nevar nodot
viņa rokās, tas pats ar lielu kaļaspēku 1577. g. iebrūk
Vidzemē, lai to iegūtu. Asinis un uguns apzīmē
viņa ceļu.

Magnus ar vairs nejutās drošs un slepeni uzsāk

Te no pils puses nāk nejauša lode, kas nokrīt cara tuvumā, kas caru ārkārtīgi sanikno un tas zvēr pie Sv. Nikolaja, no Cēsu iedzīvotājiem nevienu pie dzīvības neatstāt. Viņa kanclers hercogam liek parakstīt parāda rakstu par 40.000 ungaru gulžiem, par it kā poļu pilskungam Valmierā atņemtiem dārgumiem. Šī nauda samaksājama nākošos Ziemassvētkos un ja tas nenotiktu, tad Magnusam jāpaliek līdz parāda nokārtošanai Maskavā apcietinātam, kamēr tas samaksājis divreiz tik lielu summu zeltā vai arī dārglietās. Pēc tam nu Magnusu ar viņa pavadoņiem iesloga sagruvušā zemnieku pirtī.

Nu 4. septembrī sākās pils apšaudīšana no trim pusēm, kas ilgst piecas dienas un naktis. Krievi jau ieņem priekšpili un tās torņus. Arī pati pils stipri apdraudēta. Sāk pietrūkt šaujamašai un pārtikas. Pils iemītnieki redz, ka ilgāk to turēt nevarēs un tie saprot, ka dzīviem krievu rokās krītot tos sagaida mokas. Tālab nolemj labprātīgi nāvē iet, uzspridzinoties gaisā. Ap 300 abēja dzimuma cilvēku pēc sv. vakarēdiena iebaudīšanas pils baznīcā dodās kādās telpās, zem kuņas paliktas četras mucas biszāļu. Kad krievi jau pie pilsvārtiem, tad virsnieks Heinr. Boismanis biszāles aizdedzina, kas uzliesmo, atskan briesmīgs sprādziens, daļa pils ir uzspridzināta gaisā līdz ar viņas iemītniekiem. Boismani krievi atrod gruvešos vēl dzīvu, bet pie cara aizvests viņš izlaiž savu garu un nākošā dienā cars liek viņa miesas uz mieta spraut. Vēl dzīvo Cēsu iedzīvotāju liktenis ir šausmīgs. Cēsu pilskunga Fürstenberga sekretāru Unninghauzenu cars-briesmonis liek tikmēr pērt, kamēr viņam miesa no ribām krīt un viņa iekšas redzamas un tas mirst. Uz cara pavēli kādam birģermeisteram, vēl dzīvam esot, liek sirdi iz krūtīm plēst un kādam

mācītājam mēli izraut. Izpostīta nu ir Vidzemes skai-
stākā un stiprākā pils, kur tik ilgi valdījuši varenie
ordeņa mestri. Drīz krievu nagos krit arī Raunas,
Smiltenes un Trikatas pilis. Krievi līdz ar visām te
minētām pilīm iegūst lielu laupījumu, apkārtejo muiž-
nieku un pilsoņu dārglietas.

Bet ilgi Cēsis valdīt krieviem nav lemts. Drīz
vien tām tuvojas atsvabinātājs, poļu administrātora
Hodkēviča rakstveža Jāņa (Anša) Biriņa (Büring) per-
sonā, kas jau paguvis viltus ceļā krieviem Turaidas
pili atņemt. Jau decembrī viņš ar 400 vāciešiem,
poļiem un latviešu zemniekiem nakts laikā piezogas
pie Cēsu pils mūrīem. Viņš ar dažiem droširdīgāka-
jiem iekļūst pilī, kuŗas aizstāvji dus dziļā miegā, at-
dara tos pils vārtus, kas ved uz pilsētu, ielaiž klusām
savu pulku pilsētā. Nu sacel troksni, kas uzmodina
krievus no viņu miega. Tie dodas no pilsētas uz pili,
bet tie, kas pili, — uz pilsētu, lai apvienotos kopējā
cīņā pret ienaidnieku. Bet abas partijas atrod attie-
cīgus vārtus ienaidnieka varā un savienoties vairs
nevar. Nu tie, kas pilsētā, notura pili par jau ie-
ņemt, kamēr tie, kas pili, domā, ka pilsēta jau ie-
naidnieka varā. Izbaļļu pārņemti, viņi tura sevi par
pazudušiem un meklē paslēpties. Bet neviens neiz-
bēg, austošo ritu viņi vairs nepiedzīvo. Drīz Biriņš
krieviem atņem arī Burtņiekus, Limbažus, Nītauri,
Rūjienu.

Cars Jānis Bargais par varenās Cēsu pils zau-
dējumu ārkārtīgi uztraukts, vēl vairāk tāpēc, ka viņam
to atņēmuši poļu skrīveļa vadīti zemnieki. Biriņš
labi saprot, ka cars raudzīs atriebties. Viņš
gatavojas uz cīņu, steigšus strādājot pie pils nostipri-
nāšanas. Jau 1578. g. pavasarī krievu pulks ielenc
Cēsis, trīsreiz sturmē pilsētu un pili, bet katrreiz viņu

atsit. Bet aizvien tuvāk un tuvāk ienaidnieks piekļūst ielenktajiem, kas jau sāk badu ciest. Jau 24 zirgi apēsti, ar viņu iekšām baro trūcīgos, bet glābēji vēl netuvojās. Tad drošsirdīgais Biriņš ar 40 vīriem nakts laikā izsprūk caur ienaidnieku nometni un dodas uz Rīgu, kur savāc pārtiku un dažus simtus kareivju, ar kuņiem dodas atpakaļ uz Cēsīm. Tām tuvojoties, viņš izplata baumas par liela kaņaspēka tuvošanos. Tas krievus tā sabaida, ka tie steigšus pārtrauc Cēsu ielenkšanu. Drošsirdīgam Biriņam, poļu karālis atdāvina viņa vārdā nosaukto Biriņa muižu (Koltzen).

Tā paša gada oktobrī krievi ar 1800 vīriem, smagiem un viegliem lielgabaliem un miezeriem ir atkal pie Cēsīm. Tuvumā esošie zviedri atkāpjas līdz Burtnieku pilij. Viņi tur cer atrast poļus jau priekšā, bet tā kā tie tur nav, zviedri dodas uz Mujānu pili, 3 jūdzes no Cēsīm, un apmetas tur. Tajā pašā vakarā tur ierodas arī poļi. Nākošā naktī pirms dienas ausmas apvienotais kaņaspēks jau noiet vairāk kā 2 jūdzes. Visu laiku dzirdams krievu lielgabalu troksnis pie Cēsīm un redzama krievu lielo granātu uguns nakts tumsā. Kad viņi nonāk pie Gaujas, jūdzi no Cēsīm, tad upes otrā krastā ierauga krievus, kuņus apšaudot pārceļas par te dziļo un straujo upi. Dievu pielūguši zviedri un poļi uzbrūk krieviem, kas drošsirdīgi pretim turās. Šinī kaujā, kas notiek 1578. g. 31. oktobrī, krievi zaudē daudz kritušos, lielāku skaitu lielgabalu, vairāk kā 1000 zirgu. Lai nekristu ienaidnieku rokās, krievu augstākie virsnieki, kā cara sievas brālis kņazs Sickojs un kņazs Truběckojs, ciņā meklē un atrod nāvi, tāpat arī ģenerāļi Voroncovs un Saltikovs. Kņazi Tatjevs, Obolenskis un Hrostiņins kļūst gūstā. Kad krievu lielgabalnieceki redz, ka lielgabalus glābt nav iespējams, tie pie viņiem paši pakājas.

Uzvārētāju vidū atrodas Zedermanlandes hercogs Kārlis un Novigorodas vojevods Andr. Sapjega, kā arī vairāki citi ievērojami virsnieki.

Krieviem atņēma vienu pili pēc otras. 1581. g. poļi Farensbacha vadībā pat ielenc Pečoru klosteri, ko ieņemt tomēr tiem neizdodas. Krievi zaudē starp citu arī Lielvārdi, Aizkraukli, Ungurpili, Salacgrīvu. 1582. g. Vidzeme jau pilnīgi poļu rokās, kas te nostiprinās; sadalot to trīs starostejās, no kam Cēsu starosteja aptveņ zemi starp Daugavu un Gauju līdz pat krievu robežām, ieskaitot arī Latgali.

IV. Cēsu bīskapija un jezuitu cīņa ar evaņģ.-luterisko ticību.

Poļiem pār Vidzemi valdot, tie cenšas zemē atkal katoļu ticību atjaunot. Karālis Stefans Batorijs Cēsis 1582. g. 3. decembrī nodibina katoļu bīskapiju, piešķirot tai Valmieras, Mujānu, Burtnieku, Trikatas, Ropažu un Odenpeju pilis un to plašos novadus. Bez tam bīskapa dzīvoklim atdod Cēsu, Pērnavas, Tērbatas un Vilandes pilis, viņa prelātiem un domkungiem Cēsis veselu ielu. Par Cēsu pirmo bīskapu karālis izrauga Soļikovsku, kuŗu jau tāi pašā gadā izvēl par Līvovas archibīskapu. Arī viņa pēcnācējs Al. Miļinskis ilgi nevalda bīskapa zizli un cik zinams, tad viņš Cēsis pat nemaz nav ieradies. Nu 1583. g. par bīskapu ieceļ mācīto Patriciju Ņideku, kas pats sevi kādā rakstā dēvē par Vidzemes pirmo bīskapu. Par viņa doma prāvestu ieceļ Ati Šenkingu — Vidzemes muižnieku, atkritēju no Lutera ticības, latviešu valodas pratēju. Abi viņi dedzīgi nododas zemnieku atgriešanai pie „vienīgi svētu darošās“ katoļu ticības. Uz kāda 80 gadus veca ubaga padoma zemnieki Šenkingam kādreiz atbild: viņi esot nabaga tumši ļaudis, savu kungu tagadējā ticībā uzaudzēti, pie kuŗas turoties arī viņu kungi paši, kas taču gan negribot pēc nāves ellē braukt. Jesuīti visur ieviešas, mēģina tautu atraut no viņu ticības, solot zvejniekiem par to labus lomus, zemkopjiem bagātas ražas. Luterāņu mācītājus vajā, padzenot tos no viņu draudzēm.

Bīskaps Ņideckis mirst Valmierā 1587. g. februārī. Viņš paglabāts Cēsu Sv. Jāņa baznīcā. Viņam amatā seko Atis f. Šenkings, vairāku valodu pratējs un pirms tam prāvests Tērbatā un Cēsis, kas vēl jo centīgāk turpina evaņģēliskās ticības apspiešanu. Neraugoties uz visu vajāšanu, vēl 1594. g. sava paša namā Cēsis pie Katrīnas vārtiem dzīvo luterāņu mācītājs Verners. Cēsis pamazām kļūst par jezuītu centru, no kurienes šie tumšie vīri savus zirnekļa tīklus auž uz visām pusēm.

Šenkinga un jezuītu darbību bieži pārtrauca kaļa darbība. Kad zviedriem iebūkot, Šenkings Cēsis atstāj un liek sevi pār Gauju celt, viņam uzbrūk poļu eiduki, norauj viņam no krūtīm viņa zelta ķēdi un bīskapa krustu, nolaupa viņam viņa segas, tepiķus un drānas un tad tā aplaupītam un pusplikam ļauj tam savu ceļu iet. Nu desmit gadus (1601.—1610.) sarūgtināts viņš pavada kādā Samoģiotijas abtejā un tikai grūti viņu var piedabūt atgriesties uz Vidzemi. Šim pašam Šenkingam kādreiz nākās pāvesta legātam par Vidzemi ziņot sekošo: „Visas pilis un muižas tagad atstātas, viņu lauki ar krūmiem aizauguši, kur slēpjas meža zvēri. Vairs maz dzīvajo un tie paši nav apskaužami. Pie katra aizdomīga trokšņa tie zaķiem līdzīgi steidzas mežos bēgt. Altaži ir izpostīti, baznīcas izdedzinātas, izlaupītas un ar ķeķeņu un katoļu liķiem pārpildītas“.

Kad Cēsu archidiakons un bīskapa vikārs Tecnons un jezuītu pāteris Tolgsdorfs 1613. g. visā Vidzemē izdara baznīcu vizitācijas, izrādās, ka arī Cēsis un Valmierā vairs nav luterāņu garīdznieku. Cēsu ķeķeņus piespiež dot solījumu nestrādāt katoļu svināmās dienās. Piedraudot ar sodiem, tos mēģina pat spiest apmeklēt katoļu dievkalpojumus. Ieved piecas jaunas katoļu svēto dienas.

Protestantiem, kas papriekš bija izdzīti tikai no Sv. Jāņa baznīcas, atļāva turēt savus dievkalpojumus Sv. Katrinas baznīcā. Bet drīz vien arī šo baznīcu viņiem liedza, pasakot tiem, lai ceļot sev jaunu baznīcu. Pēc jezuītu ziņojuma, tie 1618. g. Cēsu apgabalā biktē pieņēmuši 12050 cilvēkus, laulājuši 730 pārus, piegriežot 63 cilvēkus katoļu ticībai. Minēto jezuītu vadoņu — Cēsu archidiākona Dr. Joh. Tecnona un Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas priesterļa Erdmaņa Tolgsdorfa fanatiskās tieksmes ev.-lut. ticības iznīcināšanā sniedzas vispār Vidzemei. Ap 1613. gadu it sevišķi no jezuītu varmācības daudz pienācās ciest Tērbatas luterāņiem. Ne par velti bīskaps Šenkings dēvēja Tolgsdorfu par Vidzemes tēvu un apustuli. Viņš mirst Cēsīs 1620. g.

Jezuīti savā nekaunībā iedrošinājās 1618. g. poļu kaņavadoņa Radvila un citu augstī stāvošu vīru klātbūtnē apgalvot, ka Vidzeme Romas baznīcas klēpī agrāk neatgriezīšoties, pirms Rīga nebūšot padarīta līdzīga izpostītām Cēsīm un Valmierai.

Par jezuītu centību ķeceru atgriešanā karālis Sigismunds III. 1623. g. Cēsu jezuītiem atdāvina dažas apkārtnes muižas, kas atņemtas poļiem nepatīkamiem muižniekiem, kādi ir Patkuli, Rozeni un vēl citi.

V. Poļu-zviedru cīņas Vidzemes dēļ un Cēsis.

1599. g. uzliesmo cīņa starp poļu karāli Sigismundu III. un viņa tēvbrāli, Zēdermanlandes hercogu Kārli, vēlāko zviedru ķēniņu Kārli IX. Cīņas pa lielai tiesai norisinājas Vidzemē, kas 18 gados bija mieru baudījusi. Sākumā zviedriem uzsmaida laime. No Igaunijas pār Tērbatu nākot, hercogs Kārlis 1600. g. Treju kungu dienā ar lielāku, no vāciem un zviedriem pastāvošu kaņaspēku, nonāk pie Cēsīm, kur priekš 22 gadiem zviedri un poļi kopīgi pret krieviem cīnījās. Kad uzvaras drošie zviedri jau ir pie Cēsīm, pa pilsētas vārtiem izjāj 400 vīru liela poļu jātnieku nodaļa, kas uzbrūk zviedriem ar tādu drosmi, ka zviedru jātnieki sāk bēgt, izjaucot kājnieku rindas un dažus no tiem samīdot. Gan virsnieki par jaunu jātniekus ved pret poļiem, bet kad pēdējā nodaļa par jaunu sāk bēgt, tā aizrauj sev arī pārējās līdz. Bēgošie jātnieki grib Gaujai pāri tikt, bet tās ledus ielūst un daudz ir to, kas noslikst. Nesekmīga ir arī zviedru kājnieku pretošanās, poļi arī tos pārspēj un viņu uzvara ir pilnīga. Zviedru nesekmi chronisti izskaidro ar vācu kareivju glēvulību.

Būdami tai pārliecībā, ka zviedri drīz atkal atgriezīsies, lai Cēsis tomēr iegūtu, tie pilsētu un tās iedzīvotājus galīgi izlaupa, pēc kam aiziet. Cēsis nu atlikušies vairs tikai 18 pieaugušu vīriešu kārtas lo-

cekļu, bez tam sievietes un bērni, kas visi tikpat kā badā.

Hercogs Kārlis atgriežas uz Igauniju, bet poļi Vidzemē ierīko savas ziemas nometnes. Te tie rīkojas ar lielāko nežēlību. Pat muižnieku sievas un meitas tie nesodīti izvaro. Zemniekus ar sasiētām rokām un kājām tie aplej ar verdošu ūdeni, vai arī tos svilina, lai tā tos piespiestu uzrādīt noslēpto pārtiku vai arī citu savu mantu.

Tā paša gada beigās hercoga Kārļa ārlaulībā dzimušais dēls Kārlis Gillenhjelms ieņem veselu rindu Vidzemes pilis un 1601. g. pirmajās dienās arī Cēsis. Te 1601. g. 28. maijā hercogs Kārlis sasauca landtāgu, kuŗā Vidzemes latviešu daļas muižnieki lemj padoties zviedriem, jo poļi savus solījumus nepilda un vāciešus apspiež. Īsi pirms tam hercogs bij bijis Rēvelē, kur sasauca zemes pārstāvjus, apsolut tiem viņu veco tiesību apstiprināšanu. Pret hercoga ierosināto zemnieku brīvlaišanu muižnieki asi protestē. Rēvelē tā paša gada 16. maijā kristī hercoga dēlu, princi Kārli Filipu, kas dzimis Rēvelē 12. aprīlī.

Tā paša gada 16. jūnijā poļi pie Kokneses smagi sakauj Kārļa Gillenhjelma vadītos zviedrus, pēc kam tie ieņem Ērgļus, Krimuldu, Siguldu, Straupi un citas pilis. Jānis Radzivils ar kaŗaspēku dodas uz Cēsim, kas viņam padodas.

Gan zviedru 8000 vīru liels pulks, Nasavas grāfa Jāņa vadīti, tai pašā gadā uz rudens pusi vēl ieņem arī Cēsis, Straupi, Krimuldu, bet ilgi zviedri te valdīt nedabū. 11. novembrī poļu rokās krīt Kārļa Gillenhjelma un Jēkaba de la Gardija varonīgi pret milzīgu poļu pārspēku aizstāvētā Valmiera, kuŗas ieņemšanai poļiem bij nācies sapulcēt vai visu savu armiju

un labākos lielgabalus. Drīz pēc tam atkal vai visa Vidzeme ir poļu rokās un arī Cēsis.

Tā paša gada rudenī zeme piedzīvo lielu neražu, kuņas sekas ir šausmīgs bads, kas briesmīgā nāvē grūž tūkstošiem zemnieku. Poļu kareivju nežēlībai nav robežu. Pat no zviedriem bēgošo Cēsu bīskapu Šenkingu tie aplaupā līdz kreklam. Bads valda trīs gadus, kam par cēloni aukstas ziemas un slapjas vasaras. 1602./1603. g. ziemā caur badu un salu galu dabū 30000 cilvēku.

1607. g. grāfa Mansfelda vadītie zviedri, veltīgi apsēž jaunā Farenbacha drošsirdīgi aizstāvēto Valmieru, bet cits kāds zviedru pulks ieņem Cēsis un Burtniekus, bet nespējot šis pils paturēt, tās aizdedzina un pamet.

Pēc tam kad ķēniņš Gustavs Ādolfs 1621. g. 16. septembrī ieņem Rīgu, viņš ar saviem galveniem spēkiem dodas uz Kurzemi. To izmanto kāda poļu nodalī, kas pār Mālpili dodas uz Cēsīm, kur ielaužas 12. oktobrī un izdarot dažādus briesmu darbus, šo pilsētu izlaupa. Cēsis zviedri galīgi ieņem 1625. gadā.

1626. g. vasarā poļi atkal Vidzemē. Uz gada beigām tie, Gazievskā vadīti, nesekmīgi uzbrūk ģenerālim Hornam, kas pie Valmieras stāv. 1628. g. Gazievskis pārsteidz Hornu pie Turaidas, gūstot uzvaru. Bet drīz pēdējais sakauj divus poļu pulkus pie Cēsīm un Limbažiem. Nu poļi atstāj Vidzemi un 1629. g. noslēdz pamieru uz sešiem gadiem.

Ilgos kaļa gados vairāk izpostītās pilsētas ir galīgi panīkušas, kas sakāms arī par Cēsīm. Par pilsētas un pils apcietinājumu atjaunošanu vairs neviens nerūpējas.

VI. Atkal karš un mēris.

Zviedrijā, Gustava Ādolfā māsas dēlam Kārlim X. valdot, izceļas karš ar krieviem un poļiem, kas 1656.—1658. g. piemeklē arī Vidzemi. Krievi 1656. g. ar lielu armiju iebrūk Vidzemē tādā brīdī, kad zviedriem kaļaspēka te pavisam maz. Cēsis no krievu uzbrukuma gan necieš, kaut gan kaļi tām visapkārt plosās. Kādu krievu pulku sakauj pie Valmieras. 1657. g. Skujienā sapulcētie landrāti lemj par zemes aizsardzību. No ik 2 arkliem kaļā sūtāms apbruņots vīrs. Šiem muižniecības izvēlētu virsnieku vadītiem zemes sargiem jānovietojas Cēsis, Valmierā, Rūjienā, Turaidā, ka arī pie Gaujas un Sedas svarīgākām pārejām. Drīz pēc tam Kokneses krievu garnizons sarīko iebrukumu Cēsu novadā, bet to atsit. Krievus sakauj arī pie Alūksnes un Ērgļiem.

Ap to pašu laiku Vidzemē sāk plosīties mēris, laupot dzīvību tūkstošiem cilvēku. Pilsētas zaudē vairāk kā pusi no saviem iedzīvotājiem. Uz laukiem gan ar nav labāk.

1657. g. jau tik ļoti piemeklētai Vidzemei lielmantziņa Gonzievska vadībā iebrūk arī poļi, ieņem Cēsis un Raunu, pēc kam oktobrī ielenc un ieņem arī Valmieru. Ciņas turpinājas arī 1658. g. Poļi par jaunu ieņem Raunu, nodedzina Ērgemes pili. Pēc 4 nedēļu ilgas apsēšanas krievu rokās krīt Alūksne. 3. augustā poļi zaudē Valmieru, arī no Raunas viņus padzen un pie Limbažiem viņus sakauj. Ar to kaļa darbība Vidzemē izbeidzas.

Šinī kaļā krievi atkal bij pierādījuši savu aziātisko nežēlību. Pēc Rīgas nesekmīgās aplenkšanas,

gar Daugavu atkāpjoties, tie slepkavo pat sievas un bērņus. Aizmugurē uz viņu ceļa paliek puscepti cilvēki, sievietes ar nogrieztām krūtīm, virieši un sievietes ar sasietām kājām un rokām pie kokiem uzkārti. Rīgu apsēžot, krievi bij zaudējuši pie 8000 vīrus, bez tam ap 6000 vīru uz laukiem nogalina zemnieki, kas bez gala saniknoti krieviem atkāpjoties uzbrūk gan ar šautenēm un izkaptīm, gan ar citāda veida ieročiem.

Pēc tam kad Vidzemē kopš 1658. g. miers valdījis un zeme atkal daudz maz atspīrgusi, 1700. g. sākas tā sauktais lielais Ziemeļu karš, kas arī Vidzemi atkal padara par postāžu.

1700. g. februārī Rīgai uzbrūk sakšu karaspēks, ģenerāļa Flemminga vadīts. Nelielas jātnieku nodaļas siro pa zemi līdz pat Valmierai, Cēsīm un Limbažiem. Pēc nelielas pretošanās arī Cēsis sakšiem atveŗ savus vārtus. Drīz te ierodas arī pats Flemmings, līdz ar bēdīgi pazīstamo Ķieģeļu dzimtskungu Jāni Reinholdu Patkulu, sakšu poļu un krievu uzmusinātāju uz kaŗu pret Zviedrijas jauno ķēniņu Kārli XII. Cēsis būdams, Patkuls ar varu pie sevis liek atvest Rubenes mācītāju Tempelmani, lai to iztaujātu par viņa draudzē, kur atrodas Patkula muižas, notikušo zemnieku sacelšanos.

Jau 26. februārī Flemmings ar Patkulu ir atkal pie Rīgas. Sakšu sirojuma panākums ir vairāk par 1000 vezumu labības, kas atņemta zviedŗu ķēniņa muižām Vidzemē. Sakšiem iebrūkot tie zemniekus bij atraduši atklāti pret saviem kungiem sacēlušos un muižas izlaupot. Sakšus, kā poļu karāļa Augusta Stiprā karaspēku, zemnieki apsveikuši, jo poļi esot zemes senākie kungi. Tikai pēc dažām nedēļām izdodas nemierus apspiest.

Kad tā paša gada augustā poļu karālis Augusts Stiprais, sakšu kurfirsts, apsēž Rīgu, Patkuls ar kādu kaļaspēka nodaļu iet uz Cēsim, lai no turienes piegādātu zirgiem barību, kuņas trūkums bij ļoti liels. Tā kā kazaki siro apkārt laupīdami, Patkuls dažus no tiem biedinājuma dēļ liek pakārt, dažiem nogriezt labo ausi.

1701. g. savā ceļojumā uz Tērbatu, Cēsis iegriežas Kārlis XII. Uz pilsētas akas sēžot, viņš slāpes dzesējis ar viņam pasniegto Cēsu spirdzinošo ūdeni.

1702. g. zemē iebrūk krievi. Tatāri un baškīri zemi bez žēlastības izlaupa un posta. Bojā iet 600 apdzīvotas vietas un 12000 cilvēkus aizved gūstā. Krievi izposta Smilteni, Raunu, Valmieru; arī Dzērbene, Gaujiena un Trikāta krit viņu rokās.

1703. g. krievu iebrukums atjaunojas, pie kam arī Cēsis krit krievu varā, kas pilsētu nodedzina un pili vēl reiz izposta. Šis gads arī plašai apkārtni atnes lielu postu. Krieviem parasti papriekšu iet par zviedriem pārgērbusies vietējie ļaudis, kas zemniekus drošina. Viņiem tad piepēži seko krievi, kas visu nodedzina, iedzīvotājus vai nu aizved sev līdz gūstā, vai arī tos sadedzina. Tos, kas purvos un mežos paslēpušies, uzmeklē ar suņu palīdzību. Rudenī Pēteris Lielais Maskavā svin uzvaras svētkus. Cēsis, Valmiera, Valka, Rūjiena, Vilande u. c. zemes ievērojamākās vietas iznīcinātas. Krievu kaļavadonis Šeremetjevs ziņo Pēterim, ka zemi vairāk izpostīt nav iespējams. Vienīgi Pērnavā un Rēvele izgājušas sveikā.

1710. gadā Cēsis piemeklē mēris, kazaki un kalmiki. Neraža sacel pārtikas cenas. Tā, pūrs rudzu maksā 8 dalderus, kas nedzirdēti augsta cena. Kāds virsnieks Freimanis, pats vidzemnieks, bet krievu dienestā, no kaļa un mēra atlikušos Cēsu iedzīvotājus salasījis un tiem dažādi palīdzējis.

VII. Cēsis zem poļu, zviedru un krievu jūga.

1588. g. Cēsis sasauktajā landtāgā Tērbata sūdzas par poļu patvarībām, kas pilsoņus padzenot no viņu mājām un tos aplaupot, kā arī par poļu ierēdņiem, kas nodarbojoties ar uzpirkšanu un tirgotājus un zemniekus nelaižot uz Tērbatu braukt. Arī 1591. g. Cēsis landtāgs. Te bruņniecības virsnieks Joh. f. Tizenhauzens Rīgas rātei apliecina, ka tā ir drošsirdīgi turējusies pret Magnusa un krievu uzbrukumiem. Tai pašā gadā poļu karālis Rīgai un muižniecībai piešķir tiesību celt dambi pie Adažiem, ņemot vajadzīgo materiālu no Cēsu bīskapijai piederošiem Ropažu mežiem, pie kam muitu par dambja celšanu un uzturēšanu ņemt nedrīkst.

No poļu varmācības pienākas visiem daudz ciest. Kā muižnieki, tā arī zemnieki tos uzskata par laupītājiem un zemes postītājiem. Ar viltu un blēdībām tie cenšas sev muižas piesavināties. Tā, 1591. g. karālis Sigismunds III. kādam polim izlēņo Cēsīm tuvo Raiskumu, pamatojoties uz to, ka šis muižas īpašnieks G. fon Rozens miris. Kad pēdējais ceļ sūdzību un pats ierodas pie karāļa, tas savu muižu atkal atdabū. Tas tikai ir viens piemērs tam, kā poļi rikojās.

Poļu karālis Sigismunds Augusts 1561. g. 28. novembrī apstiprina Cēsu pilsētas vecās privilēģijas, kādas tā bija baudījusi ordeņa valdības laikā. Privilēģijas, kādas bauda Cēsis un Valmiera, ordeņa mestrs 1538. g. piešķir arī Kuldigai.

Kad 1569. g. Cēsis stipri cieš no uguns, Rīgas pilsēta viņas pilsoņu labā sarīko naudas vākšanu. Tā savāktu naudu divi Rīgas nabagu pārziņi .novēd uz Cēsīm, lai to tur paši taisnīgi sadalītu cietušo un mazturīgāko pilsoņu starpā. Baidījās no tā, ka Cēsu rāte ziedoto naudu saņemot, to dažkārt izdala tikai saviem draugiem. 1584. g. Cēsis saņem Varšavā 1582. g. izdoto pilsētas privilēģiju, kuŗas apliecinātais noraksts vēl tagad glabājas šīs pilsētas archivā. Un poļu karālis Sigismunds III. 1616. g. 18. jūnijā par jaunu apstiprina Cēsu pilsētas, zviedru saplēstās privilēģijas. 1626. g. arī ķēniņš Gustavs Ādolfs Cēsīm piešķir divas žēlastības grāmatas, pēc tam kad Cēsu pili ar novadu jau 1622. g. tas piešķīris valsts kanc-leram Akselim Oksensērnā.

Cēsis, citkārt Livonijas ordeņa mestru lepnā rezidence, zemes vecākā pilsēta, vēl 16. gadu simteņa otrā pusē ar mūriem, vārtiem un torņiem labi aizsar-gāts bīskapa sēdeklis, 17. gadu simteņa sākumā bij nonākušas bēdīgā nabadzībā. Grāfs Oksensērna par savu īpašumu uzskata nevien pili ar tās novadu, bet arī līdz tam ķēnišķīgo pilsētu, turot viņas mūŗos ne-lielu garnizonu, pārvaldot pilsētas muižas, algojot ma-ģistrātu un citus pilsētas ierēdņus. Gan valstskanciers Aksels Oksensērna pilsētai sola savu apsardzību. Kādu ārpus pilsētas Dubinskas tiesā un pilsētai par ļaunu celtu krogu viņš liek pārcelt pilsētas daļā. Jau mi-nētās Gustava Ādolfa žēlastības grāmatas Cēsīm atdod poļu laikā atņemto hospitāla muižu (Jurģa muižu), pilsētas mežu un dzirnavas, piešķir tai ciršanas tie-sības ķēniņa tuvākā mežā, tiesību tiesu spriest arī pār muižnieku kārtas piederīgiem, atsavināšanu no šķūtim, izņemot kroņa naudas pārvadāšanu. Arī Cēsu amatniekiem, tāpat kā Tērbatā, nav atļauts tirgoties un

Cēsu panorama

Vēsturisks seno Cēsu attēls pēc senātnes pētnieka J. C. Broces zīmējuma.
Sv. Jāņa baznīca; priekš tās Harmonie klubs, aiz

alu darīt. Acimredzot ķēniņa nodomā ir uzlabot pilsētas pārāk bēdīgo stāvokli. Senāko mūža namu vietā nedaudzie, iepriekšējos kara laikos tik daudz cietušie un arī izgaisinātie pilsoņi kaut kā sacēluši savusniecīgos koka nameļus pie agrāko mūža namu un pilsētas mūža sienām. Par veco apcietinājumu atjaunošanu neviens vairs nerūpējas. Nepatikamo grāfu virskundzību Cēsis cenšas nokratīt, bet maz šinī ziņā ko viņai dod arī ķēniņienes Kristīnas 1636. g. tai piešķirtā jaunā privilēģija. Apkārtnes muižniekiem pēdējā aizliedz lauku tirdzniecību un lauku alus ieviešanu pilsētā. Apkārtējo muižu amtmaņiem, nomniekiem un muižnieku ierēdņiem, pilsētā uz dzīvi apmetoties, atļauts nodarboties līdzīgi pilsētas pilsoņiem, uzņemoties tomēr visas pilsētas nastas un nodevas, kā arī padodoties pilsētas tiesām. Amatniekiem aiz-

1793. g.

Attēlā no kreisās: senie Katrīnas vārti, pils drupas, Jaunā pils, tiesas nams, tā apriņķa skola, vecais rātūzis un Ruckas dzirnavas.

liedz pārmainīt savu amatu ar alus darišanu, tirdzniecību, vai arī citu kādu nodarbošanos. Kas trijos gados viņam piešķirto gruntsgabalu neapbūvē, tas to zaudē, kas liecina par to, ka daudzi gruntsgabali stāv neapbūvēti.

17. gadu simtenī pilsētu atkārtoti piemeklē ugunsgrēki, tā: 1640., 1665., 1671. un atkal 1686. g. 1665. g. izdeg arī baznīca un nodeg skolas nams. Baznīcas atjaunošanu izdara pilsoņi, vienīgi altāra kori grāfs liek atjaunot par savu naudu.

Jo grūtā stāvoklī pilsētu iebrūž viņas prāva ar mācītāja amata pavisam necienīgo Dāvidu Lotichu. Gan panāk viņa atcelšanu, bet tad, pateicoties galma mācītāja protekcijai, Lotichs Stokholmā gūst virsroku — pilnīgu atkal amatā iecelšanu un 3543 daldeņus lielu zaudējumu atlīdzību no pilsētas. Šis netaisnais

spriedums postā iegrūž nevien pilsētu, bet arī tās rātskungus. Kad pilsēta nespēj Loticham piespriesto summu samaksāt, Loticham atdod pilsētas zemes īpašumus un vēl iztrūkstošo naudu piedzen no rātskungiem. Savās rokās sagrābtās pilsētas muižas Lotichs ar gudru ziņu steidzās drīz vien tālāk pārdot.

Neraugoties uz visu to, Cēsis sāk pamazām atkal atzelt. 1665. g. ar birģermeistara Viļuma Šleijera aizdoto naudu ceļ pilsētas slimnīcu, gadu vēlāk izlabo skolas ēku, ieceļot par skolas rektoru Georgu Plociju ar 80 daldeņu lielu gada algu. 1680. g. Cēsis ir 128 namu vietas un tās rāte pastāv no viena direktora, diviem birģermeistariem un trim rātskungiem.

1686. g. Cēsis atkal plosās šausmīgs ugunsgrēks. Līdz tam pa daļai vēl apdzīvojamo pili izposta tur ievietotie kareivji, kas nolaupa logu svinu un nokurina durvis un logus.

Ziemeļu kaņš smagi skaņ arī Cēsis. — 1721. g. Cēsis svin nedēļu gaņus miera svētkus. Kāds virsnieks ar karoga vicināšanu un bungu skaņām pilsētai ķeizara vārdā ziņo par notikušo miera ligumu ar zviedriem.

1730. g. ķeizariene Anna Cēsu pili un Priekuļu muižu atdāvina savam milulim, Kurzemes hercogam Bironam. Un 1747. g. 14. decembrī ķeizariene Elizabete pilsmuižu piešķir savam lielkancleram grāfam Bestuževam-Rjuminam. Cēsīm tas par lielu ļaunumu. Gan dāvināšanas grāmatā pilsēta ne ar vārdu nav minēta, tad tomēr viņā teikts, ka pils ar novadu grāfam piešķirta ar tām pašām tiesībām, kādas savā laikā baudījuši grāfi Oksensērni, kamdēļ grāfs Bestuževs-Rjumins arī pilsētu uzskata par savu īpašumu.

1748. g. gada tirģus dienā 3. augustā Cēsis izceļas ugunsgrēks, kas 34 cilvēkiem laupa dzīvību un pelnos pārvērš pils koka daļas un saimniecības ēkas,

pilsētas lielāko daļu un viņas pilsoņu mantību. Sadeg arī rātsnams ar pilsētas arhīvu. Cieš arī baznīca. Neaizkarti paliek tikai dažī mazvērtīgi nami pilsētas rietumu daļā. Visas pilsētas zemes grāfs piesavinājas sev, nometina uz viņām zemniekus, liekot noplēst pilsoņu celtās rijas. Nodegušo ēku atjaunošanu grāfs pielaiž tikai zem ļoti smagiem noteikumiem. Grāfa patvarība pat iet tiktāl, ka pilsētas ielas viņš liek apsēt rudziem un auzām, piedraudot ļoti bargus sodus par šo sējumu aizkaršanu. Vienpadsmit gadus pilsēta ir pils neaprobežots piederums. Veltīgas ir pilsoņu sūdzības. Tikai tad, kad 1758. g. valsts nodevības dēļ grafs krīt nežēlastībā, pilsoņu sūdzības ievēro. 1759. g. 29. septembrī senāta ukazs Cēsu pilsētai atdod visas viņai agrāk dāvātās tiesības un īpašumus, piešķirot tai no grāfa ievērojamu summu zaudējumu atlīdzībai. Grāfa pārsūdzību noraida.

1762. g. 4. jūlijā iesvēti rātskunga Marnica celto slimnīcas namu. Tai pašā gadā ģenerālgubernātors grāfs Brauns Cēsu pilsētai aizdod 1000 valsts dalderus. Un 1766. g. 4. decembrī Cēsu pilsētai ar visaugstāko pavēli piešķiņ tiesību saukties par ķeizarisku pilsētu. Cēsis pārdzīvojušas dažādus virskungus. Vispirms viņa ir ordeņa mestra pilsēta. 1564. g. kādā cara Jāņa Vasiljeviča grāmatā dāņū ķēniņam viņas dēvētas par dzimtu krievu pilsētu. Cēsu bīskapijas pastāvēšanas laikā Cēsis kļūst par bīskapa pilsētu. Bīskapa īpašumiem zviedru laikā pārejot valstskanclera Akseļa Oksensērna un viņa mantinieka rokās, Cēsis dēvējas par augsto grāfu pilsētu. Ar minēto 1766. g. ķeizarisko pavēli Cēsis kļūst patstāvīgas, bet neraugoties uz to, viņas vēl ilgi ir mazas un nabagas. Kad Katrīna II lielo likumu kommisija Maskavā sasauc, turp no visām Krievijas daļām jāsūta pārstāvji. Kad Cēsīm

uzdod izraudzīties savus pārstāvjus, tās aizbildinājas ar savu nabadzību un spējīgu cilvēku trūkumu. Gan grāfa Brauna pierunāti, cēsnieki tomēr minētā Maskavas sapulcē piedalās.

Cēsis daudreiz noder par sapulcēšanās vietu. Ordeņa laikos te sanāk ordeņa zemju bruņniecība uz savām vīru dienām. Poļu laikā landtāgus notur visvairāk Cēsis, kuŗos tad prezidē Cēsu bīskaps. — Karālis Stefans Batorijs iedala Vidzemi 3 prezidiātos, pie kam Cēsu prezidiāts aptveŗ apgabalu starp Daugavu un Gauju, ieskaitot arī Viļakas, Ludzas un Rēzeknes piļu novadus. — 1599. g. Cēsu vojevods Georgs f. Farensbachs kļūst par Vidzemes muižniecības vecāko, par kādu pirms tam bijis Bērzaunes Joh. f. Tizenhauzens. 1600. g. Rīgas, Tērbatas, Pērnavas, Cēsu un Daugavpils pilsētās nodibina pilstiesas kriminālu un policijas lietu iztiesāšanai un kroņa muižu pārvaldišanai.

Ievērojami ir daži zviedŗu laikā Cēsis noturētie landtāgi 1643. g. landtāgs ir pirmais, kuŗa lēmumi vēl uzglabājušies. 1681. gada landtāgā muižniecība noraida valdības ierosināto zemnieku brīvlaišanu, kā muižniekus apdraudošu. Kad 1692. g. landtāgā ir runa arī par muižu notikušo atsavināšanu kronim par labu, tanī piedalās arī ģenerālgubernators Soops. Četrus landrātus: Budbergu, Filinghofu, Streifu f. Lauenšteinu un Mengdenu sūta uz Stokholmu, žēloties par muižu atņemšanu muižniekiem. Tur viņiem spriež nāves sodu, to tomēr neizpildot, bet turot trīs gadus Marstrandē cietumā, pēc kam tos atlaiž.

1774. g. Cēsis apmeklē Krievijas toreizējais troņa mantinieks Pāvils, vēlākais ķeizars.

No bijušā Cēsu mācītāja Baumaņa Cēsu hronikas pievedu sekošo: 1767. g. Cēsu maģistrāts pre-

tojas pret policijas ievēšanu, pastāvot uz savām tiesībām. — 1768. g. iesvēti jauno zemes tiesas namu. Kad 1777. g. rudenī Cēsis ierodas ģenerālgubernators Brauns, tas 17. septembrī pie sevis uz Marnica namu aicina vietējo mācītāju Baumani. Viņš grib izzināt, vai tik tie latviešu brāļi nav vainīgi pie zemnieku nepaklausības. Mācītājs pēc savas sirdsapziņas to noliedz. — Tā paša gada 25. septembrī gabals pilsētas mūļa sabrūk, sadragājot Pētera Cāzera namu, gauži saspiežot Cāzera sievu un nositot dukuriešu Brēžas Mārča sievu Trīnu un divus bērnus. — Vēl Baumanis savā chronikā pastāsta, ka 1778. g. 26. oktobrī majora sieva fon Klota, dzim. fon Sternstaedt pie savas dienestmeitas Trīnas pastrādājusi bezdievīgu darbu, liekot tō tik ilgi ar žagariem kult, kā mēr tā mirusi. Par to majoriene un viņas vīrs nākuši cietoksnī.

Šis chronikas oriģināls glabājas Cēsu Sv. Jāņa baznīcas kroņa lukturī. Viņas sākums skan: „Kad Cēsu lielās ģildes pilsonis un tirgotājs Mich. Friedr. Lambergs un viņa sieva Anna Kristīna, no skaidras, uzticīgas sirds nodomājuši mūsu miļo Cēsu Sv. Jāņa baznīcu ar lukturi apdāvināt, tad tāda dāvāna ar pateicību pieņemta. Apakšā parakstījies un luktura galvā šādas ziņas par Cēsīm ielicis. — Baumanis, pirmā Cēsu aprīņa prāvests un Ķeizariskās Cēsu pilsētas un draudzes mācītājs, Cēsis mācītāja muižā, 1781. g. Jāņa dienā.

Vācu rakstnieks Erich Seuberlichs sniedz ziņas par Cēsu pilsoņiem un amata vīriem. 1773. g. Cēsis ir 2 birģermeistari: S. F. Sīvers un J. Trompovskis, 3 rātskungi (Ratsverwandte): S. V. Hūns, M. Marnics, un J. Galanders, tirģus fogts Phil. Marnics, sekretārs E. H. Petersens, tiesas notārs Ch. Eberhards, amtmanis un tiesnesis L. G. Lederbergs, pils. pārvaldnieks

Dombergs, pilsētas vaktmeistars Lippolds, brandmeistars, 2 skursteņslauči, 1 ārsts, 1 aptiekars. Skolas pārzinis bija kantors Ph. Boettgers. Lielās ģildes vecākie: Valentins M. Marnics un J. Galanders. Tirtgotāji: Dresdens, Hassings, Heincs, Hūns, Hervagens, Lambergs, brāji Marnici un Verners. Mazās ģildes vecākie: J. Pagenkopfs, D. Friedrichs, K. Malmgrens un A. Vorchs. Amatnieki: 1 maiznieks, 2 miesnieki, 2 meldeji, 1 dārznieks, 6 cepurnieki, 2 paruku meistari, 6 drēbnieki, 6 kurpnieki, 1 sedlenieks, 2 ādmiņi, 4 galdnieki, 2 mūrnieki, 2 podnieki, 2 stiklinieki, 2 krāsotāji, 3 kalēji, 2 naglu kalēji, 1 ieroču kalējs, 6 zeltkaļi. Zeltkalis K. G. Erdmanis pēc savas nāves 1772. g. atstājis zeltu, sudrabu, ķīlas un apģērbus 2000 dalderu kopvērtībā.

Pārskatot Cēsu dzimtu vārdus, jāsaka, ka te ir valdījusi nākšana un iešana un dzimtu sastāvs pastāvīgi mainījies. Parādās aizvien jauni dzimtu vārdi un bijušie pazūd. Īstu patriciešu dzimtu Cēsīm nav bijis, ja neskaita Pētersenus un Heincus, kas Cēsīs sastopami jau 1685. g., un Marnicus, Galanderus un Valentinus, kas parādās kopš 1715. g. Izcila vieta Cēsu vēsturē piekrit birģermeistaram Marnicam, kas allaž darbiem pierādījis, ka viņam rūp savas dzimtās pilsētas labklājība. Tā, viņš ar saviem līdzekļiem ceļ slimnīcu, kuŗu iesvētī 1762. g. 7. jūlijā. Pirmais no Cēsu Marniciem dzimis Meklenburgā, Vācijā, un miris Cēsīs 1740. g. 17. un 18. gadu simtenī un vēl 19. g. s. pirmā pusē Cēsīs un tāpat Valmierā papildinājas ar ienācējiem no Vācijas. Cēsīm ilgu laiku tuvu stāvošās Hervagenu dzimtas sencis, Rīgas mācītājs Hein. Hervagens ienācis no Lobensteinas Vācijā.

1762. g. Cēsīs plosas pakas, kas lielam skaitam bērnu laupa dzīvību.

Jau minētais Seuberlichs vārdā min sekošus Cēsu pilsētas amatvīrus. Birģermeistari: Seb. Ditmars ap 1561., Heinr. Seklers 1583., Joh. Müllers 1596., H. Berens 1610., Vilh. Šleijers 1621., E. Hirš 1639., G. Vinters 1651., Sigismunds Seklers 1655., Joh. Gigings 1666., Balt. Šulcs 1671., G. Ruvijs 1678., Joh. Ruvijs 1710., Lindemans 1725., Joh. Vinters 1725., Val. Meijers 1724. un 1737., Gellans 1740., Dan. Heincs 1748., K. f. Sivers 1760., Jak. Trompovskis 1767., Mich. Marnics kopš 1781. — Rātskungi: Dan. Šondrups 1445., B. Luters 1592., Fr. Luters 1635., Mart. Mieze 1640., Kasp. Steders 1661., Joh. Steders, Jak. Zivers 1675., Joach. Meskovs 1686., Joh. Stübners 1698., Jak. Peitšs 1710., Joh. Settlers 1711., Balt. Šulcs 1715., Andr. Runge 1728., Joh. Rode 1725., Chr. Tille 1728., B. Vinters 1730., Joh. Rōrichs 1747., Bruns 1750. K. Brauns 1758., J. Hassings 1758., J. Šmidts 1758., J. Plencners 1759., G. Hūns 1760., Mich. Marnics 1760., J. Pegaus, A. Kizels, J. Galanders 1770., Mich. Marnics 1785., Kārlis Marnics 1788.

VIII. Vēl par Cēsīm.

No veciem pilsētas mūriem vēl tikai dažas drupu atliekas (Jegors f. Sivers 1857.), jo šo mūru materiāls izlietots jaunbūvēm. No diviem galveniem vārtiem, trim vārtiem un trim mūru torņiem ar vēl dažas ievērojamas atliekas. Vieni no šiem vārtiem — Katrīnas vārti, pēc kuņiem divu uz viņiem vedošas ielas vēl šodien sauc par lielo un mazo Katrīnas ielām, veda laukā uz Sv. Katrīnas baznīcu priekšpilsētā. Bet arī drupas ir interesantas un atgādina pilsētas seno varu un viņas bijušo lielumu. No vecām priekšpilsētām vairs nav ne pēdu, ja daudz, tad kāds arājs vai jauna nama cēlājs atdužas uz senām krāsnmatām. Tā par Cēsīm 1857. g. raksta viņas vēsturnieks Jegors f. Sivers, kamēr mūsu dienās gan vairs velti meklēt pēc kādām pilsētas mūru vai vārtu drupu atliekām.

1744. g. Cēsis skaitījās 80 nami, no tiem 36 mūra, ar 600 iedzīvotājiem, kas līdz 1836. g. pavairojas uz 2000 un līdz 1853. g. atkal samazinājas uz 1632. Pēc Hupeļa 1744. g. pilsētai divi birģermeistari, trīs rātskungi un viens sekretārs. Pilsoņi sadalījās divās ģildēs. Vācu krāmu božu bija pavisam septiņas.

Jegors fon Sivers savā grāmatā par Cēsu pagātni un tagadni arī pastāsta, ka pie tiem nedaudz namiem, kuņus uguns 1748. g. saudzējis, piederot arī kāds koka, vēlāk Ungurmuižas baronam Kampenhauzenam piederošs nams, kuņā ap 1857. g. mitinās Cēsu rāte.

Kādā vācu laikraksta vecā gada gājumā Cēsīm veltīts raksts, kuŗā tēlota šīs pilsētas apkārtnes jaukā daba un viņas pilsoņu dzīve. Tanī starp citu teikts: „Cēsis, tik izšķērdīgi no dabas apbalvota, dažādi jauki puškota, cik skaisti šī pilsēta noskatās uz jauko Gaujas leju, raugoties te vēl jaunās ūpes cīņā, kas spēcīgi pārvar visus tos dažādos šķēršļus, kas viņas gaitā tai pretīm stājas. Tā te tek caur augstiem, mežu vaiņagotiem krastiem, gan jautrā pārgalvībā, gan majestātiskā, savus spēkus apzinošā mierā, vai arī straujā uztraukumā. Skatītājam, noraugoties no pilsdrupu torņa uz piemīlīgo ieleju zem savām kājām, uz viņas kluso ezeru, uz viņas kokiem vaiņagotiem kalniem, atklājas pārbagātas vēsturiskas atmiņas. Gar viņa gara acīm norisinās senās varenās, asinainās cīņas. Visas apkārt te tagad bagāti svētītās druvas asiņu mēslojas; arāja arkls ceļ gaismā dažādu laikmetu ieročus, zemnieks dzen savu vagu pār te atdusošu, reiz cīņu priecīgu dzimumu. Tur Sv. Jāņa baznīcā, kuŗas tornis augstu paceļas pār savu apkārtni, atdusas Valters f. Plettenbergs. Viņi, bezbailīgais virsnieks Boismānis, Jānis Bargais, ēnas ķēniņš Magnus, Jānis Biriņš un citi ievērojami tā laika vīri, visi viņi paceļas no sava kapa, sniedzas rokas un priecājās par mieru, kas tagad piemājo šai cītkārtējā šausmīgu cīņu vietā. Dzejnieki vairākkārt apdziedājuši šo „Vidzemes pērli“ — Cēsis. —

Salīdzinot ar Valmieru, Valku un Veru, aristokrātiskā elementa ziņā, Cēsis ieņēma pirmo vietu. Tā savus svētkus svinēja Harmonijā, kamēr pilsoņi mēdza pulcēties vietējā zirgu pastā, kur pastāvēja arī restorāns. Lauku turīgākie ļaudis labprāt apmetās „Tirona“ viesnīcā, kas vēlāk pārvērtās par „Deutsches Haus“.

IX. Pilsētas un pilsoņu zemes Cēsis 1688.—1750. g.

Burmeistara Šleijera zeme pie Gaujienas ceļa pret Dukurmuižas robežām, no Seklera pirkts tīrums. Vēl Šleijera zeme līdz Dukurmuižas robežām, par Ozolu saukta, kāda Bertuļa par divi dienām kļaušu nedēļā lietota. — Vēl kāda zeme pie Kaķu ezera, par Miešku saukta, kuŗu lieto tās iedzīvotājs par divi dienām kļaušu nedēļā. Vēl zeme netālu no mācītāja muižas un Luberta Rencēniem. — Zalties kalns (Zelta kalns). Pils lopu gans Aploka Lauris. — Bruno Meijera zeme pie Gaujienas ceļa, līdz Šleijera un Dīriķa zemēm. Vēl kāds zemes gabals līdz Bumbura robežai, ar trim Kaķu ezeriem, kur trīs rijas. Drišcene pie Raunas ceļa maksā trīs daldeŗu. — Vēl gabals tīruma pie pils tiesas laukuma, līdz robežām ar pils Karātavu tīrumu. — Kristjāņa Vulfa zeme. Mazais Grauzis. — Vēl Ūbeles, citkārt par Plātera zemi saukta. — Kofelta muiža arī par Kalna muižu saukta, kas senāk piederējusi Oldenburgam. — Uplanta zeme. — Dupera zeme pie Jurģu muižas. — Cīruļu Ansis uz Gaujas pusī. — Rūkums, kas senāk piederējis burmeistara Šulca kundzei, citkārt par Zalti saukts. — Blusu muižiņa ar Lielo purvu. — Kīlķena zeme. — Kreiļa purvs. — Stedera zeme. — Davīda Šulca zemē par Zilūzi saukta, pret Kreiļa purvu. — Reineka jeb Širnieka zeme, netāļ no Luberta Rencēniem. — Berenda Vintera zeme. — Kaspara Mieža (Miezen) zeme. —

No 1688. g. uzglabājies kāds saraksts par Cēsu patrimoniālmuižām: 1) Rātes nams un pilsētas meža zeme. 2) Lējēju tornis. 3) Pilsētas dzirnavas, kas parādu dēļ mācītājam Loticham ieķilātas. 4) Kāds zemnieks par Uplandu saukts, kas klausa 3 dienas nedēļā. 5) Dupa ciemats. 6) Fogta zeme. Šie trīs pēdējie īpašumi atalgojuma dēļ nodoti jau minētam mācītājam. 7) Vēl kāda sakritūsi krievu baznīca (Reusche Kirche). 8) Sviri un naudas kaltuve pilsoņiem izlēnoti. 9) Pirtnieks Rūkums, kas klausa 3 dienas nedēļā. 10) Vēl kāds pirtnieks, par Kūlmaču saukts, kas divas dienas klausa. — Šie abi pēdejie pieder Sv. Jāņa baznīcai. — Šis saraksts liecina, ka pilsētai pašai toreiz maz kas vairs atlicies no viņas seniem zemes īpašumiem. 1688. g. mērnieka Kelča apmēritas pilsētas un pilsoņu zemes aptvēra 128 namu un dārzu vietas pašā pilsētā, bez tam 99 dārzu vietas ārpus pilsētas, kopā pavisam 1541 mucu vietas.

1724. g. kapteinim Šleijeram pieder Ozoliņa un Seklēra zeme, no kam $20\frac{1}{2}$ mucu vietas lietojamas zemes, kuņas apstrādā Seklēra muižiņas zemnieki. Bez tam viņam pieder postā pamestā Mieškas, Kalkūna un mūrnieka Brenča zeme, no kam Kalkūna kā ķīlu īpašums. — Mācītājam Paulim Meijam pieder pirkšanas ceļā iegūti sekoši īpašumi: Karteļa (?) zeme — 29 mucu vietas, Lielgrauža zeme — 12 mucu vietas, Blusas (Blussen) — $34\frac{5}{8}$ mucu vietas, kuņas apstrādā mācītājs pats ar saviem ļaudīm. Ķīlu īpašumā viņam pieder Uplanta zeme — $64\frac{1}{2}$ mucu vietas. Zilūžu zeme ($9\frac{7}{8}$ m. v.) ieķilāta Reineka mantiniekiem. — Rātes radam Vinteram pieder 30 pūrvietas zemes, no kam 6 lietotas, bet pārējās postā pamestas. — Murēna zeme, kas pieder kungam Titem, kuņā var četrus pūrus izsēt. Uz te minētām zemēm dzīvo

pirtnieki, kā piemēram Pilbaša (?), kas pieder Reineka mantiniekiem, Jēkabs, kāds polis no Viļakas Latgalē.

Tad pat Cēsu burmeistaram Joh. Bōčam pieder dažas zemes, no kam citas ķilu īpašumā. Šīs zemes viņš apstrādā ar saviem zirgiem un algādžiem. Tās ir Buka zeme, Heines zeme, Olofa zeme, Paulsona zeme, kopā pie 80 mucu vietas, visas pirktas.

Tāpat Esvorma, Mieža un Kraukļa zemes, Feliksa, Ruffena un Izeporta zemes. Ķilu īpašumā Vāverītes, Cīruļu un Gellena zemes. Pavisam kopā 146 mucu vietas lietojamas, 54 mucu vietas nolietotas, atmatā stāvošas zemes. Uz šīm zemēm 9 rijas, 9 pirtnieki, kas visi par dzimtu pirkti, no tiem Juris un viņa dēls Toms no Taivolas, Toms no Rīgas, kopā 40 cilvēki, 7 zirgi, 3 kumeļi, 11 govīs, 3 jaunlopi.

Te teiktais liecina, ka šo zemju īpašnieks ir bijis gan Cēsu bagātākais vīrs, kas savās rokās apvienojis vai lielāko daļu no pilsētas zemēm.

1724. g. Cēsīm pavisam 25 pirtnieki, no kam tikai trim pašiem savas mājas, bet pārējie mitinājas pilsoņu pirtīs. Ienākuši viņi no Taivolas, Viļakas, Kurzemes, Tērbatas apgabala, Leišiem, Ludzas, krievu zemes, Rīgas, pavisam 88 cilvēki, 8 zirgi, 3 kumeļi, 16 govīs un 1 jaunlops.

1750. g. burmeistaram Hanšam pieder Cīruļa un Murlejas ciemati. Meijera pirti dzīvo tagadējais ķesteris Ansis ar sievu un trim bērniem, savu brāli Pēteri un māsu. Pilsētas gans Jānis ar sievu un sešiem bērniem. — Zem pilsētai piederošās Blusu muižiņas dzīvo Raunzemnieka Indriķis ar sievu un bērniem, kas pieder par dzimtu prāvesta Meijas kundzei. Kraukļa Jānis ar sievu un bērniem par dzimtu pieder Cēsu pilsētai. — Pie Kalna muižas: Muižnieka ļaudis un Svempja ļaudis, pavisam 4 vīri, 4 sievas, 7 bērni.

X. Dažas ziņas par Cēsu pili.

Iekāroto zemju aizsardzībai pret ārējo un dažkārt arī iekšējo ienaidnieku, vācieši ceļ stipras, bieziem mūriem pilis ar vareniem torņiem, jau no dabas grūti pieejamās vietās. 1186. g. ceļ pili Iksķilē, 1186. vai 1187. g. Salaspilī, ap 1205. g. Lielvārdē un Koknesē, nākošos gados arī pilis Gaujas lībiešu novados — Siguldā un Turaidā. Tad pat ap 1207. g. ordeņa mestrs Vinno sāk celt arī Cēsu pili, kuŗu pabeidz viņa pēcnācējs Volkvīns. Ordeņa mestrs Cēsu pili izrauga par mestru rezidenci. Tā Cēsis ar laiku ordenim kļūst par to pašu, kas virsbīskapam ir Koknese un pēc arī Rauna. Līdz ar to pamazām ap pili rodas pilsēta. Ordeņa mestru pats slavenākais un varenākais — Valters fon Plettenbergs Cēsu pili paplašina un nostiprina, ceļot tai 1495. g. trīs jaunus, stiprus torņus. Cēsis kļūst par visas zemes rezidenci. Nākošos ilgos kaŗa gados arī Cēsu pils stipri cieš.

C. Mettigs savā grāmatā „Baltische Städte“, kas iznākusi 1905. g., Cēsu pils dibināšanu tēlo šādiem vārdiem: „Zemju dalīšanā bruņiniekiem bij piekritusi Gaujas kreisā puse. Bruņinieks Bertolds ar saviem biedriem dzīvoja vendu pili, kas atradās uz mūsu dienās tā sauktā Riekstu kalna Cēsu pils parkā. Tās bija Veccēsis, un 1210. g. ordeņa mestrs uz kāda kalna, vendu pilij cieši līdzās, sāka ordenim celt savu pili.“

Kārlis fon Lōvis kādā savā 1889. g. Senatnes pētītāju biedrības ziņojumos iespiestā rakstā: „Cēsis

priekš 200 gadiem“, aizrāda, ka 1577. g. notikusē Cēsu pils spridzināšana nav bijusi visai ievērojama, kas spriežams no tā, kā jau nākošā gada pils spēj izturēt ienaidnieka niknu apšaudišanu un trīsreizēju uzbrukumu.

Daudz vairāk pils Cēsis cietusi 1604. g. 29. septembrī, kad poļu apakšpilskungs nejaušā kārtā gaisā uzspridzinājās, pie kam stipri cieta pils lielā zāle un

Cēsu jaunā pils ar Lademachera torni.

arī citas velvēm segtās telpas. 1633. g. uz Oksenšerna ierosinājumu pili atkal saved kārtībā.

Neraugoties uz notikušiem lieliem postījumiem, pils vēl ilgi ir bijusi apdzīvojama. Kad ap 1680. g. pils pārgāja zviedru kroņa īpašumā, izrādījies, ka tā pa lielai tiesai bez durvju un logu. Pēc pils pārvaldnieka izteiciena, virsnieka Grabava jātnieku rota, kas pirms tam pāra gadus pili bijusi novietota, vispirms ķērusies pie durvju izlaušanas, nesaudzot pēc tam arī

logus, lai piesavinātos loga stikla piestiprināšanai izlietoto svinu. Izlauzti arī grīdu dēļi, kas līdz ar solumiem un galdiem nodedzināti. Pils 1688. g. izdarītais apraksts, ka tad dažas pils daļas vēl bijušas it labi uzglabājušās. Jumti vēl segti ar 43 cm. gaļiem, 18 $\frac{1}{2}$ cm. platiem un 2 $\frac{1}{2}$ cm. bieziem dakstiņiem.

1703. gadā pils stipri cieš no krievu iebrukuma Cēsis.

Laikraksta „Inland” 1838. g. 11. numurā par Cēsu pili teikts sekošais: „Cēsu zemnieku starpā vēl uzglabājies nostāsts par to, kā šī pils savā laikā celta.

Cēsu Pils parks ap 1910. gadu.

No apmērām $\frac{1}{2}$ versts attālām akmeņu lautzuvēm līdz pat ceļamai pilij bijuši nostādīti cilvēki vairākās rindās, vīrs pie vīra. Tikko izlausts akmens, tad caur visu rindā sastādīto cilvēku rokām tūliņ gājis projām uz pili.“

Līdzīgs nostāsts uzglabājies arī par ķieģeļu mūru, stāvā kalnā celto Augstrozes pili, kur izdedzināto ķieģeļu aizgādāšanai uz pili gaļā rindā bijušas nostādītas sievas un meitas. Tām sievietēm, kuņģam puisēns pie krūtīm, dienā dots trīsreiz brīdis bērna pazīdīšanai, bet tām, kuņģam meitene, tikai divas reizes.

Tagadējā jaunā Cēsu pils pa daļai pastāv no vecās pils celtnēm, kas grāfu Siversu laikā izlabotas un atjaunotas. Šis pils torni senāk sauca par Lādemakera torni.

Par Cēsu pilsdrupām Jegors f. Sivers ap 1857. g. raksta: „Zem vecām vīksnēm un kupliem akaciju krūmiem lejā nokāpjot, mūsu acīm visā sāvā skaistumā un varenumā parādās pilsdrupas un mēs steidzamies viņas apraudzīt, it sevišķi viņu vēl labi uzglabājušos torni, kuŗa vidējā zāle ar logiem un gotu velvēm pilnīgi patvērusies . . . Pirms nedaudz gadiem griesti vēl uzrādīja zilu stukatūru ar zelta zvaigznēm nosētu un skaisti izgleznotas sienas . . .“

Jau 19. gadu simteņa pirmajā pusē Cēsu pilsmuižas īpašnieks pilsdrupās licis izdarīt dažus izrakumus, kā arī mūŗu nostiprinājumus. Pateicoties kādas sevišķi tam nolūkam ieceltas kommisijas ilgakām pūlēm, nopietni apdraudēto rietumu torni 1914. g. vasarā viņu augšdaļā izlaboja, sedzot viņu ar jumtu. Caur to radušos prāvos izdevumus grūti nācās segt.

Cēsu pili, kā ordeņa mestru iecelti ierēdņi valdījuši: 15 komtūri (1237.—1340.), 20 fogti (1255.—1461.) un 14 mājas komtūri (1413.—1562.).

XI. Sv. Jāņa baznīca.

Cēsu Sv. Jāņa baznīcu pēc chronistu gan ne visai drošām ziņām 1281.—1283. g. cēlis ordeņa mestrs Vilekins fon Šauerburgs (†1287.), pie kam tā itkā Jāņa dienā iesvētīta. Savās pamata daļās šī baznīca pastāv vēl šodien. Viņas velves atbalstās uz astoņiem, ne gluži neskaistiem pilāriem. Par gotiskā stīlā celtu dēvēt viņu nevar. Sv. Jāņa baznīcā apglabāti ordeņa mestri: Freitag fon Loringhovens (1483.—1494.), Valters fon Plettenbergs (1494.—1535.) un Hermanis fon Brigenejs, saukts Hazenkamps (1535.—1549.), kā arī bīskaps Patricijs Nideckis. — Atkārtoti šis vecais dievnams cietis no kaŗa un uguns briesmām. 1613. g. jumts, velves un tornis iebrukuši, 1665. g. pilsētai degot cieš arī baznīca. Gan sakarā ar to 1680. g. ziņo, ka pie Cēsu baznīcas torņa vēl ir ko celt. Torni ceļ arī 1725. g., ņemot vajadzīgos kaļķus no brīvzemnieka Smīdes.

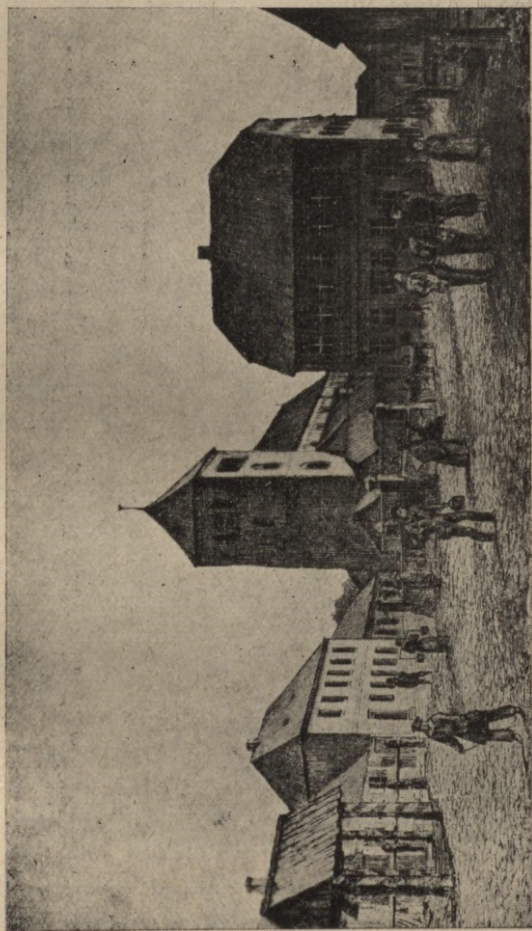
Lielā 1748. g. ugunsgrēkā arī Sv. Jāņa baznīca stipri cieš. Ka tas tā, to liecina kāds uzraksts vācu valodā pie kanceles. Tas stāsta, ka 1748. g. 3. augustā Cēsu pilsēta līdz ar baznīcu nodegusi, pēc kam 1754. g. 9. jūlijā šo kanceli Dievam par godu Cēsu pilsēta par jaunu cēlusi. Toreizējais baznīcas priekšnieks bijis bīrģermeistars Heincs. Baznīcai degot, bojā gājuši arī viņas vecie zvani. Gadu pēc tam, Cēsu pils un pilsētas īpašnieks lielkanclers Bestuževs-Rjuminis baznīcai dāvina jaunu zvanu ar gaŗāku uzrakstu vācu valodā. Tanī starp citu teikts, ka pag. gada 3. augustā, kad baznīca, pils un pilsēta kritusi ugunij par laupījumu līdz ar 36 cilvēkiem, iznīcināts arī zvans, kā balss vairs 6 mēnešus nav dzirdēta. Bet

tagadējais Cēsu kungs un tēvs zvanu atjaunojis. Kad vien zvana sirds skanēs, tad allaž uzticamie pilsoņi cildenam Bestuževam pateicības virāku ziedos. Lielā ugunsgrēkā baznīca tik stipri cietusi, ka tai pēc tam visapkārt nācās celt balstus.

1781. g. Sv. Jāņa baznīcu pamatīgi izlabo un pārkrāso, pēc kam tā paša gada 13. maijā birģermeistari, rātskungi, lielās un mazās ģildes vecākie svinīgi tanī ieiet.

1748. g. ugunsgrēkā Sv. Jāņa baznīca zaudē arī savu vecgotu stilā celto torni. Toreizējie grūtie laiki, kādus pilsētai nācās pārdzīvot, neatļāva tūliņ stāties pie torņa atjaunošanas, kādēļ jāiztiek ar mazu pagaidu torni. Tikai sākot ar 1831. g. sāk nopietnāk domāt par torņa atjaunošanu. Ikvienam latviešu draudzes dievgaldniekam uzliek 1 kapeiku lielu gadskārteju nodevu, pilsētai gadā 12 rubļus, bet muižām no katra arkla zemes 30 kapeikas. Pateicoties Pilsmuižas īpašnieka grāfa Zīversā ierosinājumam un aizlūgumam, ķeizars Nikolajs Cēsu Sv. Jāņa baznīcas torņa celšanai ziedo 1000 rubļus, kam pievienojas arī vēl dažu citu Pēterpils labvēļu ziedojumi — 410 rubļu apmērā. Arī draudzes locekļu vidū rodās ziedotāji. Un tā beidzot, 1852. g. ziemā varēja jau stāties pie torņa celšanai vajadzīgo materiālu piegādāšanas. Celšanu uzticēja Cēsu apkārtnes spējīgākam namdarim, tāļu pazīstamajam Mārcim Sārumam, kas darbus uzsāka 1853. g. Jūrgos, pabeidzot tos jau tā paša gada rudenī. Tornis izmaksāja 9000 rubļus.

Chronists piemin, ka tai pašā 1853. g. strādāts pie Rīgas-Pliskavas šosejas būves, kā Liepmuižas toreizējais īpašnieks Heinr. Panders septembrī ar tvaika laivu pa Gauju braucis un ka arī Cēsīs kolera plosījusies, prasot tomēr tikai nedaudz upuņu. Jaunā torņa jumtam bojājoties, būvmeistars priekulietis Jānis Kampe

Cēsu vecais tīrgus ar Sv. Jāņa baznīcu 1802. g.

tam uzsit angļu dzelzs skārdu, kas izmaksā 2575 rubļus. Sv. Jāņa baznīca 1858. g. dabū jaunu altāri, kuŗu par 2400 rubļiem darinājis Cēsu galdnieka meistars Bīdenrots. Altāļa gleznu dāvinājis Cēsu pilsgrafs Kārlis Sivers. Tai pašā gadā dievanams dabū jaunus, ērģeļu būvētāja Bittnera par 2500 rbļ. pagatavotas ērģeles.

19. gadu simteņa 60. un 70. gados pie baznīcas ārienes izdara lielākus labojumus, pie kam draudze trijas reizes no Palīdzības lādes atmaksājamu aizdevumu veidā saņem pavisam 3000 rubļus. Gatavojoties 1884. g. 6. jūlijā svinētiem Sv. Jāņa baznīcas 600 gadu pastāvēšanas svētkiem, veco dievnamu arī iekšēji uzkopa. 1898. g. baznīca atkal prasa lielāku iekšēju remontu, kuŗa izmaksa aplēsta uz 11500 rubļiem, kas draudzei pašai nebij pa spējai. Pilsētas draudze stipri bij cietusi caur Bērzaines ģimnazijas slēgšanu un sakarā ar jauniem noteikumiem pilsēta baznīcai neko nedrīkstēja dot. Lauku draudze saimniecisko grūtību dēļ bij ļoti cietusi. Bez tam visas draudzes muižas atradās arendātoru rokās, un dažas no viņām piederēja krievticīgiem īpašniekiem. Pirmiem par baznīcas lietām bij visai maza interese. Tādos apstākļos atkal Palīdzības lādei bij jānāk ar 4000 rubļiem palīgā.

1855. g. 22. janvārī nodibinājās vācu pilsētas draudze. Sv. Jāņa baznīca palika visas kopdraudzes īpašums, mācītāja muižu nodeva lauku draudzei, bet pilsētas draudzes mācītājam 1857. g. uzcēla īpašu namu. Vienojoties ar lauku draudzes mācītāju, vācu mācītājs līdz 1892. gadam apkopa arī pilsētas latviešu iedzīvotājus. Vācu draudzei ap 1908. gadu bij 1300 locekļu un tai piederēja Cēsis mūļa lūgšanas nams, kas celts ap 1876. g.

Latviešu skaitam Cēsu pilsētā pieaugot, pie kam ap 1908. g. viņu bij jau pie 4000, radās neatliekama

vajadzība pēc īpašas pilsētas latviešu draudzes, ar savu mācītāju. Nopietni pie jaunas draudzes dibināšanas stājas 1911. gadā, piegriežot šai lietai klāt arī lauku draudzes enerģisko baznīcas priekšnieku Kārli Erdmani,

Skats uz Cēsu Sv. Jāņa baznīcu no Andreja Pumpura laukuma.

kas jau bij ļoti daudz darījis baznīcas un skolu lietai. Viņš personīgi sedz draudzes dibināšanas pirmos izdevumus. 1912. g. 27. janvarī iekšlietu ministrs apstiprina Cēsu pilsētas latviešu draudzes instrukciju,

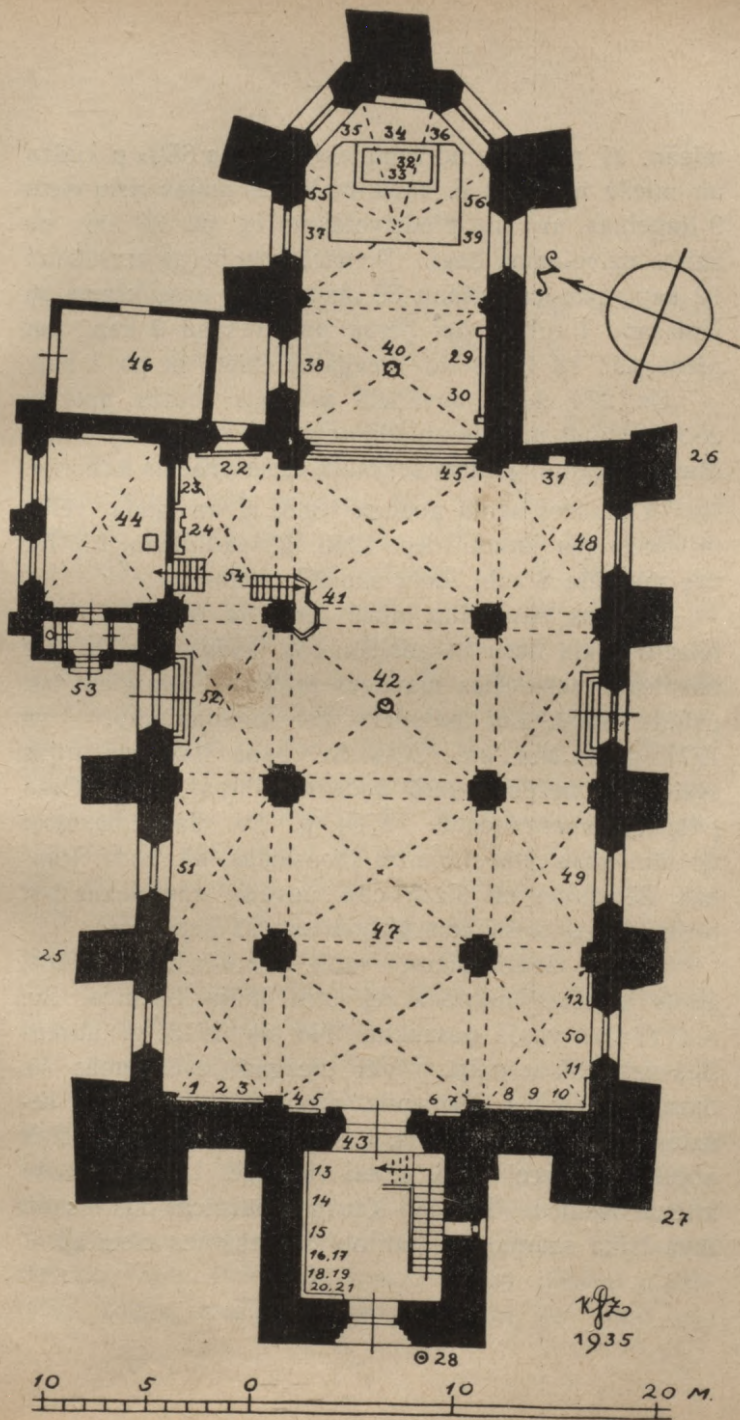
un 28. aprīlī sastādās valde un padome ar Erdmani kā priekšnieku priekšgalā. Mācītāja dzīvoklim pilsēta draudzei lētā mūža nomā atdod turpat pie baznīcas esošu gruntsgabalu ar vecāku koka ēku. Jaunā draudze to saved kārtībā, saņemot no Palīdzības lādes 1000 rubļu lielu pabalstu. Izlietodams visu savu sparū un labo gribu, baznīcas priekšnieks ievada draudzes lietu drošās slīdēs.

1912. g. 28. decembrī jaunajai draudzei ārkārtīgi svīnīga diena, jo tanī ievēd viņas pirmo mācītāju V. Maldoni. Ievēšanas ceremoniju izdara toreizējais ģen. superintendents Gētgens, asistējot prāvestam Irbem. Ejot uz altāri, jauno mācītāju pavada Erdmanis un pilsētas galva Bērzons. Krāšņi puškotā dievnāmā atskan „Dievs kungs ir mūsu stipra pils“.

Cēsu pilsētas latviešu draudze bij pirmā Vidzemē, kas nodibināta uz pašvaldības un pašapgādāšanas pamatiem. Ņemot vērā to, ka jaunajai draudzei noteiktu līdzekļu nebij tikpat kā nekādu, radās ļaudis, kas gribdami mācītāja algu dažiem gadiem nodrošināt, salika vairāk kā 3000 rubļus kopā, iemaksājot to kredītiestādē, lai no turienes vajadzības gadījumā mācītājs saņemtu savu norunāto algu.

Ap 1908. g. Cēsu draudzē latviešu iedzīvotāju bij pie 11.000, no kam uz laukiem 7000. Ievētito 1907./8. gadā 101. Cēsu lauku draudzē ietilpst Cēsu Pilsmuiža, Dubinska, Dukuri, Jāņa muiža, Jurgā muiža, Lenču muiža, Liepmuiža, Zetlera muiža, Veismaņa muiža, Striķu muiža, Priekuļmuiža, Kaļļu muiža, Meijera muiža, Blusa, Glūda un Bērzaine, kā arī Kokmuižas, Ruckas un Briežu muižas daļas un Cēsu mācītāja muiža.

Cēsu lauku draudzes mācītāju ievēlēja baznīcas konvents un gubernators to apstiprināja. Viņam pieņācās no muižām pavisam 33²/₃ pūri rudzu, 33¹/₃ p.

Cēsu Sv. Jāņa baznīcas plāns

miežu, 11 p. auzu, no zemniekiem ik pa $65\frac{1}{3}$ p. rudzu un miežu un $66\frac{1}{3}$ p. auzu, no katras mājas vistu vietu 9 kapeikas un no piedzīvotājiem ik pa 30 kap. no katras dzīvojamās ēkas. Pienācās par bērnu krustišanu 12 kap., par iesvētišanu 30 kap., par uzsaukšanu un laulāšanu 1 rublis, par bērna apstāvēšanu 9 kap., par pieaugušu 18 kap., no dievgaldniekiem ik pa 2 kap. — Uz 274 daļd. novērtētā mācītāja muiža aptvēra 250 desetīnas muižas un 409 desetīnas zemnieku zemes. Muiža baudīja ganību servitutu Cēsu pilsētas teritorijā.

Draudzes skola nodega 1868. g. un gadu vēlāk to uzcēla par jaunu. Ap 1910. g. skolnieku bij 70, kas maksāja 8 rubļ. lielu skolas naudu.

Kā tas visur citur mūsu zemē, tā arī Cēsis citreizējo kakla tiesu bargos miesas sodus izpilda pie baznīcām, sapulcētās draudzes priekšā „vainīgiem par pelnītu sodu, bet pārējiem par biedinājumu.“ Tā 1777. g. rudenī pie Cēsu Sv. Jāņa baznīcas trijās svētdienās nežēlīgā kārtā soda vai turpat visus Cēsu pilspagasta zemniekus. 1784. g. Sv. Jāņa baznīcai un tani sapulcētai draudzei jānoskatās, kā soda Raudas, Bērzaunes un dažu citu novadu zemniekus par piedalīšanos tā sauktos galvas naudas nemieros.

Cēsu ziedu laikos, vairs neatmināmos laikos, ārpus pilsētas mūriem ceļ otru mūža baznīcu, Sv. Kātrīnas vārdā nosauktu. No tās 1713. g. atlikušies vairs tik ir mūži. Vēl diezgan ievērojamās šīs baznīcas atliekas Cēsu pils citreizējais īpašnieks, senators grāfs Kārlis Sivers, kas apprecējis krievieti, liek noplēst un uzceļ 1845. g. tai vietā vēl tagad stāvošo krievu baznīcu. Par Sv. Kātrīnas baznīcas noārdīšanu savā laikā skuma visi patrioti un senatnes cienītāji.

XII. Dažas ziņas par Cēsu ev. lut. draudzes mācītājiem.

Tādas ziņas sniedz Āraišu mācītājs Kibers.

No Kokneses padzītam Berendam Brügemanim Plettenbergs 1524. g. atļauj nākt uz Cēsīm. Te viņš sprediķo sākumā kādā tornī, vēlāk Katrinas baznīcā. Ap 1558. g. Cēsis par mācītāju ir G. Möllers un 1570. g. Pauls Kühns. Pēdējo krievi aizved gūstā uz Maskavu. Spriežot pēc kāda 1574. g. senraksta, tai laikā par latviešu mācītāju ir Joh. Snells. Kāds cits senraksts 1594. g. par mācītāju Cēsīs min Chr. Verneru. No 1649.—1656. g. par mācītāju Cēsīs ir B. Meijers. Vēlākais Cēsu mācītājs un prāvēsts Baumanis par viņu stāsta, ka zemnieki šo Meijeru ļoti cienījuši, saucot viņu par „mūsu Bērtulīti“. Kaŗa laikā viņam līdz ar zemniekiem nākas pa mežiem bēguļot, kur viņš 1656. g. mirst. Kalmuku un kazaku deļ zemnieki nedrīkst uz Cēsīm nākt, kadēļ tie „Bērtulīša“ liķi novieto kādā tukšā bišu kokā. Mieram iestājoties, viņa liķi glabā baznīcā.

Viņa pēcnacējs ir Dāvids Lottichs, ķildīgs un netikls cilvēks. Gan virskonzistorija viņu no amata atceļ, bet ķēniņa iecelta komisija viņu par jaunu iestāda amatā, kuŗā jau ielikts cits. Bez tam Cēsu pilsētai uzliek samaksāt viņam zaudējumu atlīdzībai 3343 dalderu lielu summu. Kad pilsēta to nespēj maksāt, viņam ierāda un nodod dažas pilsētai piederošos zemes īpašumus, kuŗus pilsēta vēl tikai pēc

1770. g. spēj izpirkt. Ķildām starp Lottichu un draudzi turpinoties, valdība tomēr ir spiesta viņam dot citu vietu.

Lotticha pēcnācējs ir Tobijas Karstens 1665.—1677. Viņam seko Libekā 1645. g. dzimušais Joh. Neuhausens, pirmais Valmieras baznīcas diakona mācītājs. 1687. g. viņu ieceļ par Cēsu apriņķa prāvestu, bet jau gadu vēlāk viņš aiziet atkal uz Valmieru par vecāko mācītāju, kur mirst 1694. g. Viņa sieva bija Vidzemes ģenerālsuperintendententa Dr. Joh. Fišera māsa. Nākošais Cēsu mācītājs ir Erhards Šnēs (Schnee) 1688.—1692., tad Aksels Dennigers 1692.—1699., Joh. de la Myle — 1707., diakons Leonh. Mertcs 1698.—1701., Gottfr. Ruhendorfs no 1707. Tad Joh. Neuhausena dēls Ch. G. Neuhausens 1711.—1713., kas aiziet uz Valmieru, Im. Sternbergs 1714.—1719., Paulis Meijs 1719.—1739., Liborijs Meijs 1739.—1758., Heinr. Baumans 1760.—1790., Gerh. Joh. Pleske 1791.—1816., Kārlis Fr. Punšels 1816.—1854. (†1859.), Kārlis Ed. Punšels, kā tēva adjunkts 1842.—1854., pēc tam mācītājs. 1855. g. no Cēsu draudzes atdalas pilsētas vācu draudze, par kuņas pirmo mācītāju aicina Jāni Holstu (1855.—1877.). Viņam seko Kārlis Vilh. Gotthards Fīrhufs (Vierhuff) (1877.—1907.), tad Herm. Bergengrūns. Lauku draudzē Punšelim 1883. g. seko Georgs Fedders, kas mirst 1912. g. 24. jūnijā.

XIII. Cēsu baznīcas ģenerālrevīzija 1685. g.

Cēsu draudzes ģenerālrevīziju 1685. g. 17. februārī izdara ķēniņa iecelta komisija. Tanī piedalās zemes tiesnesis Fr. fon Lifarts, arendātors Joh. Gerngross un Cēsu rātes priekšstāvji: Hansis Hennings un Konr. Hildebrandts. Par nevācu baznīcas pērminderiem apstiprina: Vinnēna Mārci, Goģa Maču, lencieti Audēna Jāni, striķēnieti Krīpena Gasparu, kocēnieti Braukša Jāni, liepēnieti Cekulu, dubinskieti Lielkāja Mārci un dukurieti Ķāķa Mārci. Pēdējam uzlikts par pienākumu uzraudzīt Cēsu pilsētas zemju pirtņiekus un rijņiekus. Divas baznīcas lādes atslēgas valda baznīcas priekšnieki, trešo — mācītājs. Baznīcas priekšniekiem cieši jāraugās uz to, ka neviens bez dibināta iemesla neatraujas no dievkalpojuma, nedz arī attura savējos no tā. Nevācu pērminderiem, vagariem un šķilteriem mācītājam pie baznīcas jāziņo par kūtriem baznīcas apmeklētājiem, kā arī par vājiem. Krietniem skolotājiem jā māca bērni lasīt un Dievu lūgt un nevācu bērniem visdrīzākā laikā jāierīko skola. Pēc tam kad galvenā baznīca tagad savesta labā stāvoklī, nedrīkst arī Katrīnas baznīca pavisam sakrist. Jāpēti arī, kas noticis ar Katrīnas baznīcai piederošām zemēm. — Kapu vietas ir baznīcā, koņa priekšā, kā arī mūku kapličā (Muncken Kapelle). — Jurgā muižas ienākumus ķēniņš Gustavs Ādolfs noteicis skolu un slimnīcu labā. Šī muiža uz nākošām Lieldienām jāatdod abiem skolotājiem (pae-

ceptoribus) un arendatoram tā jāatstāj. — Nevācu skolmeistara uzturām nolemj, ka viņam jādabū viss tas pats, ko iepriekšējais priekšdziedātājs Zābaka Jānis no baznīcas zemes saņēmis. Turpmāk viņš arī no ķēniņa dabūšot gabalu zemes.

Uz zemnieku lūgumu vācu dievkalpojums turpmāk sākams pulksten 7, to stundu iepriekš iezvanot. — Rātei jāraugās uz to, lai pilsētas zemju pirtnieki mācītājam malku pievestu. — Pilsētā ir 119 nami. — Mācītājam kārtīgi ikgadu reiz visas pilsētas un lauku mājas jāapmeklē un jāgādā par bērnu mājas mācību. Tiem, kas vēlās pie dievgalda iet, 8 dienas iepriekš jāpieteicas. — Mirušie jāapglabā noteiktās kapsētās. Citur aprakti liķi izrokami, pārvedami uz kapsētām un jāsamaksā pienācīgās nodevas. Dievā vārdu un svēto sakramentu noliedzēji pēc viņu nāves kapsētā nav glabājami, bet gan ierokami Karātavu kalnā, kaut ar tie jau būtu kapsētā apbedīti. Ķesterim atgādina viņa palaidnīgo dzīvi un norāj viņu. Tam pašam jāatmet zirgu un cita veida andele, jāļauj zemniekiem pašiem savus kapus izrakt.

1740. g. par skolu (draudzes skolu) teikts, ka tā celta uz pilsētas zemes. Tai ir dzīvojama istaba 4 asis gaļa un tikpat plata, ar kambari un priekšnamu, ar ķieģeļu krāsnī un pieciem stikla logiem. Jumts vecs. Pie skolas divas mazas kūtis pa pusei ar lubu, pa pusei ar salmu jumtu, jauna rija ar piedarbu, 6 asis gaļa, 4 asis plata. No baznīcas lādes skolmeistars Kārlis Kauers dabū 7 daldeņus un 4 daldeņus kurpju naudas. Kad skolmeistaram liķis jāapstāv, viņš dabū no līvu zemniekiem 2 vērdiņus, bet no pārējiem zemniekiem 4 vērdiņus, pie kam par zvanišanu lieki nav jāmaksā.

XIV. Vecākā zviedru zemes revīzija Vidzemē 1601. g.

1600. g. beigās un 1601. g. sākumā zviedru armija gūst Vidzemē ātras uzvaras pār poļiem. Decembra vidū stratēģiskā ziņā ievērojamākās Vidzemes apcietinātās vietas, kā Tērbata, Valmiera, Cēsis, Koknese, Rīga vēl poļu rokās, bet 20. februārī zviedru varā jau bija: Cēsis, Valmiera, Piebalga, Nītaure, Skujene, Cesvaine, Alūksne, Burtnieki, Limbaži, Ērģeme, kas pa lielākai tiesai februāra otrā pusē poļiem atņemtas. 1601. g. martā zviedru vara Vidzemē sniedzās jau līdz pat Daugavai (izņemot Rīgu).

Vidzemes latviešu daļā no 1601. g. 10. aprīļa līdz 18. jūnijam zviedru valdības uzdevumā izved zemes revīziju, kuŗas nolūks nevien noskaidrot zemnieku nodevu lielumu, bet arī viņu aplēšanas un maksāšanas veidu. Izrādījās, ka Vidzemes latviešu daļas 13 novados no zemniekiem ņem desmito. Pie šiem novadiem piederēja arī Cēsis. Citos 12 novados zemnieki deva kunga tiesu, to starpā arī Valmieras novads, izņemot Mūrmuižu.

Cēsu pilsnovadā, kas senāk piederējis ordenim, revīziju uzsāka 1601. g. 18. maijā. Revīzijas panākumus te pievedašu pēc A. Švābes 1933. g. izdotās grāmatas „Die älteste schwedische Landesrevision Livlands (1601).“

Māju vārdus uzrakstot, revidents tos pa lielai daļai ievērojami sagrozījis. Daudz gadījumos pavi-

sam neiespējams izlobīt pareizo nosaukumu. No Cēsu novada vaku māju vārdiem visskaidrāk uzrakstīti Tūlmēnu vakas ciematu nosaukumi. Un šīs vakas toreizējie ciemati vai visi pārgāja ap 1670. g. nodibinātās Liepmuižas zemnieku māju sastāvā. Pārējo atsevišķo vaku ciemati vēlāk izkaisīti starp vairākām muižām. Un gan nevienas citas draudzes karte muižu robežu ziņā nebūs tik raiba, kā tieši Cēsu draudzes. Te muižu lielākā daļa pastāvēja no vairākiem lielākiem vai mazākiem gabaliem.

Labā tiesa no 1601. g. minētiem ciematiem sen jau vairs nepastāv. Tā, piemēram, senā Līvu pagasta Priekuļu, Šķībusta un Varkša ciematu vietā zviedru laikos nodibināta Priekuļu muiža. Tie ciemati, kuņus man izdevās ierindot vēlāko muižu vai pagastu sastāvā, iespiesti retinātiem burtiem, apzīmējot viņu vēlāko piederību ar burtiem. Cēsu pilsmuižas mājas apzīmētas ar burtu c, veismanieši ar v, priekulieši ar pr, liepenieši ar lp, ruckenieši ar ruck., zetlerieši ar zetl., kārlēnieši ar k, drabesieši ar drab., rāmulieši ar rām., spārenieši ar spār., pie nupat likvidētā Līvu pagasta piederošām mājām burtu l. Māju nosaukumu ziņā es pieturējos pie prof. J. Endzelīna grāmatas „Latvijas vietu vārdi“. Pārējo, man nepārzināmo ciematu vārdus es uzrakstīju ar maz izņēmumiem tāpat, kā tie iespiesti A. Švābes jau minētā grāmatā.

Ordeņa laikā pie Cēsu pils piederējušas 4 vakas. — Tās ir Tūlmēnu, Siselēnu (Seselnisch — Syselem), Avotenes un Līvu. — Pie Āraišiem jeb Veccēsīm bijušas sekošas vakas: Inķēni, Geidēni (Geyden), Vibēni, Gribelēni, Purnieši (Purnitz) un Kudliņi (Kuddelen). (1601. g.) turpretim kopā vairs tik 5 vakas: Gribelēni, Geidēni, Siselēni, Līvu un Tūlmēni.

Gribelēnu vakā ir sekoši ciemati — zemnieku

mājas: Kurts Ķaubis ar 2 arkliem zemes ir vecākais, Grunde, Piešēns, Kājiņas, Laucis, Rācenis, Stuķis, Kalnavērsis, Laucis, Kippelatzen, Lelam Latzen, Biwunen, Briedis, Rulis, Taipas, Īļakas, Ratnieks ir brīvs, taisa muižai riteņus un ratus, Raudans, kopā 18 ciemati ar $17\frac{1}{2}$ arkliem zemes. Ar retinātiem burtiem iespiesti ciemati, izņemot Īļakas, visi tagad ir kārlēnieši. Ratnieks var būt drabesietis.

Vēl Gribelēnu vakā: Bumburs, Smīde ar $1\frac{1}{2}$ arkla zemes ir brīvs un maksā par visu 40 markas, Bilte, Vibe (varbūt Vībēns veism.) Braukschen, Warrasz, Zīpars (Āraišu māc. m.), Kippusz, Ruķi, 3 bezļaužu ciemati. (Retināti iespiesti ciemati, izņemot Zīparu ir pilenieši).

Kāds krogs šinī vakā dod par visu 100 markas, ar tiesību alu darināt un 1 arklu zemes. Vēl šinī vakā kādam polim Drobbišam bijuši 2 ciemati: Kupuls un Birsch. Šai pašā vakā polim Kasminskim bijis Vigubu ciemats.

Geidenu vakā: v. Pungā Mertens ir vecākais ar 1 arklu zemes, c. Polieši, c. Ģevēkas, v. Šķesteris, v. Ūbeles, v. Kausiņi, l. Mežiņi, v. Piekūnas, c. Slauķi, pr. Ķesas, c. Žagari, c. Bļodnieki, c. Veķi, c. Rūkums, Vimbulem, Buszvar, renc. Leverī, renc. Ģūgas, c. Inķēni, c. Braķi, Ziemini (Āraišu m. m.), c. Mendes, 1 bezļaužu ciemats. Kopā 22 ciemati ar $18\frac{1}{2}$ arkla zemes.

Šai vakā kādam par Sekleru sauktam pieder: Daudziešas, Vaisuļi, Buļas (visi zetlerieši). Šai pašā vakā polim Belkofskim bijuši sekoši ciemati, kuņus tagad Ernsts Hōfischs saņēmis: Namis, Dzērve, Kundziņi, Ģoķis, Abtaks, Bikars, Lībiešas (visi ruckenieši). —

Ernsts Höfischs no Klemensa Artusa pircis šīs pašas vakas sekošus ciematus: Klingīš (rāmulietis), Vigundem (varbūt ruck. Vināti), Spuģiš (renc.), v. Kūlani, Vaarne, Baltz Mallem, v. Slavēkas, Grāmatnieks, pr. Sarkani, Pretzens. Pēdējie 5 ciemati ir bez ļaužu. — Šai pašā vakā polim Pabeļskim 2 ciemati: Mesz Peter un bezļaužu Gruszte. — Vēl šai vakā Ernstam Höfišam 2¹/₂ arkla zemes, uz kuņas viņš uzcēlis muižiņu, par Reps sauktu.

Siselēnu vakā: Gibbe Janus, varbūt pr. Gibolas, ar 1¹/₂ arkla zemes, Schundriges, lp. Vagaļi, Bredauck, lp. Brauņi, lp. Lakas, pr. Podiņi, Sauters, pr. Kunči, Kluggeitz, pr. Piļas, pr. Plūči, Mazplūcis, Schloke, pr. Kampas ar 1¹/₂ arkla zemes, pr. Klētnieki, pr. Eicēni, pr. Popi, c. Mendes. Viens krogs ar 1¹/₂ arkla zemes dod gadā 100 markas, pārdod pats savu alu, kas ordeņa laikā tā nav bijis.

Kāds balbieris, kas kalpojis Pēterim Stolpem, ieņēmis sekošus ciematus, kas aizvien piederējuši pilsmuižai. Tie ir: pr. Pālēni, Seips, Kaycks zvejo muižai lašus, v. Ķiberis. — Šai pašā vakā polim Pēterim Galkofskim bijuši 3 ciemati, kuņas minētais balbieris arī piesavinājies. Tie ir: pr. Miliši, pr. Virskūnas un bezļaužu Rōtinge. — Šai vakā kāds Pauls Strieks no Ernsta Höfische pircis Kule ciematu, kas aizvien piederējis pilsmuižai. — Šai vakā trompetniekam Hansim Fēlingam 1 ciemats. — Polim Maladofskim šai vakā bijuši pēc tam Pēterim Stolpem izlēnoti, bet tagad stathaltera Grothuzena ieņemti sekoši ciemati: c. m.*) Ģuģeri, c. m. Pinderes, c. m. Nauri, Skerem, c. m. Mežmaļi, v. Kaupēni, v. Kannieki, c. m. Indriņi, 3 bezļaužu ciemati. — Šai pašā vakā doktoram Rambertus bijuši sekoši, vēlāk

*) c. m. — Cēsu mācītāja muižas.

Rāmeļa ieņemti ciemati: v. Paucis, Paistell, v. Pukškeris, Tirun Veiken, Grauveininb, varbūt Gravaiņi, Betitz. — Šai vakā kādam, vārdā Seklers, bijuši sekoši ciemati: zatl. Ozoli, ruck. Slēpiņi, Kallrutz, v. Stiķeni. Abi pēdēji minētie ciemati bijuši polim Pabinskim. — Vēl šai vakā sikkalējam un bisu meistaram Pēterim Lencim 3 arkli zemes ar 2 ciematiem un 1 bezļaužu ciematu, kas viņam no karaļa Stefana izlēnoti un kas tagad pieder viņa mantiniekiem.

Līvu vakā: v. Vinneni, Klavens, Kņēzis 1680. g., pr. Šķībusts, pr. Priekulis, pr. Varkšis, pr. Mežciemi, pr. Jaunzemji, pr. Inkuļi, pr. Lībani, c. Vidstieņi, c. Jēkuļi, pr. Žagari (vai ar c.), c. Viesieši, c. Benči, pr. Kāķi, Babbisz. — Pilsonim Griņam 2 ciemati, kas agrāk polim Molonofskim piederējuši: Rudins*), Jaunats**). — Kādam polim 1 arkls zemes, uz kuņas viņš cēlis muižiņu. — Šai vakā ratniekam Hermanim par viņa darbu muižai $1\frac{1}{2}$ arkla zemes. — Bartelim Šallem 2 arkli zemes ar pārceltuvi. — Polim Pinkofskim bijuši, tagad Hermana Vrangeļa valdīti ciemati: Knewell, pr. Pušklaipi, pr. Pieškaļi, Gropolems, Schui, Kripenem, Assern un 4 bezļaužu ciemati. — Kādam Bušam 1 arkls zemes, kas pēc tam piešķirta polim Beļkofskim, uz kuņas tad ar celtas dzirnavas, kas kafā izpostītas.

Tulmēnu vakā sekoši ciemati (tagad visi liepēnieši): Rības ar 2 arkliem zemes, Strunķi ar $1\frac{1}{2}$ arkla zemes, Pendarī, Zvārgi, Kēlpiņi, Jurla (Jöre Lab), Vedriķi, Cīruļi, Uztupji, Roči, Kerpji, Stuķi, Jaunzemji (Jaunzemeki), Baķi, Kēviņi, Spelģi, Schwill, Mednisz, Dukūli, Dunduri, 15 bezļaužu ciemati. — No šīs vakas Farensbachs paņēmis 1 brīvzemnieku ar 1 arklu zemes,

*) **) Rudins un Jaunāts 1680. g. priekulieši.

Vilhelms Sturcs 1 zemnieku ar 1 arklu zemes. — Skrodelim Didericham Sprutem 1^{1/2} arkla zemes ar 2 ciematiem, par ko tam muižai jāstrādā.

Pie Arrisz muižas jeb Veccēsīm ir bijušas vakas: Incken, Geiden, Viben, Gribelen, Purnitzen, Kudelen. Pēdējās divas, ka arī Viben vaka poļu laikā no Cēsu pils atdalītas.

Purnitzen vakā polim Dobbinskim bijuši sekoši ciemati, kuŗus tagad saņēmis stathalters (pārvaldnieks) Grothuzens: Purmall, Zvārtes, Incken, Vilņi, Vieļi, Simteņi, Lielkājas, Saulītes, Vitēgas, Vikisz (varbūt Vikasils). (Visi dubinskiēši). — Šai pašā vakā polim Pabeļskim bijuši sekoši ciemati, kas tagad nu atkal pie Cēsu pils. Tie ir: k. Rāceņi, k. Viesīši, Balinam, līv. Mežiņi, līv. Rēzes, c. Putras. Pēdēji minētais zemnieks ar 2 arkliem zemes ir brīvs. Viņam jātura kaŗa zirgs. Ir nabags un izpostīts. Vēl 4 bezļaužu ciemati.

Šai pašā vakā polim Drabbinskim bijuši sekoši ciemati, kuŗus tagad esot saņēmis kāds no Patkuliem. Tie ir Paulusz, Hoke, Virra Gabelenns, Varens, drab. Bete un 1 bezļaužu ciemats.

Kudlēnu vakā Barteltam Hulsz bijuši sekoši ciemati, kas tagad Kandelberga īpašumā. Tie ir: Kaulings, Pekšens, Jaunzemniks, Viltzens, Everdts, otrs Kaulings bez ļaužu.

Šai vakā Reinholdam Boggenhuzenam sekoši ciemati bijuši un ar vēl tagad ir: Maiszinges, Surmusz, Gromults, Klētnieks (rāmulietis), Krikens, Kurmens, Virnigs, Auve Labs, Sturing, Celes, Karkels, Saggusz (gan Dzeguze), Ramenels, Lipsis, Drauzis, Gentz.

Vibelenu vakā Firstenbergai sekoši ciemati: Klaugau, Kuisen, spār. Alaiņi, spār. Kauļi, Penisz, spār. Vaitiņi, spār. Bikari, spār. Inti, spār. Mežkrievi,

Zengen, Butings, Sibbisz, Deeliett, Kibbern, Kangers, 1 bezļaužu ciemats, kuļā vietā Firstenbergā cēlusi muižu.

Šai pašā vakā Ernstam Höfischam sekoši ciemati (visi spārēnieši): Sermuļi, Odiņi, Putni, Ģikši, Olnieki, Dzērvēs, Makšnieki (Masteni), Wollmar Krage, Pallmens, 2 bezļaužu ciemati. — Polim Seruien (?) bijuši sekoši ciemati: Trumminens Kallwits, Graudtsen, 1 bezļaužu ciemats. Polim Kassemnickim 2 ciemati (abi ierīķieši): Stākas, Libieši.

Šai vakā polim Drobbišam bijuši, tagad no kāda no Patkuliem ieņēmti ciemati: Reuden, Kaikenen, Vilkussam, Klabbian, Jakulem, Leppeks 1 bezļaužu ciemats, vēl viena muiža ar nedaudz zemes.

Pavisam 108¹/₂ arkla zemes ar 122 ciematiem, 18¹/₂ arkla bezļaužu zemes, 1 brīvzemnieku, 1 krogu un 1 bezļaužu dzirnavu.

Vēl Heinricham Rāmellim bijuši sekoši ciemati, kas ņēmti no Geidēnu (Gaidēnu) un citām vakām. No Geidēnu vakas: Bartelts Klauk, v. Slavēkas, Schmedt, rām. Langas, rām. Ķesas, v. Dzeltāni. — No Kudelēnu vakas: Veiti, Lielmaņi, Vanadzīņi (visi rāmulieši). — No Inķēnu vakas: Uperkunks, Sassuls, Kanteks, Leggers, Lambate. — No Jurgena fon der Borchā Rāmells pircis 7 ciematus: Schaunge, drab. Nīgaļi, Mirks, Messeck (varbūt līv. Mieškās, drab. Ratnieki, Jaunezemniks, drab. Priekuļi. 8 bezļaužu ciemati.

Kunga tiesai zemniekiem pienākās dot: No vi-sādas labības un medus desmito. No katra ciemata ik pa pussiekam zirņu un kaņepju, no katra arkla zemes pa podam linu, kaņepāju un apiņu, pa 2 siekiem rudzu un pa siekam iesala, 4 vezumus malkas, no katra ciemata: 2 vistas, 10 olas, 1 sieks kviešu, 1 vezums siena, 5 vērdiņi vaku jeb zemes naudas,

3 šiliņi rakstāmas naudas, 9 šiliņi kāpostu naudas, tikpat rāceņu naudas, 18 šiliņi zivju naudas, 1 aita, no katra arkla 1 pūrs auzu, 2 markas vēršu naudas. Uz katriem 2 arkliem turams 1 labs kaļa zirgs. Kad labību pļauj, tad vagarim vaj vecakam jādod tiklab rudzu, kā miežu vakā 2 mucas alus, 2 vecākiem pacienāšanai (traktācijai) jādod 1 šķiņķis, 1 aita. Katrai vakai jānodod tauka cūka, ka tas tā bijis jau no seniem laikiem, bet poļu laikā prasītas 2 cūkas. Muižkungam pienākas no katra ciemata 11 šiliņi.

Izsēti Cēsu pils tīrumā 4 lasti Rīgas mērā rudzu. Ir slikti padevušies. Raupen muižā izsēti 1 lasts, Araišu muižā 11 pūri, Rāmuļu muižā 2 lasti 12 pūri.

Vec- un Jauncēsu robežās ir 12 lielāki un mazāki ezeri. Sēklas un maizes labības krājumu muižai nav. Arī lopu nav nekādu. Ir 4 ūdens dzirnavas, no kurām tikai vienas lietojamas. Zemnieki tā izpostīti un tik tukši no visa, ka tie muižai neko nespēj dot.

Ziņas par Cēsu baznīcām, tiklab pilsētā, kā ārpus tās.

Mācītājs sprediķo abās valodās, par ko rāte viņu algo. Ordeņa laikos arī pils viņam algu maksājusi. Veccēsu jeb Āraišu baznīcai no seniem laikiem un arī vēl tagad 6 arkli zemes un 9 iebūvieši, kas kunga tiesu nedod, bet klausā 3 dienas nedēļā.

Pils zemnieki mācītājam no katras mājas dod ik pa siekam (kilmetam) rudzu, miežu un auzu.

Muižnieku (Lanndtsassen) muižas.

Reinholdam Boggenuzenam ir 14 arkli zemes ar muižu un 9 ciematiem, no kam 8 bezpļaužu arkli. Ernstam Hofišam $14\frac{3}{4}$ arkla zemes ar 19 ciematiem. Neapļaužoti 16 arkli zemes. Libbertam Rencim ir $3\frac{3}{4}$ arkla zemes ar 6 ciematiem, Barteltam fon Veissen ir 5 arkli zemes. Ciematu nosaukumi aizmirsti.

XV. Cēsu pilsmuiža.

Cēsu pilsmuižu (Schloss Wenden), pastāvošu no Āraišu, Līvu, Avotenes, Lodes muižas, Tulmēnu un Lodenbachas vakām, ķēniņš Gustavs Ādolfs 1622. g. atdāvina savam valstskancleram Akselim Oksensērnam. Muižu redukcijas laikā viņa pēcnācēji arī pilsmuižu zaudē un tā pāriet zviedru un pēc tam krievu kroņa īpašumā, kamēr ķeizariene Elizabete 1747. g. šo muižu, izņemot Striķu un Priekuļu muižas, atdāvina valstskancleram grāfam Bestuževam Rjuminam. Tas muižu 1755. g. pārdod sekretāram bar. Gotlībam f. Volfam, kas savkārt to pārdod Lielbritānijas konzuļa bar. Jēk. Volffa mantiniekiem, kuņu pilnvarnieks par 47000 r. to atdod ģen. majoram bar. Kārlim Volfam, kā atraitnei un bērniem muiža pieder 1767. g. Tās dēls, bruģutiesas adjunkts bar. Kārlis Ādams Volffs pārdod Cēsu pilsmuižu, izņemot no tās atdalīto Jāņa muižu, 1777. g. par 96000 dalderiem majoram Kārlim Siversam, vēlāk grāfam. Tā mantojumā daloties, 1823. g. muiža par 56967 rub. piekrit viņa dēlam ģenerālim, vēlāk senatoram un slepenpadomniekam grāfam Kārlim. Pēc viņa nāves, ar brāļiem un māsām izligstot, Cēsu pilsmuižu ar Dukurmuižu par 130,000 rub. sudr. saņem vēlākais senators un slepenpadomnieks grāfs Emanuels Sivers.

Ap 1679. gadu, tā sauktās bīskapa muižas vēl grāfu Oksensērnu īpašumā, tās pa daļai iznomātas, pa daļai pārvaldniekiem-amtmaņiem padotas. Tā Cēsu pilsmuižu nomā kapteinis Rozenstrauchs, kam par

amtmani ir Joh. Gerngross, Priekuļu muižā ir grāfa amtmanis Gotšalks, Liepmuiža iekīlāta Pēterim Gavēlim, kas ir grāfu kamerieris un kam izlēņota arī Mūrmuiža. Valmieras un Kauguru muižas iznomātas Rīgas rātes radam Joh. Reuteram, kam par amtmani ir Olafs Abrahamsons, Trikāta iznomāta virsniekam Königam, kam par amtmani Pēteris Linde.

Biskapa muižu grāmatvedis ir Kornēlijs de Grevé.

Pēc 1681. g. ziņām dzirnavas 1680. g. devušas maša labības 130 pūrus rudzus, 12 pūrus kviešu un 30 pūrus iesala. 1679. un 1680. g. Raunas krogā par abiem gadiem izdotas 69 mucas alus. Amatas krogs par 25 daldejiem gadā iznomāts. Cēsu draudzes mācītājs dabū deputata gadā ik pa 24 pūriem rudzu un miežu, bet Āraišu mācītājs nekā. Par Cēsu un Valmieras pilsmuižām un to blakus muižām to arendators Joh. Reuters kronim maksā 19600 daldeņus gadā. Cēsu pilsmuižā pašā 230 mucvietas tīrumu, Bumburu pusmuižā 31 mucvieta.

Turpat teikts, ka Āraišu vakas zemnieki pieder pie Āraišu jeb Veccēsu baznīcas. Tie ir: Gavenis, Stiķenis, Kalauzis, Šķesteris, Piekūns, Mende, Slanķis, Kūlaus, Kozaks, Slavieša, Ķesa, Sarkanis, Priecums, Polietis, Vēķis, Ruks, Bļodnieks, Klinga, Kņēzis, Klauģis, Mežaks, Levers, Putra, Jūga (?), Mellpauts, Braķis, Inķēns, Pēņa, Sipis, Rocis, Laucis, Kājiņš, Grunde, Stūķis, Kalnavēsis, Bigūnis, Vība, Brauska, Puriņš, Priede, Rullis, Īlaks, Mūrnieks, Stubis, Pušklaipts, Sakass, Ramats, Pieškalis, Viņauds, Soste, Sārums, Ķoģis, Astīte, Kārkliņš, Mežciems, Alainis, Liel- un Mazlācis, Ķibušs, Bullis, Bumburs pārvērsts par lopmuižu, Ūbeles, Kausiņš, Mežiņš, Ķevēkas, Bille un Rudins, Piešēns, Pāvuls, Vāvere, Vanags, Pūca, Raudavs, Varaža, Žagars, Smīde, Voitiņš, Bikars, Inte,

Kangars, Lielgalvs, Kraubis, Plūcis, Viesītis, Ķauķis, Rušķīts postā pamests, Dālis un Ķibers.

Šinī sarakstā ir arī daļa priekuliešu uzskaitīti.

1688. g. teikts, ka Pilsmuižu Reuters apakšnomā Gerngrossam atdevis. Liepmuiža dibināta 1672. g., Priekuļu muiža 1674. g. Mazā, pie Pilsmuižas piederīgā Volfskula muižiņa, ir lopu labākas turēšanas dēļ ierīkota. Bumbura muižiņu, kur senāk dzīvojis kroņa jātnieks, rātes radis Reuters iznomājis karodzniekam J. H. Fosam.

Postā pamesto Ģibuša ciemata zemi lieto kā muižas pļavu. No muižas pļavām minētas: Vanis leja, Stramenes, Kleijenes, Vikšēna pļava, Bumbura vēris. No ezeriem atzīmēti: Āraišu ezers, Mazums, Gaucis (?), Vikšēna ezers pie Veccēsīm.

Āraišu mācītāja muiža nodibināta 1679. g.

1690. g. Cēsu pilsmuižā, pie kuņas toreiz piederēja bez pilēniešiem arī priekulieši un vēlāki jānēnieši un kārlēnieši, ķēniņa ieceltai komisijai ceļ priekšā to zemnieku sarakstu, kas nav spējīgi pildīt viņiem uzliktās kļaušas un nodot kungu tiesu, motivējot viņu nespēju ar dažādiem iemesliem. Bozim maz pļavu un nav ar tādu ko pietīrīt, ir slikti zirgi, tāpat arī Pieškalim. Sārumam ik gadus nokrīt zirgi, jo pļavu viņam maz, zeme slikta un kalnaina un tāda, kas netur mēslus. Tas pats sakams arī par Klētnieku. Kalauzim tikai viens zirgs un viena slikta ķēve, zemes maz un tā pati, kas ir, ir slikta, pļavu pavisam maz. Arī Sostem maz zemes un pļavu. Priecuma ciematam 1686. g. pieņēmis Sarkanis. Priecuma ciematam tik slikta, pa daļai slapja, pa daļai smilšaina zeme, ka saimnieks palika par nabagu un viņam nācās māju atstāt. — Bļodnieks ir vagars, kas grāfu laikā no savas arkla lielās zemes daudz parādā palicis. Nabagi

un parādnieki, kā arī ar maz zirgiem un sliktu zemi ir Vēķis, Viņauds, Ūesa, Klauģis, Mešāks, Alainis, Dolis ar Ūiberi, Pēņa, Jūga ar Mellpautu, Rocis, Laucis, Kalnavērsis, Bigums, Astīte ir šķilters, Vareža jau 1681. g. ir bijis nabags. Rulim tik viens pats zirgs un kumeļš. Putram gan ir 3 zirgi, bet pavisam slikta, nederīga smiltszeme, kuņā vai ik gadus labība nosalst.

Bijušās bīskapa muižās, kas 1681. g. no grāfu Oksensērnū nama pārgājušās ķēniņa majestātes un kroņa īpašumā un 1681. g. iznomātas Rīgas rātskūngam J. Reuteram, ap 1691. g. darba spējīgu cilvēku dažās vietās jau par daudz. Pārdzīvotos desmit gadus tamdēļ jau dažas zemnieku mājas pārvērstas par pusmuižām, izlietojot viņu apstrādāšanai liekos darba spējīgos cilvēkus. Citur zemnieki atkal lūguši klausu vietā viņiem uzlikt naudas nodevas. — Kamēr citur zemē zemnieki oterniekus dod no Jāņiem līdz Miķeļiem, bīskapu muižās, grāfu Oksensērnū laikā, ieviesta tāda kārtība, ka zemnieki oterniekus dod tikai 6 nedēļas, bet par pārējo laiku maksā naudu. Tikai nedaudzās muižās tas tā nav. Aprēķināts, ka uz katrām 6—7 mucām rudzu sējuma vajadzīgs viens zirdzinieks un bez tam vajadzīgs kājnieks pie rijām, lopiem un muižu apsargāšanas. Visur strādnieku pietiekoši un Trikatas novadā to jau par daudz. Tur tad par 17 strādniekiem zemnieki maksā naudu. Un šīnī rudenī, kad lauki būs novākti, tur uz dažu zemnieku zemēm cels jaunu pusmuižu (Vijciemū), pie kuņas lauku apstrādāšanas un ražas novākšanas varēs izlietot 15 nedēļas zirdziniekus un 6 kājniekus. Ir tad vēl atliks 13 strādnieki. Arī tie zemnieki, kuņas jaunās pusmuižas ierīkošanas labad pārcels uz mežu zemēm, pēc nodzīvotiem brīvgadiem varēs sākt atkal klausas pil-

dīt. Liekos strādniekus izlietos pie baznīcu celšanas un labošanas, pie izpalīdzēšanas tuvākām, ļaužu ziņā trūcīgām kroņa muižām, kā arī pie pļavu tīrīšanas un dīķu rakšanas.

1700. g. 20. februārī Pilsmuižai nācies nodot sakšu kaļaspēkam 35 podus maizes, 5 mucas alus, 30 grīstes siena, 5 pūrus auzu. Kad 21. februārī Cēsīs ieradušies ģenerālis Flemmings un pats Patkuls, viņu un pavadoņu uzturam pienācies nodot 15 podus maizes, 8 mucas alus, 90 grīstes siena, 15 pūrus auzu, 2 teļus, 3 aunus, 4 titarus un $1\frac{3}{4}$ daldeņa naudā garšvielām. Kad 22. un 23. februārī ierodas ģenerāļi La Forette un Rasts, to vadītam kaļaspēkam nācies piegādāt 800 podus mīkstas maizes, 7 vēršus, 7 aunus, 20 vistas, 20 zosis, 11 podus tauku, $\frac{3}{4}$ poda sviesta, 8 mucas alus, 14 stopus degvīna, 23 podus siera, 68 pūrus auzu, 440 grīstes siena, 20 podus sāls, 1 teļu, 2 titarus un pusdalderi garšvielām. Un 24. februārī uz sakšu pieprasījumu atkal 800 podus maizes, 6 mucas alus, 400 grīstes siena, 60 pūrus auzu, 3 vēršus, $\frac{3}{4}$ poda sviesta, 20 vistas, 10 zosis, 10 podus tauku, 20 podus sāls, $5\frac{1}{2}$ poda knapsiera. — Tā paša gada augustā atkal sakšu kazaku kaļaspēkam lielas nodevas un piegādes. — 1699. gada rudenī un 1700. g. pavasarī Bumburu pusmuižā iesēti 59 pūri rudzu, 25 p. miežu, 30 pūri auzu, no kam 1700. g. iekults 364 pūri rudzu, 131 p. miežu, 230 p. auzu, no kam 18. augustā kazaki paņēmuši 131. p. rudzu, 18 p. miežu, 100 p. auzu. Minētā pusmuižā 21 dienu ilgi kazaki ikdienas paņēmuši 62 kannas salda piena.

1705. g. 14. aprīlī uzstāda Cēsu pilsmuižas pagaidu vaku grāmatu. Āraišu draudzē sekoši zemnieki: Lāča Jānis un Mača, Biguna Mača, Biguna Jānis ir asmitnieks un muižas grāmatnesis, Braukša Josts,

Priedes Jēkabs, Varažas Jēkabs, Taipa Anža, Iļakas Juris, Mūrnieka Jēkabs, Plūča Toms, Ķaupā Jānis, Velķa Marča, Lielgalvja Juris, Smīdes Anža, kas augstam kronim aizdevis uz savu zemi zināmu summu un tādēļ brīvs no klaušām un kunga tiesas, Billes Juris valda arī Melatvara zemi (tagad Melturis), maksājot par to 7 daldeņus gadā, Braķa Anža, Inķēna Jurits arī kronim izsniedzis aizdevumu, kālab no visa brīvs, Veķa Miķelis, Ruka Jānis un Tenis, Bļodnieka Lauris, Zīpa Indriķis, Ruķa Juris, Pēņas Miķelis, Gavēņa un Kepeļa Anža, Ģevēkas Jānis, Polieša Jānis, Šlankas Mārtiņš un Pēteris, Mendes Margrieta ir atraitne, Ķesas Jēcis maksā par savu zemi 3 daldeņus par visu, Astītes Jurits ir muižas šķilters un tālab no klaušām un kunga tiesas brīvs, Stuba Mača, Bozes Jēcis, Viesītes Maža ir atraitne, Rāceņa Indriķis un Jēkabs, Piešēna Jānis un Amatas krodznieks Jānis, Stuča Jēkabs, Kalnavērša Jānis un Miķelis. Par Vības zemi vēveris Jirģens Klavings maksā 3 daldeņus gadā, Zīpa un Gravaiņa Jānis klausā, bet kunga tiesu nedod, Kalviša Anža, Zibenieka Pēteris, Dalba Anža, Putras Anža, Jūnkurbužas Jānis, Grundes Simanis, Kājiņa Jānis, Lauča Lauris, Roča Miķelis, Bāļēna Anža, Raudāna Maija ir atraitne, Siļķes Jānis, Žagara Mārtiņš, Goģa Jānis ir muižas stārasts un tālab no visa brīvs, Pieškalna Mača, Ramata Lauris un Mārtiņš līdz ar savām klaušām un kunga tiesu iznomāti Joh. Brandta atraitnei, kas nomā arī Gešas ciematu ar pārceļtūvi, Pušķlaipa Jānis un Mārtiņš, Skundriķa Lauris, Rudiņa Anža, Melauskas Mača, Jaunata Jēkabs, Jēkuļa Jānis, Vidstieņa Mārtiņš, Libāna Ancis, Inkuļa Mača, Jānis un Pēteris, Jaunzemja Lauris, Sorķa Miķelis, Astītes Jēkabs, Saržanta un Lazdēna Juris.

Sveřamo kunga tiesu pieņem ar apzīmogotu Rīgas

bezmēru un uz podu nerēķina vairāk par 20 mārciņām. Gaitnieki ierodas muižā pirmdienā pēc launaga un aiziet mājās sestdienās ap to pašu laiku. Muižas ražojumu aizvešanai uz Rīgu zemniekiem par velti reizēs jābrauc $\frac{1}{6}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ arkleniekam reiz

pie kam vezumā nav vairāk par 7 pūriem rudzu. Talcinieki pie muižas maizes pļaujamā laikā pēc vajadzības. Ārpus klausām jāsavērpj muižas lini:

$\frac{1}{4}$, $\frac{3}{3}$ un $\frac{5}{8}$, $\frac{3}{8}$ un $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ un $\frac{1}{8}$ arkliniekam mārciņas.

Jau 1704. g. 17. nov. zviedru kronis Cēsu pilsmuižu par 2000 dalderjiem ieķīlā šīs muižas arendatoram virsleitnantam G. Chr. fon Grabavam, noslēdzot līgumu uz 20 gadiem.

1707. g. izceļas robežu ķildas ar ķēniņa pilsētu Cēsīm, dēļ kāda Cēsu pilsētas meža zemes gabala, kuŗu pilszemnieki Inkuls un Lībāns uzdod par viņiem piederīgu.

1709. g. atkal robežu ķildas starp Cēsu pilsmuižu un Dukurmuižu, kāda meža zemes gabala dēļ. Šis gabals atrodas starp pilsmuižas Stinkula tīrumu un dukuriešu zemnieka Brēžas Laura zemi. Uzdod kādam mērniekam šo lietu noskaidrot, pie kam trīs veci Cēsu pils zemnieki, kā tiesasvīrs Mellauča Mača, Lībāna Anža un Pušklaipa Mārcis noliecina, ka daļa no minētā zemes gabala bijušā pilsmuižas arendatora Gerngroša laikā no pilsmuižas pa divi lāgam līsta un lietota.

1711. g. nodeg Taipa mājas līdz ar šo māju vienīgo bērnu, visu labību, lopiem un pārējo mantu. 1713. g. nakts laikā nodeg arī Lībāni ar visu labību, lopiem un citu mantību.

1700. g. Cēsu pilsmuižas zemnieki pārdzīvo un

izbauda kaļa briesmas. Ienaidnieks posta un laupa un arī pašu kaļaspēks prasa ārkārtīgi daudz. Sakarā ar to zemnieki nav spējīgi muižai kautko dot, kamdēļ Pilsmuižas arendators f. Grabavs savkārt atsaucas, ka tamdēļ nav spējīgs maksāt pienācīgo nomas maksu. Zemes tiesai uzdots nopratināt zemniekus, kāda iemesla dēļ tie muižai par 1700. gadu nav nodevuši pienācīgo kunga tiesu.

Līvu vakas zemnieki atzīst, ka viņi muižai pienācīgo kunga tiesu nav devuši un ar nav spējīgi kautko dot. Par iemeslu tam nekas cits, kā ienaidnieka pārmērīgas laupīšanas un postīšanas. Nopļauto un jau izkulto labību paņēmis ienaidnieks, vēl nepļauto pa daļai ienaidnieki nopļāvuši, pa daļai iznīcinājuši, klētis izlauztas un kā ar slotu izslaucītas. Viņiem nav pamests vairs ne grauds, ne arī salmi un siens. Vēl kautkā izbēdzinātos zirgus un lopus pienākoties kaut kā mitināt ar juntu salmiem.

To pašu izsaka Āraišu vakas zemnieki, kas vēl vairāk cietuši, jo pie Amatas upes trīs nedēļas ilgi stāvējis ienaidnieku kaļaspēks, atņemot zemniekiem visu beidzamo. Līdzīgi atsaucās arī Bumbura vakas zemnieki. Par kunga tiesas došanu nevarot būt pat ne runas, labi ja vēl kautkā varētu izmitināt kailo dzīvību un badā nenomirt. — No 1700. g. kunga tiesas zemnieki nav vairāk nodevuši kā 17 aitas.

1724. g. Pilsmuižu vēl valda landrāts G. Chr. fon Grabavs. 1723. g. rudenī izsēj 104 pūrus rudzu, Bumbiera pusmuižā 39 pūrus. Dzirnāvu nav. Krogs ir viens, par Brieža krogu saukts, labā stāvoklī, kur gadā izdod pie 40 mucu muižas alus. Muižas pļavas izdod 14 kaudzes, Bumbura pusmuižas pļavas 5 kaudzes siena. Ir šādi ezeri: Mazums, Gaucis, Vikšens, Āraišu, Vēķa, Ninieris un vēl daži mazāki. Bumburu

pusmuižā par ēku uzskatītāju dzīvo kāds vīrs ar savu sievu un 5 bērniem un savu sievas māti, kas darba nespējīga. Viņa mantība pastāv no zirga, 4 govīm un 3 jaunlopiem. Tīrumu zeme slapja un tik slikta, ka mēsli viņā neturās. Visur tura tikai tik daudz lopu, cik viņu iespējams uzturēt. Uz muižas zemes dzīvo kāds pirtnieks, jau vecs vīrs, ar sievu un vienu bērnu, 3 govīm, vērsi un 2 jaunlopiem. Mežu pavisam maz. $1\frac{1}{4}$ jūdzes garā ceļa gabalā sacelti 5 krogi, tā kā Brieža krogs turpmāk gan vairs tikdaudz nedos. Ārpus savu klaušu zemnieki kārtniecēs nedod. Arklu lielām mājām jāsavērpj gādā 4 mārčiņas muižas linu.

1724. g. Cēsu pilsmuižai ir sekoši saimnieki:

Lāča Mača, Bigūma Jāņam smaga un slikta zeme, Brauskas Anža, Priedes Juris, Varažas Anža, Taiņa Juris, Iļakas Juris, Mūrnieka Jēkaups, Plūča Jēkabs, Ķauķa Jānis, Veļķa Andris, Lielgalvja Miķelis, Billes Josts, Melatvars ir postā pamests, Braķa Lauris priekš pāra gadiem nodedzis, šis nabaga vīrs nav pie pilna prāta, Vēķa Lauris, Ruka atraitne Trīna, Ruka Jānis, Bļodnieka Pēterīša sieva Anna, Zīpa Brencis, Ruļa Mārtiņš, Pēņa, Gavēņa un Kepeļa Ansis, Ģevēkas Mārcis, Polieša Pēteris, Šlankas Jānis, Mendes Jānis, Jēkabs, Brušas Mača, Astītes Jespers, Stubis, Boze, Viesītes Ansis, Rāceņa Jānis, Piešēna Jānis, Stuķa Jānis, Ķalnavērša Jānis, Vība postā pamests, Dalbes Jānis, Putras Jānis, Junkurbruša ar Saržantu, Zibenieks postā pamests, Grundes Hermanis, Kājiņa Pēteris, Lauča Jēcis, Roča Jānis, Bāla Mārcis tagad Amatas krodznieks, Raudāna un Jaunbraķa Anža, Silķes Pēteris, Benča Anža ir muižas zvejnieks, Lagara Mārcis, Goģa Mārcis, Pieškaļa Jānis, Ramata Jānis, Pušklaipa Mārtiņš, Gešas zeme, Skundriķa Ansis, Rudinš postā pamests, Melauskas Anža, Jaunata Anža, Jēkuļa Mār-

cis, Vidstieņa atraitne Anna, Libāna Anža, Jēkuļa Mārcis, Jaunzemja Lauris, Sorķa Mača, Azīts un Lazdēns postā pamesti, Rūkuma Lauris uz muižas zemes, Bumbura pusmuiža.

Ir arī trīs brīvzemnieki: $\frac{3}{4}$ arkla Inķēna Anža un Liža, $\frac{1}{2}$ arkla Smīdes Jānis, asmitnieks Amatas krodzinieks Jānis.

1741. g. 1. februārī, Braunšveigas - Volfenbiteles princesei Annai valdot, Cēsu pilsmuižu izdod nomā kapteiņa Hiršheidta atraitnei, viņas 3 dēliem un viņas diviem brāļiem fon Albediliem. 1743. g. februārī leibgardijas sekondmajors Fr. Korffs sāk prasities dēļ Cēsu pilsmuižas arendes, kas kopš Braunšveigas-Volfenbiteles princeses Annas valdīšanas laika piešķirta ritmeisteram baronam Gust. J. Mengdenam, kaut gan tam un viņa mātei pašiem pieder muižas un bez tam tie nomā arī citas muižas. — Jau 1741. g. Korffs bija prasījis pēc Cēsu pilsmuižas arendes.

1743. g. kroņa muižu pārvaldei, pilēnieši Libāna Jānis, Jēkuļa Jānis, Jaunzemja Anža, Jaunieša Lauris, Goģa Mārcis, Žagara Marcis un $1\frac{1}{4}$ arkla Inkuļa Pēteris, sūdzās, ka 1738. g. viņiem klaušas un nodevas apliktas pilnos apmēros, kas tagad šos neražīgos gados viņiem pildīt neiespējams. Bez tam iepriekšējās kaŗa un mēra laikos robežas plašos apmēros viltotas. Lūdz robežu pārbaudīšanu, pārmērīšanu un izlabošanu, lai zemnieku starpā varētu valdīt saticība un ikviens savus pienākumus spētu pildīt.

XVI. Cēsu pilsmuižas zemnieku sūdzības 1744. g.

Pilsmuižas zemnieku: Lauča, Rāceņa, Astītes, Veļķa, Sorķa, Īlaka, Lielkāja, Bozes, Mežiša, Vibas, Lāča, Mūrnieka, Kājiņa, Roča un Piekūna sūdzība 1744. g. 21. septembrī kroņa muižu ģenerāldirektoram baronam Budbergam par Cēsu pilsmuižas arendatoru baronu Mengdenū:

„Jūsu ekselence lai gribētu mūs ar žēlīgām acīm uzskatīt un mūsu nabagu pavalstnieku pazemīgu lūgumu ar žēlīgām ausīm uz klausīt. Jūsu ekselencei gan ir zināms, ka barons Mengdens, mūsu kungs, ir Cēsu pilsmuižas arendators, kam mēs, nabaga ļaudis, katreiz esam devuši, kas no mums pienākas, kā arī uzticīgi izpildījuši visu, kas mums no muižas uzdots. Bet nu mums, nabaga pavalstniekiem, par mūsu kungu sūdzība jāved. Pēc tam kad augstais Dievs mūsu kunga laukus bagātīgi ar augļiem svētījis, mēs pēc savas parašas un pienākuma esam tā kunga augļus no lauka novākuši un kā pienākas nolikuši. Bet augstais Dievs šoreiz arī mūsu laukus svētījis un kad nu mēs gribējām stāties arī pie viņu nokopšanas, tad mūsu kungs mūs izlienējis Cēsu pilsētiņai, kur mums jādara viss tas, ko pilsoņi mums pavēl, pie kam mums bieži vien nākas ar vezumiem uz Rīgu braukt, par ko mūsu kungs saņem naudu, bet mēs nenieka, nomocot gluži par velti savus zirgus. Patlaban 20 vezumi ir Rīgā ar Cēsu tirgotāju mantām, bet mūsu labība

nikst aizvien vēl uz lauka, jo mēs netiekam pie viņas nopļaušanas. Neraugoties, ka mēs esam ķeizarienes majestātes pavalstnieki, mums uz mūsu kunga pavēli jābūt par Cēsu pilsoņu vergiem. Taču viņa ar gan negrib, ka viņas pavalstniekus izposta, bet gan tās griba ir, lai arī tiem būtu sava maizīte. Vēl viss mums stāv uz lauka tā kunga rokā, un ja Dievs uzsūta salnu vai sniegu, tad mēs esam bez maizes. Mēs pazemīgi un ceļos krizdami Jūsu ekselenci lūdzam, palīdzēt mums, ka lai turpmāk, kad mēs sava kunga pienācīgos darbus padarījuši, mums pēc tam nav vairs jābūt par Cēsu tirgotāju vergiem. Mēs gaidam Jūsu mums labvēlīgu lēmumu un paliekam, kamēr vien dzīvi esam, viņas ķeizariskās majestātes uzticami pavalstnieki.“

Nu uz ģenerāldirektora barona Budberga rikojuņu pratina sūdzētājus Lauča Jēci, Rāceņa Jāni, Ruļa Mārci un citus viņu sūdzības dēļ, piekodinot viņiem, izsacīt tikai tiro patiesību.

1. jautājums: Vai viņiem Cēsu pilsoņu mantas uz parasto kunga reižu pamata jāved bijušas? Nē. Ārpus likumīgās reizās braukšanas viņi no muižas piespiesti to darīt. Pusarkla lielām mājām pagājušā ziemā nācies pat 8 reizes ar kunga vezumu Rīgā braukt, par ko jau revīzijas komisijai ar sūdzēts.

2. Vai viņiem arī pag. ziemā nācies Cēsu pilsoņu vezumus vest? Nē! Tas ar agrāk nekad no viņiem nav prasīts.

3. Kādiem pilsoņiem tagad mantas vestas un vai viņiem par to nekas nav maksāts? Šoreiz mantas viņiem nācies vest tirgotājam Hasingam, bez kaut kādas atlīdzības, kamēr viņu kungs par katru vezumu, kā dzirdams, $1\frac{1}{4}$ dalderi saņēmis. Cik viņi dzirdējuši, tad tik līdz viņi būs mājās pārbraukuši,

tūliņ atkal izdzis arī citus zemniekus ar līdzīgiem vezumiem uz Rīgu braukt. Bet zemnieku labība stāv nenovākta laukā, un rudzus nedabū laika pēc iesēt un dažs gabals paliks pavisam neapsēts, kas zemniekiem būs par postu.

Vēl zemnieki sūdzās par savu kungu, ka tas viņus pastāvīgi mocot un kavējot ar medībām. Bieži vien nākoties 8—10 cilvēkiem jāšus piedalīties medībās kā dzinējiem, dažkārt dienu no dienas, pagalam nodzenot zirgus. Medībās kungs zemnieku druvas nemaz nežēlojot, bet nesaudzīgi tās nobradājot ar zirgiem un suņiem, samīdot bez žēlastības Dieva svētību zem kājām.

Vairāk viņiem ko sūdzēt neesot.

Redzams, ka sūdzētāji tūliņ pēc viņu sūdzības raksta iesniegšanas tai pašā dienā nopratināti. Un jau nākošā dienā ģenerāldirektors G. V. fon Budbergs liek baronam Mengdenam rakstiski pāziņot, ka, piedraudot ar bargu sodu, kroņa zemnieku izlienēšana piespiedu darbos stingri noliegta. Tāpat aizliegts zemnieku darba zirgus medībās nodzīt un zemnieku laukus nobradāt. Jā arī turpmāk tādas lietas atkārtotos, tad baronam Mengdenam viņam iznomāto muižu atņēms.

XVII. Cēsu pils pagasta zemnieku nemieri 1776./1777. g.

Cēsu pils pagasta zemnieku nemieri 1776./1777. g. spilgti apgaismo latvju zemnieka toreizējo ārkārtīgi grūto stāvokli.*) 18. gadu simteņa otrajā pusē zemnieku nebrīvība, viņu apspiešana un izsūkšana saasniedz savu visaugstāko pakāpi. It sevišķi jaunu zemnieku stāvokli dara toreiz modē uznākusē degvīna ražošana ikvienā muižā. Lai varētu vairāk rudzu saražot degvīna tecināšanai, plēš muižu laukus, dibina jaunas lopmuižas, iznīcinot attiecīgā kārtā zemnieku mājas. Pa šo ceļu iet arī Cēsu pilskungs barons Kārlis Adams Volfs. Viņa mērķis — izmantojot savus zemniekus, raust bagātību.

Zemnieku dzīve kļūst vai nepanesama, un 1776. g. toreizējam krievu troņa mantiniekam Pāvilam caur Vidzemi uz Vāciju braucot**), Cēsu pilsmuižas un vēl dažu citu pagastu zemnieki (valmierieši, rūjēnieši u. c.) 10. jūnijā (v. st.) Lenču pasta stacijā iesniedz savus lūguma rakstus.

Pilēnieši sūdzas par savu kungu. Uz deviņām mājām nodibinātas divas jaunas muižas. Tās viņiem jāuzceļ un viņu zeme jāapstrādā. Pulkos viņus izdzen pie būvēm un aršanas. Pat grūtas sievas apstrādā ar bendes pātagām. Neatliek pat tikdaudz laika,

*) Mans raksts „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” 1928. g. 3. burtnīcā.

**) Atgriežas viņš no ārzemēm tā paša gada augusta mēnesī.

kā sastrādāt savu dienišķo maizi. Viss pieder kungam. Mūsu kļaušas kļuvušas trīs reiz smagākas un gaitniekiem nav miera ne dienu, ne ar nakti. Mūsu nastām un darbiem nav gala. Milzīgā degvīna dedzināšana mūs pagalam izsūc. Ik nedēļas 14 lielas vātis, pie kam noposta muižas un zemnieku mežus. Degvīnu nododot, mums jāpiemaksā ik nedēļas 7—10 dalderi. Pēc tam tas jāved uz Rīgu, un kad degvīns nav pietiekoši labs, arī tad mēs dažreiz dabūjam pat līdz 10 dald. piemaksāt.

Otrā lūguma rakstā starp citu teikts: „Mēs vairs nezīnam ne no svētdienas, ne arī no Dieva, ne no baznīcas. Gaitnieki tikai sestdienas vakaros vēlā tumsā pārnāk no muižas un svētdienās viņiem atkal jādodas projām uz muižu līdz ar kukuļiem. Kad kungam vēl bij tikai trīs vecās muižas, jau tad mums darba jau bij pardaudz. Kad 1771. g. kungs dibina pirmo jauno muižu, viņš izmeta divus saimniekus no viņu mājām. Nespējot vairs pildīt kunga uzliktās smagās nastas, 1771. g. desmit zemnieki devās pie gubernatora, kas tos raidīja pie bruģukunga. Tas tiem žēlastības vietā piesolījis rīkstes, un abi izmestie saimnieki tiešām katrs arī dabūja desmit pāru asu rīkšu. Kungs varot zemniekus no mājām izmest un ar tiem rīkoties pēc sava prāta un ieskata. Un mūsu kungs tiesas priekšā izteicās, ka viņš varot mūs ikvienu katru vai par kaņķu pārdot.

1775. g. kungs atkal izmetis sešus saimniekus, padarot viņus par kalpiem. Jau ar 16 saimniekiem tas ir noticis. Mūsu nodevas ir divkārtšotas. Mūsu darbiem nav gala. Mēs stāvam zem bendes pātagas un pat grūtas sievas netaupa. Dažiem liek ziemā pat 40 ases akmeņu salaust. Nekad pie mums nav gala akmeņu, baļķu un citām vešanām, viss tas ārpus tiem

divi dodamiem zirdziniekiem. Kad no nodotās labības nevaram nolikto degvīna vairumu izdedzināt, mums iztrūkums jāsamaksā. Kungs ieņēmis savā muižā rentes kungu, kas ar tiko pēc lielas peļņas, un tā mūs dzen un spiež. Taisnību nekur atrast nevaram.

65 citu vārdā šo lūgumrakstu parakstījuši: Inķēna Andža, Smīdes Jēkabs, Vidstieņa Juris, Žagara Krišjānis.

Ģenerālgubernators grāfs Brauns lietas izmeklēšanu uzdod Zemes tiesai. Tā zemnieku sūdzību cauri skatot izceļ divus svarīgus momentus: 1. Pat grūtas sievas netaupa kunga darbā. Arī tās soda ar bendes pātagu, caur ko viņas priekšlaikus dzemdē un nāvīgi saslimst. 2. Darbi pie degvīna tecināšanas un iesala sagatavošanas tik smagi, ka daži pie tam savu dzīvību zaudējuši.

14. oktobra sēdē pratina minētos lūgumraksta parakstītājus. 63 gadus vecais Inķēna Andža starp citu izteic, ka Bozes māju sieva Anna, kas atprecēta no Āraišu mācītāja muižas un pag. gadā bijusi par kārtnieci Volfsruhes (Kārļa muižā), uz kunga rīkojumu no šķiltera Rāceņa Anžas ar pātagu tik bargi sodīta, ka vēl tai pašā dienā nelaikā bērnu dzemdējusi. Arī Jāņa muižas krodziniece tik nežēlīgi sista, ka arī tā nelaikā dzemdējusi. Kāds jauns cilvēks pag. gadā, brandaviņu uz Rīgu vedot, vezumam gāzoties, nosities. Smīdes Jēkabs izteic, ka muižas iesala rijā Zīpa Pēteris atrasts nedzīvs. Libāna Jānis liecina, ka neraugoties uz Rāceņa Anžas aizrādījumu kungam par Bozes Annas stāvokli, tas tomēr pastāvējis uz Annas sodīšanu. Nu tiesa pratina arī Bozes Annu, Jāņa muižas krodzinieci. Priekš divi gadiem, kad viņa rīkojusies ļauzu pārpildītā krogā, kur klāt bijuši arī stārasts ar šķilteri, ap plkst. 8 vakarā krogā ieradies arī muižkungs, kas piepeši izrāvis no svārku apakšas pātagu

un iepriekš neko nesakot, sācis viņu nežēligi sist pa pleciem un muguru, pēc viņu apvainojot, ka neesot gājusi lopu meitai palīgā govis slaukt, ko viņa nevarējusi, jo krogs bijis ļaužu pilns. No dabūtiem sitieniem viņa grūti saslimusi un pēc trim mēnešiem sagulēšanas dzemdējusi bērnu, kas pēc 8 stundām nomiris. Stārasts Brača Jēkabs liecina, ka plāni ģērbusies krodzniece sista ar resnu jājamo pātagu. 20 gadus vecā Bozes Anna pratinot izteic, ka pērta tamdēļ, ka lopi drusku par agru mājās sasaukti. Vispirms ar pātagu pērtas divas meitas kārtnieces, tad arī viņa, neraugoties uz visu lūgšanos. Šķilteris Rāceņa Andža liecina, ka neraugoties uz viņa aizrādījumu, kungs licis Bozes Annu zemē gāzt un tai ar braucamo pātagu, kuņas aukla divreiz griezta, uzdot 14 sitienus. Ārsts, zināms, liecina kungam par labu. Staļļa puisis liecina, ka viņam nācies tiklab abām meitām, kā arī Bozes Annai pa soda izpildīšanas laiku kājas turēt. Barons Volfs saka, ka staļļa puisa un arī pavāra puisa liecības nav ticamas, jo abi tie uz viņa pavēli pārkāpuma dēļ sodīti, tāpat arī šķiltera liecība, jo pirmie uzskatāmi par viņa ienaidniekiem, bet Rāceņa Anža esot nelabojams zaglis un pavieglis cilvēks. Bozes Annu kungs nosauc par ļaunu un netiklu personu, kas Āraišu mācītājam kalpojot saņemtās plaukas dēļ esot mēģinājusi ezerā slicināties. Arī krodzniece Maža dabū savu daļu. Tā saņemto sodu neatzīstot ar pateicību un slāpstot pēc atriebības. Žēlojas par savu zemnieku ļauno prātu un dumpīgo garu, par apdraudēto dzīvību, par tiesas izdevumu uzlikšanu vainīgiem zemniekiem. Jaunā lopmuiža gadu iepriekš ierīkota uz Lāča, Bigūna, Āziša un Brauskas māju zemēm. Āraišu mācītājam Gust. Bergmanim (vēlāk Rūjienā) viņa par Bozes Annu izdotā rakstiskā apliecībā, labpatika to

nostādīt kā atriebīgu, ļaunu un netiklu personu. Vispār šis vīrs parādījies kā zemnieku un it sevišķi Braļu draudzes nelabvēlis.

Zemes tiesa barona Volfa iebildumus pret minētiem lieciniekiem noraida, zemnieku sodīšanu atliek, bet baronu Volfu atzīst par vainīgu precētas sievas sodīšanā, iepriekš nenoskaidrojot viņas stāvokli, nosodot viņu ar 100 dalderiem par labu Āraišu baznīcai. Zemniekiem klaušu un nodevu ziņā no kunga puses pielaisto pārestību un patvarību dēļ, piespriež no tā lielāku atlīdzību.

Tā tad zemnieku sūdzības nav bijušas bez pamata, un patvarīgo, mantkāriģo un nežēlīgo kungu ķer taisns sods. Tas uztrauc muižnieku prātus, tie nerimst, iekam Cēsu pilsmuižas un arī citu to pagastu zemnieki, kas piedalījušies sūdzību pasniegšanā lielkņazam Pāvīlam, nesaņem bargu atmaksu par to, ka viņi uzdrošinājušies par saviem kungiem augstākā vietā sūdzēt. Sev par pelnītu sodu un citiem par biedinošu piemēru.

Uz muižnieku iespaidotā ģen. gubernatora grāfa Brauna rīkojumu sastādītā komisija, ar landrātu Bergu priekšgalā, ierodas 1777. g. 14. martā Cēsu pili uz Cēsu pilsmuižas zemnieku lietas izmeklēšanu. Zemniekus uzaicina izlīgt ar kungu, bet tie no tā atsakās, viņi turpmāk gribot tikai ķeizarienei klausīt, gribot atkal būt kroņa zemnieki. Sorķa Marcis iesniedz kopēju lūgumrakstu, kas beidzas ar vārdiem: „Darat cienīgā tiesa, ko Jūs zināt. Mēs gaŗas tiesas neprasam. Mēs nespējam gaŗi tiesāties. Mēs lūdzam ķeizarisko tiesu vērā ņemt to, ka visi tam dzimtam kungam atsakam.“ Zem šī raksta 71 parakstītāja vārds.

Komisijas sēde ilgst vairāk dienas. Pils meldera Jura un viņa sievas Maŗas, bijušās Jāņa muižas krodznieces sūdzību noraida. Noraida arī Smīdes Pētera žēloŗanos, ka viņa sieva, kas tagad uz gultas

guļot, grūta būdama pārbijusies, kad no muižas iera-
dušies četri vīri pēc viņas, un tālab nelaikā dzemdē-
jusi. Par viņas dziedināšanu vīrs prasa 30 dalderus.

Komisijai iesniegto rakstu sastādījis Žagara
Kriša Putrās, kur visi sapulcējušies. — Komisija
stājas pie sava lēmuma pasludināšanas, pieaicinot
klāt arī dzimtskungu, no kā zemniekiem piespriesta
ļoti ievērojama atlīdzība. Zemnieku sūdzības visas
ievērotas, lai tik turpmāk izturoties mierīgi un pa-
klusīgi. Barons aiziet un zemniekiem nu grib iz-
maksāt viņiem piespriesto atlīdzību. Bet Libāna Jānis
un Smīdes Jēkabs, citiem piebalsojot, skaļi sāk tam
pretoties. Viņi no kunga un viņa naudas negribot
neko zināt, viņi atdevušies ķeizarienei. Barons Kam-
penhauzens, komisijas loceklis, jautā Libānam pēc
viņa vārda. Viņa atbildi lāgā nesadzirdējis, K. to
prasa vēl otrreiz. Nu Libāns viņam uzklīdz: „To es
reiz jums jau pateicu!“ Kad nu komisija stāstam
pavēl Libānu sagrābt, tas to neklausa un iziet arī.
Arī pārējie zemnieki uzstājās pret L. apcietināšanu,
lai apcietinot viņus visus.

Nu komisija no landrātu kolēģijas prasa gan-
darījumu no zemnieku puses rupjā kārtā lauztā re-
spekta labad. Vispirms četrus par vairāk vainīgiem
atrstos slēdz dzelzīs, viņu kaklus koka robos un
aizden uz Rīgu cietumā. Pārējie zemnieki tos vien-
prātīgi pavada viņu grūtajā ceļā. Ģenerālgubernators
uzdod Zemes tiesai: Ierasties tūliņ pēc Lieldienām
(1777. g.) Cēsīs, kur sapulcēt visus pilēniešu saim-
niekus, paziņot viņiem komisijas lēmumus un tos
pārliicināt, ka viņu taisnās prasības ievērotas, paslu-
dināt ķeizarienes pavēli par nepaklausīgo un pretīgo
sodišanu, vest kriminālu izmeklēšanu pret barvežiem,
kā miera traucētājiem un atklātiem dumpiniekiem,

tiesas lēmumu nekavējot stādīt priekšā hoftiesas apstiprināšanai, pārējos mazāk vainīgos sodīt uz vietas, paziņojot sodāmiem, ka viņus nesoda vis viņu sūdzības dēļ par savu kungu, bet gan par to, ka nav klausījuši augstai tiesai un valdībai. Visus Rīgā apcietinātos 15 zemniekus nekavējoties nosūtīs uz Cēsim. Tiesai vajadzīgo bruņoto spēku vadīs brigadieris Begičevs.

Zemes tiesas 26 aprīļa sēdē pratina barvežus, ko turpina arī vēl nākošās divās dienās. Spriedums skan: Sodīt Kalnavērša Jāni un Ramata Juri līdz ar lielo pulku vainīgo zemnieku pie Cēsu baznīcas, katru ar seši pārām rīkšu, pie kam Inķēna Anžam, ievērojot viņa vecumu, vājo miesu un parādīto padevību, soda izpildīšanā jāpiedalās tikai kā skatītājam. Par kriminālnoziedzniekiem tiesa atzīst: Sorķa Mārci, Žagara Krišu, Putras Juri un tā brāļi Jāni, Smīdes Jēkabu, Brieža krodzinieku Anžu, Jēkuļa Jāni, Kājiņa Kasparu, Lauča Maču, Rāceņa Anžu, Lielgalvja Anžu, Vēziša Lauri, par sacelšanos pret valdību un tiesas cieņu.

Žagara Krišu un Sorķa Mārci kā galvenos vainīgos soda ar divi gadiem pie kroņa darbiem, kā arī pirms un pēc tam katreiz ar 10 pāriem asu rīkšu pie baznīcas, Libāna Jāni ar pusotra gada pie kroņa darbiem un ar tādu pat miesas sodu, Putras Juri, Smīdes Jēkabu un Brieža krodzinieku, katru ar vienu gadu un 20 pāriem vienkāršu rīkšu pirms un pēc soda izciešanas, Jēkuļa Jāni uz pusgadu pie kroņa darbiem un pirms un pēc šī soda izciešanas katreiz ar desmit pāriem asu rīkšu pie baznīcas, Kājiņa Kasparu, Lauča Maču un Rāceņa Anžu katru ar desmit pāriem asu rīkšu pie baznīcas un uz 3 mēnešiem pie kroņa darbiem, beidzot Lielgalvja Anžu un Vēziša Lauri, ievērojot viņu vecumu un izrādīto padevību, ar desmit pāriem rīkšu un 14 dienām pie kroņa darbiem.

Tā tiesa spriež 29. aprīli un jau dienu vēlāk 60 Cēsu pilsmuižas saimniekus pie Sv. Jāņa baznīcas soda ar bargu miesas sodu. Latviešu dievkalpojumā piedalās zemes tiesa un virsleitnants barons Kampenhauzens. Sardzē ar kailu zobenu stāv Korinas pulka leitnants Lichtenmeijers. Pēc dievkalpojuma krievu kareivji notiesātos 60 peļ ar žagariem. „Tā bij bēdīga diena priekš Cēsīm,“ raksta Cēsu toreizējais mācītājs Baumanis. Bēdēšana turpinas vēl 18. jūnijā, peļot 8 saimniekus. Un 25. jūnijā vēl 3 dabū savu daļu.

Par „stiprās pēršanas“ iemeslu mācītājs Baumanis savā Cēsu chronikā uzdod zemnieku pretošanos savam kungam baronam Volfam. Kad 17. septembrī Cēsis ierodas ģenerālgubernators Brauns, viņš aicina pie sevis jau minēto mācītāju un jautā viņu, vai tik latviešu brāļi neesot vainīgi pie zemnieku sacelšanās pret saviem kungiem. Mācītājs, cik spēdams, pūlās šis ģenerālgubernatora aizdomas izgaistināt.

Sakarā ar Cēsu pilsmuižas, kā arī dažu citu apkārtnes muižu zemnieku rūgšanu, 1777. g. janvarī Cēsis novieto Korinas kājnieku pulku. 19. aprīli mācītājs Baumanis rauga nomierināt Liepmuižas zemniekus, bet panākumu tādām viņa solim nav. Kas vēlāk notika ar liepēniešu saimniekiem, kā tos nomierināja un sodīja, par to man ziņu trūkst.

Bet visa te tēlotā ļaunuma tiešais cēlonis — Cēsu pilsmuižas toreizējais īpašnieks barons Kārlis Ādams Volfs pēc visa tā, kā liekas, vairs nejūtas drošs savā muižā un pārdod to jau tā paša gada novembrī par 96.000 daldejiem majoram Kārlim fon Siversam, vēlākā senatora grāfa Emanuela tēva tēvam. Tagadējās Jāņa un Kārļa muižas ir šī paša barona Kārļa Ādama Volfa uz zemnieku zemēm dibinātas, piešķirot tām daļu no Cēsu pilsmuižas zemniekiem.

XVIII. Pilēnieši 1811. un 1834. g.

Ka Cēsu pilsmuižas zemnieku liktenis nav vieglais un saimniekus bieži maina, to mums rāda 1811. g. dvēseļu revīzijas dati. Muiža pieder hofrātam valstsgrafam Kārļam f. Siversam, kam dēli: ģen. majors Kārlis, pulkvedis Georgs, kapteinis Otons, kolēģiju asesors Aleksandrs. Muižu pārvalda disponents Fr. Geide, muižas dažādo kalpotāju skaits ir prāvs. Pusmuižas ir Annas muiža, Rūkums, Bumburs. Tirole ir mežsargs. Saimnieki ir šādi: Lieljēkuļa Mārcis no Mellatvara, Mazjēkuļa bijušais saimnieks nodots zaldātos, Jaunatas Dāvids, Vidstieņa Jānis no Bļodnieka, Goģa Jānis, Žagara Mārcis no Kalnaģevēkas, Benča Jēkabs, Silķes Jānis, Kalnaputras Jānis, Lejasputras Juris, Stuba Anģis no Gavēņa, Roča (Reiča) Kaspars no Benča, Kalnaģevēkas Anģis, Lejasģevēkas tagadējais saimnieks Jēkabs, Gavēņa tag. saimnieks Jānis, Dalbis pievienots muižai, Kalvītes Jānis no Lielslanķa, Lejasmenes Mārcis, Kalnamendes Pēteris no Lejasmenes, Mazslanķa Laurs, Lielslanķa Mārcis, Kalnapolieša Anģis no Vēķa, Lejaspolieša Pēteris no Dalba, Bļodnieka Jānis no Pēņas, Jaunzems, Lielruka Mārcis no Benča, Mazruka Jānis, Vēķa Jānis, Lazdiņa Pēteris, Brušas Mārcis, Lejasinķēna Dāvids no Kalnainķēna, Kalnainķēna tagadējais saimn. Juris, Braķa Lauris no Roča, Pēņas Mārcis, Sipa Jānis no Bļodnieka, Lejas-smīdes Pēteris, Kalnasmīdes Jēkabs, Billes Miķelis no Roča, Mellatvara tag. saimn. Mārcis, Raudavieša

Jānis, Iļakas Lauris no Kalnasmīdēm. No zemniekiem 9 izbēguši. Pavisam 42 mājas.

1834. g. Cēsu pilsmuiža pieder ģenerālleitnantam, senatoram grafam Kārļam f. Sīversam. Tā dēli: Emanuels, students, Jēkabs kaņaskolā un Aleksandrs. Saimnieki: Lieljēkuļa P. Paukšs, Mazjēkuļa M. Linīts, Jaunates J. Drons, Vidstieņa J. Kļava, Goģis, Žagara P. Johansons, Benča J. Balodis, Silķes J. Zarīts, Kalnaputras J. Brengmanis, Lejasputras Jek. Maurits, Stuba Jēk. Apinis, Astītes M. Ozols, Roča M. Levins, Kalnāģevēkas J. Ābols, Gavēnis, Dalbis pie muižas, Kalvītes P. Berkholds, Lejasmenes A. Eglīte, Kalnamendes P. Upīte, Mazsļauķis, Lielsļauķa L. Grūbe, Kalnapolieša M. Pēters, Lejaspolieša M. Marauska, Bļodnieka J. Dreimanis, Jaunzema M. Ķikšs, Lielruka Jēk. Laims, Mazruka L. Berks, Vēķa J. Berkholds, Lazdiņa P. Grūbe, Brušas A. Pēters, Lejasinķēna Laurs Berkholds no Vēķa, Kalnainķēna P. Pautits no Sipa, Pēņas Jēk. Skundriķis, Sipa J. Skrastiņš no Benča, Lielsmīdes J. Lotters no Billes, Kalnasmīde, Braķa J. Pētersons no Iļakas, Billes P. Grostiņš no Mellatvara, Mellatvara Juris Lotters no Billes, Raudavieša A. Brauska no Lejaspolieša, Iļakas M. Elisons no muižas kalpotājiem. Pagasta priekšnieks ir Lauris Grūbe.

Kārļa muižas saimnieki 1826. g. ir: Ruļa J. Eglīte, Taipis, Mūrnieka J. Puriņš, Kalnavērša L. Vērmanis, Stuča J. Jansons, Liča A. Līcis, Lielgalvja M. Pertups, Velķa P. Pētersons, Ķauba J. Ozoliņš, Plūča J. Ozoliņš, Lejasrāceņa Kārlis Mengēls, Anžas dēls 26 g. vecs, ar dēliem Mārtiņu un Pēteri, Kalnarāceņa J. Kalniņš, Vēziša J. Liepa, Bozes J. Fūrmanis, Sorķa J. Kalniņš, Lauča J. Konrats, Kājiņa M. Zelmanis, Grunde, Leimaņa A. Auziņš, Piešēna J. Rudzīts, Brieža krogis.

XIX. Pārējās Cēsu novada muižas un to novadi.

Dukurmuiža.

Dukurmuižu (Duckern), šo arī par Lifarta muižu saukto muižu ķēniņš Gustavs Ādolfs 1629. g. piešķir Heinr. Lademacheram, kas to atstāj savai zemestiesnesim Fr. J. Lifartam precētai meitai. Tās dēla dēls gan laikam muižu pārdod virsleitnantam G. Fr. f. Siversam, kam tā pieder 1740. g. 1796. g. muiža pāriet majora P. A. f. Ekessparra rokās, kas Dukurmuižu un Veismaņu muižu 1815. g. atstāj savai, virsleitnantam f. Bukshevdenam precētai meitai Ottilijai. 1823. g. Dukurmuižu par 12800 rub. sudr. iegūst ģenerālleitnants grāfs Kārlis Sivers. No tā laika sākot līdz pat mūsu agrārai reformai Dukurmuiža pieder Cēsu pilsmuižas īpašniekam.

Dukurmuižas saimnieki 1826. g. ir Brēžas A. Kārklīņš, Ķingas Jēk. Kalniņš, Leča A. Reinsons, Pipara J. Sukurs, Zābaka P. Lūsa un M. Zariņš, Mešla B. Lācis, Rāvas krogs.

Starp Cēsu pilsmuižu un Dukuru muižu rodas robežu ķildas un prāvas, kas izbeidzas 1663. g. ar dažu zemju apmaiņu, abu šo muižu starpā. 1663. g. Dukurmuiža pieder rītmeistaram Friedr. fon Lifartam, kas to mantojis no sava sievas tēva Lademachera. Attiecīgā zemes tiesas lēmumā no 1662. g. pieminēts

kāds poļu valdības dāvinājuma raksts no 1604. g. uz J. K. Kotševica vārdu, kas tai pašā gadā no karaļa Sigismunda III. apstiprināts. Kāds dāvinājums 1624. g. arī no zviedru ķēniņa Gustava Ādolfa atzīts. Šī dāvinājuma grāmatā, kas gan attiecas uz Dukurmuižas nodibināšanu, pieminēti arī trīs toreiz postā pamesti ciemati: Švika, Bucis un Zābaks, kuŗus toreiz valdījuši ne zemnieki, bet gan ministriāļi Sīmanis Grotkovskis un Jānis Sutovs.

1663. g. notikušā izligumā starp augšminēto f. Lifartu un Cēsu pilsmuižas pilnvarnieku, inspektoru Pet. Hansonu ir runa par labprātīgu zemju un ciematu apmaiņu. Pusotra arkla zemes aptverošos Švikas un Buča ciematus, kas atzīti par f. Lifarta (Liphardta) īpašumu, tas atdod Cēsu pilsmuižai pret pusotra arkla zemes, no kam trīs ceturtdaļas arkla attiecas uz Lifarta Dukurmuižas tuvumā esošiem Brēžas, Babas un Kaika ciematiem, pārējais uz meža zemēm, kas atrodas līdzās muižas un Ēgerta un Kurģēna ciematu zemēm, projām līdz Niniera ezeram, tājāk līdz Melnam, Ninierim un purviem aiz tā.

Bez tam Pilsmuiža Dukurmuižai, kuŗai maz pļavu un meža, atdod Kaika lici pie Gaujas un atļauj muižas vajadzībām cirst augsto grafu mežos viņpus Gaujas (Striķu mežos). Brēžas un Kaika ciematu saimnieki paliek pie savām mājām, tai vietā fon Lifarts atstāj Pilsmuižai savu dzimtzemnieka Zābaka dēlu, kas jau dzīvo Pilsmuižai piederošā Amatas krogā. Brēžas un Buča ciematu zemju vienu daļu piedalā Pilsmuižas zemniekam Skundriķa Andrejam.

No nupat minētiem tagadējos attiecīgos māju sarakstos vairs neatrodam neviena. Nav vairs ne Švikas, ne Buča, ne Brēžas un Babas, ne ar Kaika. Nav ar vairs Skundriķa. Fon Lifarts atteicas Pilsmui-

žai par labu arī no tiem zemes gabaliem, kas atrodas pie Līvu vakas Vinnēna, Inkuļa, Nudiņa (?) un citām mājām.

1682. g. par Dukuru vai arī Lifarta muižu teikts, ka tā 1660. g. celta un par muižu ierikota. Pie Egerta ciemata senāk bijušas dzirnavas, no kurām atlicies vairs tik dambis. Ir arī krogs par Rāviņu vai Rāvu saukts. Zemnieki ir Brēžas Laurs, Kaika Mārcis, Egerta Ansis, Zābaka Jānis, Babas ciemats postā pamests, bet Egerta Ķinga Bērtuļa, Egerta Leča un Pipara ciematu zemes apstrādā muiža.

Pēc ziņām no 1708. g. par Dukurmuižas zemniekiem teikts sekošais: Ir Brēžas Laurs ar ceturtdaļarkla zemes, Pipara Anža. Pārējie zemnieki stipri caur ienaidnieku cietuši. Tā Kaika Mārcam krievi aizveduši 2 bērnus, Egerta Lecim arī 2 bērnus un vēl 2 āžus, Egerta Jāņam zirgu, kādu puisi un vezumu ar drānām u. c., Egerta Ķingas Tomam zirgu un visas drānas, Zābaka Anžam un Jāņam arī visas drānas. Rāvas (Rāviņu) krogs nodedzināts un krodzniekam nolaupītas viņa drānas un 3 zirgi. Vēl ir Mazsalas Jānis, kas dzīvo uz gabaliņa meža zemes un neko nedod. Mūsu dienās gan vēl ir Ķinga un Lecis, bet Egerta sen vairs jau nav.

1736. g. K. Fr. Sivers kā Dukurmuižas pircējs savā iesniegumā kroņa muižu ģenerāldirektoram atsauca uz jau pievesto 1663. g. izlīgumu un lūdz, lai arī viņam neliegtu savai vajadzībai cirst bijušos Zödermoras grāfu (Oksenšernu) Aizgaujas mežos, Lenču un Striķu muižas tiesā. Abas šīs muižas toreiz iznomātas adjutanta fon Bogentreicha kundzei.

1759/1760. g., kad krievu armija, Septiņu gadu karam plosoties, dodas uz prūšu zemi, Vidzemes zemniekiem uzkrauj ļoti daudz bezgala tālu un grūtu

šķūšu, pie kam baltkrievu silos un purvos savu galu atrod arī liels skaits latviešu zemnieku ar saviem zirgiem. Tā mazai tik 1¼ arkla lielai Dukurmuižai jānodod 7 šķūtnieki. Šī muiža toreiz pieder Cēsu birģmeistaram K. Fr. Siversam.

Jāņa muiža.

Jāņa muižas dibinātājs ir Cēsu pilsmuižas īpašnieks barons Kārlis Adams Volfs, kas, 1777. g. Pilsmuižu pārdodot, sev patura šo, no pēdējās atdalīto muižu, norakstot to savai sievai Reginai, dzimušai fon Rautenfeldei, mūža lietošanai. Kā atraitne tā Jāņa muižu 1782. g. par 14.000 rub. sudr. atpērk no sava nelaiķa vīra brāļa un mantinieka, inženierleitnanta barona Jēk. Volfa. Otrā laulībā viņa apprecās ar kolēģiju asesoru fon Veissu, savā testamentā viņam muižu novēlot. Pēdējam mirstot, muižu manto viņa meita Emma no viņa otrās laulības ar Anneti, dzimušu grāfieni Siversu, kas precēta ģenerālim Daņilovam.

Jāņa muižas saimnieki 1811. g.: Skundriķa Anža, Pieškaļa Lauris, Ramata Jēkabs, Lejaspušklaipa Pēteris no Libana, Kalnapušklaipa Mārcis no Lejaspušklaipa, Lībāns par lopmuižu pārvērsts, Lejasinkuļa Jānis, Kalnainkuļa Lauris, Zibens. No muižas kalpotājiem deviņiem ir brīvība dāvāta, kas liecina par kungu labvēlību. Iepirktais puisis Anža aizbēdzis.

1826. g. arī jānēniešiem jau ir savi uzvārdi. Saimnieki ir: Skundriķa A. Brandts, Pieškaļa L. Strauss, Ramata P. Lange un L. Blanka, Lejaspušklaipa Jānis un Jēk. Maizītes, Kalnapušklaipa M. Boja, Lībāns ir lopmuiža, Lejasinkuļa P. Inkulis, Kalnainkuļa Jēk. Blaus, Jaunzema J. Radziņš, Vecjaunzems.

Priekuļu muiža un priekulieši.

Par Priekuļu muižas izcelšanos Hāgemeisters savā grāmatā „Materialien zur Geschichte der Landgüter Livlands“ izsakās: Šis muižas sākumi meklējami 16. gadusimtenī. 1526. g. Māras dienā mestrs Valters f. Plettenbergs izlēņo Georgam Freudenbergam Dupēnu pagastā gabalu zemes pie Rīgas ceļa, blakus Georga Forkela muižai, kas senāk piederējis kādam Joh. Bromeram un pēc tam Joh. Pāpem, ar tādu noteikumu, ka Freudenbergam katru gadu Miķeļos jānodod Cēsu pilskungam divi podi vaska. Šim zemes gabalam Fr. pievieno dažus zemnieku ciematus, no kam Mārīņam Murrīcam un Jāņam Lielgalim ik pa arklam, bet Eliksim pusarkla zemes. Šie ciemati atradās Gaujas abās pusēs Grīvelenes pagastā. Tā izcēlusies vāciski par Freudenbergu nosauktā Priekuļu muiža. 1564. g. Freudenbergs Miķeļa dienā šo muižu par 2000 markām pārdevis Gerhardam Klostermanim, no kā tā, kā liekas, pārgājusi Smiltenes pilskunga Kaspara Mlodacka rokās. Tas ir liels un bagāts vīrs, kam pieder nami Cēsīs un Pērnavā, kā arī tā sauktais Cēsu (Wendensche) pagasts ar ciematiem Ģuģers, Pinders, Nauris, Sikerems (?), Mežmalis, Kaupēns, Kannieks, Indrinš un trim postā pamestiem ciematiem, kas vēlāk pāriet Pētera Stolpa īpašumā. (Retināti iespiestie ciemati vēlāk pieder Cēsu mācītāja m.).

Nelaiķis Āraišu māc. P. Baerents turpretim noliedz to, ka Priekuļu m. nosaukums būtu tulkojums no vārda „Freudenberg“. Tāpat augšminētie zemju gabali atrodies pavisam citā vietā, uz dienvidiem no Cēsīm. Tā tad augšā par Priekuļu m. izcelšanos pievestais neatbilst patiesībai.

1680. g. zviedru vaku grāmatā teikts, ka Prie-

kuļu muiža nodibināta (fundiert) 1672./1673. g. uz Priekuļa, Varkša un Šķībusta ciematu zemēm. Šis muižas zemnieki sadalās divos pagastos, kas pieder pie Cēsu draudzes. Līvu pagastā ir: Siļķe, Vēzīts, Rudinš, Jaunats, Mellausis, Jēkuls, Vidstienis, Libāns, Jaunzems, Inkulis, Mežciems, Vinnēns, Knēzis, Liberts, Dāncis, Dzenis, Baucis (Bencis) Ješka, Priekulis, Varkšis, Šībusts (Šķībusts).

Avotenes pagastā: Skundriķis un Bucis, Raungalis (mūsu dienās par Rauguli saukts, atrodas pie Raunas ietekas Gaujā), Ģibolas, Ķūlis, Pālēns, Žvīgurs, Ceipis, Ķāķis, Bīte, Daukša, Kuncis, Piļa, Māliņš, Rotuls (?), Kampas, Vanderes, Plūcis, Kaupa Jānis, Jenzula (?), Kannenieks, Vībēns, Aužte (?), Žūriņš, Mazeicēns, Žagars, Popis, Rungis, Ķibers, Spunde, Siede (?), Pēterēns, Virskūna, Lieleicēns, Podiņš, Purinš, Pinderes, Mežmalis, Nauris, Ģūģers, Švika, Vengars. Te retināti iespiestie ciemati ir vēlāk mācītāja m. piederīgi. Daļa no te minētām mājām vēlāk piedalīta Cēsu pils muižai, zem kuņas savā laikā arī Priekuļu muiža skaitījās. No ezeriem min. vaka grāmata min Kaupēna un Apela ezerus. Ir dzirnavas uz Vaives upes (Woiwodsche Mühle).

Priekuļu muiža kā daļa no Cēsu pilsmuižas piederēja grafiem Oksensērnim. Caur tā saukto muižu redukciju Priekuļu muiža pēc 1680. g. pāriet zviedru un tad krievu kroņa īpašumā, kamēr 1731. g. to atdāvina Kurzemes hercogam Bironam. Drīz pēc tam tā ir atkal kroņa īpašums.

Priekulieši uzvārdu došanas laikā pēc brīvlaišanas visi nosaucas savu māju vārdos. 1826. g. priekuliešu saimnieki ir: Mežciema Jek. Mežciems, Sostes M. Soste, Žagara D. Žagars, Popa Jēk. Popis,

Slavēkas Jēk. Slavēka, Rauguļa (pareizi Raungala) Jēk. Raugulis, Daugša M. Daugša, Ceipja J. Ceipis, Kūļa A. Kūlis, Pēterēna P. Pēterēns, Vanderes Laurs Vanders, Kampas Jēk. Jura d. Kampe, Sūriša P. Sūrits, Lustes J. Luste, Kēsas (Kēza) M. Kēsa, Podiņa Laurs Podiņš, Kāķa Laurs Kāķa, Pālēna Jēk. Pālēns, Ģibolas J. Ģibojs, Kunča L. Kuncis, Žvīgura P. Žvīgurs, Bites M. Bite, Mīliša Jēk. Mīlits, Virskūna Jēk. Virskūns, Piļas J. Pille, Klētnieka J. Klētnieks, Sāruma Mārcis Sārums no Podiņa, Kalnaplūča D. Plūcis, Lejasplūča M. Plūcis, Lieleicēna M. Lieleicēns, Mazeicēna M. Eicēns, Sarkaņa J. Sarkans, Raunas krogs, Rogas mežsargs J. Roga, Lauksargs J. Zariņš.

Kā nevienā citā Cēsu novada pagastā, priekuliešos daudz mājās vēl valda augšā minēto saimnieku pēcnācēji, kas liecina, ka priekuliešu, kā kroņa ļaužu jūgs vispār ir bijis vieglāks kā pārējos Cēsu novada pagastos.

Zetlera muiža, Kalna muiža un Meijera muiža.

Zetlera muiža ar Kalna muižu (Secklershof mit Kallenhof). Ordeņa mestrs Kettlers izlēņo 1561. g. Mārtiņa dienā par no viņa aizņemtām naudām Sigismundam Sekleram 4 ciematus Āraišu vakā, ko karalis Stefans Batorijs ķirurgam Heinr. Sekleram apstiprina. 1614. g. karalis Sigismunds III. piešķir Cēsu rātskungam un ķirurgam Heinr. Sekleram vēl Bulliņu ciematu. Tā radušos Seklera vārdā nosaukto muižu 1640. g. valda Vilh. Šleijers un 1738. g. kapt. Šleijers. Majors J. V. fon. Bornemans 1782. g. pārdod Zetlera muižu ar Kalnamuižu par 20.000 dalderiem Sakšu-Meingas asesoram un Cēsu zemes tiesas asesoram bar. Sigis-

mundam Adamam Volfam, kā atraitne muižu 1795. g. par 28.000 valsts daldejiem uz 40 gadiem ieķilā fon Hülzenam. Pēc tam muiža vairākkārt savus īpašniekus maina, gan pārdošanas, gan ieķilāšanas ceļā. Papriekš Orgis fon Rūtenbergs, tad f. Freimanis, tad Th. Eckardts. 1867. g. Zetlera m. ar Kalnamuižu vairāksolīšanā par 30.550 rub. iegūst Theod. Appings.

1688. g. Zetlera muižas zemnieki ir: Slēpiņa Jānis, Vaizuļa Pēteris, Daudzieša Jēkabs, Ozola Ansis un Āraišu draudzē Buļas Jānis. 1826. g. saimnieki ir šādi: Vaizuļa L. Panis, Kalnavaizulis vairs nepastāv, Vecozola J. Vilips, Jaunuzola J. Ozols, Lejasslēpiņa M. Kārklis, Kalnaslēpiņa J. Jansons, Kalnadaudzieša L. Berkolcs un L. Martinsons, Lejssaudzieša M. Daudziets, Buļas Jēk. Veitmanis.

Zetlermuižas kungam piederīgie Kalnamuižas saimnieki 1826. g. ir: Ozoliņa M. Silīts, Mieškas G. Viļumsons, Jaunzemja L. Bērziņš, Muižnieka P. Liepiņš, Lāča Mārcis Adama d. Lācis ar dēliem Mārci un Pēteri, Murlejas P. Tomsons.

Meijera muižas sākums. 1770. g. maijā majora Meijera sieva no birģermeistara Danieļa Heintca pērk zemes gabalu zem nosaukuma Grauzdīts par 1000 valsts daldejiem. Vēlāk šo zemes gabalu nosauc par Meijera muižu. 1778. g. augšminētā majoriene Meijere Meijera muižu par 3300 valsts daldejiem pārdo kapteiņa atraitnei f. Brimmeri.

Cēsu mācītāja muižas zemnieki.

1705. g. aprīlī uzņēm mācītāja muižas saimnieku 1700. un 1701. g. caur krieviem un kazakiem nodarītos zaudējumus. Indriņa Jāņam nolaupīti 3 pūri

miežu un 2 maisi, Pinderes Jāņam 8 pūri miežu, kažoks, 2 ūdra ādas cepures, sedli, Naura Tomam 3 pūru miežu, Ģūģera Pēterim kaudze siena. Kad krievi pie Raunas dedzinājuši, Indriņa un Pinderes māju ļaudis aizbēguši uz nēķeniešiem, tad krievi tiem paņēmuši 4 labus zirgus, 2 kumeļus, jaunus svārkus un vēl citas drānas. Mācītāja muižas Miķelim zakši atņēmuši zirņus no lauka, 4 pūrūs rudzu no piederba, 1½ puda sviesta, 2 maisus, 15 vistas. Ģenerāļa Vellinga pulkam gaŗamejot, Indriņa Jānis šķūtēs braucot pazaudējis divus labus zirgus.

1706. g. mācītāja zemnieks Ķauķa Dāvids apsūdz Pilspagasta zemnieku Mendes Dāvidu par varas darbiem. Viņu atbalsta mācītājs Mile pie paša ķēniņa vietnieka. Mendes Dāvids, Jēks un Jānis tik briesmīgā kārtā Ķauķa Mārci ar kokiem sadauzījuši, ka tas pēc tam miris. Bez tam tie paši piesavinājušies daļu no Ķauķa māju zemes. Apsūdzētie neatzīst, ka minētais nelielais gabals zemes būtu pie Ķauķa mājām piederējis. Ķauķa Mārcis miris nevis dabūto sitienu dēļ, bet gan kādas slimības dēļ. Priekš Jāņu viņš sasists, bet miris vēl tikai priekš Ziemas svētkiem. Sūdzētāju noraida pie zemes tiesas.

Naura Dāvidam 1724. g. no savas pusarkla lielās zemes muižā jāklausa cauru gadu ar zirgu un bez tam 6 oternieku nedēļas kājām, jānodod kunga tiesas: 7 pūri rudzu, 8 p. miežu, 6 p. auzu, ik pa siekam kviešu un zirņu, pods apiņu, 2½ poda linu, aita, vezums siena, maiss, 2 vistas, 2 daldeŗi naudā. Gaitniekiem muižā jāierodas pirmdienās ap launaga laiku, ap kādu laiku sestdienās tos atlaiž. Pļaujamā laikā zemniekiem jādod talcinieki pie muižas maizes. Ārpus noteiktām klaušām cauru gadu pie muižas lopiem jāsusīta pa kārtņiekam, pārmaiņus no katras mājas pa

nedēļai. Pus arkla lielām mājām jāsavērpj no muižas liniem 6 mārciņas dziju, $\frac{1}{4}$ arkla lielām mājām 4 mārciņas. Ar muižas ražojumiem pusarkla lielām mājām 4 reiz uz Rīgu jābrauc. Zemniekiem jāmaksā pasta naudas, bet stacijas dod mācītājs. Mācītāja sieciņi nav jādod.

Mācītāja zemnieki Pinderes Jēkabs, Naura Dāvids, Indriņa Jānis, Mežmaļa Jānis, Ķauķa Anža un Ģūģera Jēkabs 1725. g. viceprezidentam apsūdz mācītāju tā netaisnas rīcības dēļ. Viņš prasot no katra pusarkla pa podam kaņepāju un 3 daldeņus naudas kunga tiesas. Kamēr piecām mājām kopā ik nedēļas jādod pa vienam kārtņiekam, sestās mājas — Ķauķis kārtņieka došanā nepiedaloties. Muižas lini jāvērpjot muižā pie vērpēju pašu maizes, kamēr agrāk katrs pats savās mājās vērpis. Sprīdums skan, ka lini jāvērpj nevis muižā, bet mājās.

1740. g. mācītāja saimnieki ir sekoši: Andriņa Jānis, Naura Pēteris, Pinderes Pēteris un Jānis, Mežmaļa Pēteris, kuņiem ikvienam pusarkla liela zeme, Ķauķa Jānis un Ģūģera Pēteris, kuņiem tikai ceturtdaļ arkla liela zeme. Kažocis ir gabals postā stāvošas zemnieka zemes, uz kuras senāk dzīvojis zemnieks, kas izpildījis tikai grāmatneša pienākumus. Pavisam kopā 49 darba spējīgi cilvēki, 4 veci un nespējīgi, 21 bērns, 29 zirgi un ķēves, 8 kumelji, 2 vērši, 27 govīs, 11 jaunlopi.

1826. g. mācītāja pagasta saimnieki ir: Pinderes Jēk. Pētersons, Indriņa Jēk. Eizenbergs, Naura M. Liepiņš, Mežmaļa J. Ieviņš, Ģūģera M. Ozols un Ķauķa M. Johansons.

Striķu muiža.

Striķu muižas (Strykenhof) sākumi arī ir 16. gadu simtenī. Ordeņa varai beidzoties, bruņinieks Heinr. Striķs zaudē savu dzīvokli un stalli Cēsu pili, par ko viņam ierāda zemes īpašumu uz Gaujas labā krasta. Te viņš nodibina muižu, viņa vārdā nosauktu. Poļu valdības laikā, uz pēdējā ordeņa mestra Ketlera ieteikumu, poļu karaļa vietnieks Nik. Radzivils viņu 1562. g. ieceļ par Trikātas pilskungu, apstiprina viņam minēto zemes īpašumu, piešķiņ viņam arī 35 zemnieku ciematus Helmetes pils novadā Igaunijā. Būdams par Trikātas pilskungu, Striķs apprec Tiepeles kunga Indr. Tēpeļa meitu. Vēlāk Striķu m. pieder pie tā sauktām bīskapa muižām, kuŗas 1622. g. atdāvina Akselim Oksensērnam. Tā pēcnācēji, tā sauktais augstais Södermores grāfu nams Striķu muižu izlēņo virsleitnantam Emondam f. d. Brukam (Brouck). Pēc Oksensērnus dzimtas muižu atsavināšanas, 1681. g. Striķu muiža un Kokmuiža iznomāta J. Reuteram, kas Striķu muižu apakšnomā atstāj minētā Bruka dēlam Fridricham.

1688. g. kā striķēniešu saimnieki uzdoti: Zīles Jānis, Loļas Jurka, Cēļa un Cipuļa Lauris, Kānderes Mača, Upītes Jānis, Kurmjā Jēkabs, Gaidēna Pāvils, Laura Pēteris, Tūtes Anža, Kriķpēna Kaspars, Rauka ir gabals muižas zemes, muižas apstrādāts. Šķībusta Jānis maksā par visu 18 daldeņus naudas gadā.

Veismaņu muiža.

Veismaņu muižas (Weissenstein) sākumi ir labi seni. Viņa, kuŗas senais nosaukums ir Tulmēni un pie kuŗas piederēja arī Beitāna pagasts, līdz ar Lodes muižu Skujenes draudzē ordeņa laikos piederēja Lo-

des dzimtai un pēc tās arī par Lodes muižu saukta. Poļu karalis Stefans 1585. vai 1586. g. atdeva šo muižu, kā arī Lodes muižu Skujenes draudzē Heinr. Lodem, kam tā vēl 1599. g. piederēja. 1630. g. tiklab Lodes muiža, kā arī Tulumēnu vaka ar Lodenbachu Cēsu starostejas sastāvdaļa un grāfu Oksensērnū īpašums. Pēc muižu atsavināšanas Lodes muižu (tagadējo Veismaņu m.) pievieno Priekuļu muižai. Pēc tam ap 1770. g. vai pēc citiem avotiem 1777. jeb 1778. g. ķeizariene Kātrīna II. atdāvina viņu ģenerālim Otonam fon Veismanim, pārdēvējot viņu par Veissensteinu un atļaujot brīvkunga kārtā paaugstinātai Veismaņa dzimtai saukties sevi turpmāk par Veissensteiniem. Latviešu valodā nu šo Lodes muižu nosauc par Veismaņu muižu. — Ģenerālis O. Veismans fon Veissensteins neprecējies krīt kaujas laukā, atstājot muižu savam brālīm pulkvedim Gust. Eman. Veismanim baronam f. Veissenstein. Pēc tā nāves muižu manto viņa, majoram Ekesparrem precētā meita, kuņas pulkvedim f. Buktševdenam precētā meita Otilija Veismaņu muižu 1830. g. par 44000 rub. sudr. ieķīlā zemestiesas asesoram Joh. f. Blankenhagenam, kam to tai pašā gadā apstiprina par dzimtu.

Jāpiemin, ka augšminētam ģenerālim Otonam fon Veismanim ķeizariene Kātrīna II. 1771. g. atdāvina arī Dzērbeni.

1834. g. Veismaņu muižas saimnieki ir: Puņģa Mārcis Amatnieks, Ķibera Anža Ķibermanis, Zieda M. Ziediņš, Spundes M. Spunde, Pauča Anža Paucīts, Stiķena M. Ķibermanis, Dauča Juris Vilhelmsons (1829. g. no Sauļu muižas), Liberta Pet. Jēkaba d. Liberts, Vinnēna J. Vītiņš, Lauris Vinters un vēl kāds trešais, Dzeņa Pēt. Kuncis un Pet. Putnis, Vēziša Dāv. Dubults un J. Rosbergs, Vengara Anža Rucka,

Enzeļa Pet. Miška, Vibēna Kristaps Simonsons, Kau-
pēna J. Viļups un Anža Drona, Jukāna J. Velmers,
Rimša, Kannenieka J. Lazda un M. Ozoliņš, Kalauša
Kaliksons un J. Rausis, Kausiņa Jēk. Kalniņš, Ūbeles
Pet. Elpers un vēl kāds otrs, Šķesteļa Pet. Lācis,
Piekūna Pet. Dzelze un vēl kāds otrs, Kūlāna M.
Suseiks un Jēk. Čakste, Kozaka Krišs Tērauds un vēl
kāds otrs, Viņauda M. Zariņš un vēl kāds otrs, Klinga
Anža Rudziņš, Vaives Dāv. Dancejs, Baltiņa Pet. Bal-
tiņš. — Pavisam 30 mājas un 42 saimnieki.

Jurģa muiža.

Jurģa muižu (Jürgenshof) karalis Sigismunds
Augusts 1561. g. dāvina Cēsu pilsētai, kā hospitaļa
(slimnīcas) muižu. Un 1626. g. zviedru ķēniņš Gu-
stavs Ādolfs Rēvelē visu atdod Cēsu pilsētai nabagu
labā un pilsētas skolas ierīkošanai. 1688. šo muižu
nomā Heinr. Šlieps (?), pamatojoties uz 1684. g. ar
ģenerālsuperintendentu Fišeru celta līguma. Skalupes
dzirnavas maskaviešu iebrukuma laikā nopostītas un
vēl neatjaunotas. Muižas zemnieki — jurgēnieši ir:
Muižnieka Pēteris, Voivada Jānis, Kreiļa Mārtiņš,
Mālnieka Jānis, Pelītes (Peles) Pētera atraitne, Kāķa
Jēkabs, Mežiņa Lauris, Rēzes Pēters. Skalupes Indriķis
pārdod ziemā 8—10 mucas muižas alus. Davas cie-
mats bez ļaužu.

Ap 1600. g. Jurģa muiža ir privātās rokās, kas
redzams no kāda Silvestra Ivanoviča viņa sievas Re-
ginas Tarasovkas un dēla Pētera Silvestroviča no vie-
nas puses un Jāņa Krauzes no otras puses uz 6 ga-
diem noslēgta līguma. Pirmajie iznomā savu par
Jurģa muižu saukto īpašumu, kur senāk dzivojis Jur-

ģis Brīfmaršalks*), kas atrodas netāl no Cēsīm, pie Rīgas ceļa, kas līdz šim nekā nav ieķīlāta, uz 6 gadiem godājamam un godā stipram Jāņam Krauzem, viņa sievai Annai Berkers un viņa mantiniekiem, līdz ar muižas laukiem un pļavām, kā arī ar muižas zemniekiem, kā Ansis Krauze ar pusarkla zemes, kam trīs dienas nedēļā ar zirgu muižas klaušas jāpilda, kam kunga tiesas gadā jānodod ik pa 2 pūriem rudzu, miežu un auzu, ar nevācu mēru mēritas, kam bez tam muižai jānodod ik pa 5 podiem linu un kaņepāju, kā arī 4 gl. poļu naudā un kopā ar Pēteri Salaku viens āzis. Pēdēji minētais nesen atpakaļ uz pusarkla zemes ielikts un kā jauniešiem viņam Krauzes kungam tikai 2 dienas nedēļā muižas darbos jāiet pie savas maizes, bet pēc divu gadu notecēšanas viņam būs tāpat jāklausa un kunga tiesa jādod, kā citiem pusarkliniekiem. Vēl kāds pirtnieks, vārdā Kalna Jānis, Dupera vakā, kas ar pie savas maizes divas dienas klausā. Vēl kāds postā pamests ciemats tai pašā vakā, pie pilsētas aploka, par Krīma Pēteri saukts. Bez tam Krauzem jāizpērk tie zemnieki, kas ieķīlāti vojevodam Matisam Dembinskim un kungam Vaiselim Drabišam par 400 un 30 poļu gulžiem, vienā guldī 30 poļu grašus skaitot. Par kādu summu naudas Krauzem sešus gadus ilgi piederētu muižas arende. No Vaiseļa Drabiša tam jāizpērk no Dupera un Veģera vakas Miķelis Mālnieks ar arklu zemes, Matīss Dāvas un Toms Zāģeris katrs ar arklu lielu zemi, kas visi par 200 poļu gulžiem ieķīlāti. Bez tam viņa žēlastībai kungam Dembinskim 5 Dupera un Veģera vakas zemnieki par 230 gulžiem ieķīlāti, kā Gērts Pele un un Ansis Kleiša, abi ar arklu zemes, Leiša un Ansis

*) No šī Jurģa Brīfmaršalka tad ar cēlies muižas nosaukums

Kruša, abi ar pusarkla zemes, bez tam vēl kāds arklis zemes, uz kā kāds pīrtnieks dzīvo. Zemnieku pienākumi pēc šīs zemes paraduma ir šie: Arkla un pusarkla lielām mājām jāklausa cauru gadu ik nedēļas ar zirgu, bet muižā no Jāņiem līdz Miķeļiem jāšūta oternieks kājām. Ja kungi jau priekš Jāņu oternieku pie dārza darbiem prasītu, tad muižai tam jānodod maize. Kunga tiesas no arkla jānodod: ik pa 4 pūriem rudzu, miežu un auzu ar nevācu mēru, auns, ik pa puspodam linu un kaņepāju, 5 vērdiņi vaku naudas, 3 vistas, 10 olas. Pusarkla lielām mājām jānodod pus tik daudz labības, linu, kaņepāju, gadu veca aita, 4 poļu graši vaku naudas, 3 vistas, 10 olas. Vairāk par to kungs Krauze no zemniekiem nedrīkst prasīt, ne arī viņus vairāk pie darba izdzīt. Bez Silvestra vai viņa mantinieku zināšanas un piekrišanas viņš nedrīkst zemnieku pēc asins vai kakla tiesas sodīt. Zemniekiem ko aizdot kungs Krauze drīkst vienīgi ar Silvestra piekrišanu. Vēl Silvestrs Krauzem nodod trīs pļavas, viena par Strīmaļu saukta, otra kreisajā pusē pie tilta, kad uz Spāres muižu iet, trešā netāl no tās, pie bijušā stārasta Mārtiņa Dupera pļavām. Šīs pļavas atrodās Dupera un Veģera vakās. Šai 1600. g. es aizdošu kungam Krauzem no šī gada ražas puslasta rudzu, kas viņam man priekš arendes atstāšanas jāatdod. No muižas laukiem es paturu sev to gabalu, uz ka atrodās dzirnavas un kur līdzās dzīvo dzirnavnieks. Muižu Silvestrs Krauzem nodos uz Jāņiem paturot sev augšistabu uz velves ar mazu virtuvi. Krauzem zvejas tiesība upēs un to pietekās, tiesība kurināmo malku cirst pēc vajadzības. Tam ar jāzin par to, ka sveši zemnieki un Cēsu pilsoņi neaizkartu un nelietotu muižas tirumus, pļavas un ganības, necirstu tās mežu.

Jā, ko lai Dievs nedod, zemē ielauztos dāņi, zviedri vai maskavieši, caur ko šini zemē varbūt iestātos pārgrozības un poļu kronis šo zemi uz kādu laiku pazaudētu, un arī kungs Krauze nevarētu viņam arendē atdoto muižu uz kādu laiku lietot, viņam tādiem apstākļiem atkal mainoties, arendes gadi attiecīgi pagarināmi. Tālāk vērā ņemtas arī dažādas citas varbūtības, apsolut Krauzem vai viņa mantiniekiem pienācīgu gandarijumu. Plaši ir runa arī par ieķīlāto zemnieku ciematu izpirkšanu un par to, kas darams kontrakta laušanas gadījumā. — Kontrakts ierakstāms Cēsu pilsētas grāmatā.

Tā paša 1600. g. 25. jūnijā Krauze aizdod Silvestram Ivanovičam 300 Rīgas markas, saņemot no tā kā ģīlu pusarkla Gravešu ciematu, Zvirbuļa ciematu, postā pamesto pusarkla lielo Kreiļa ciematu, ceturtdaļarkla Glāznieka vietu Dupera vakā, Bērtuļa Klimpas mājas uz ceturtdaļarkla Suntuļa ciemata.

Ruckas muiža.

Ruckas muiža (Rutzky), Kēniņš Gustavs Ādolfs 1626. g. piešķir Cēsu birģermeistaram Joh. Gigingkam nelaiķa Sebastiana Detmaņa namu Cēsis, ar visu tam piederošu zemi, par ko visu agrāk valdījis polis Ruckis. 1688. g. Ruckas muiža pieder Cēsu birģermeisteram Joh. Gigingkam, kā no saviem senčiem mantota. 1738. g. muiža pieder prāvesta Hinkeldeja atraitnei. 1768. g. notars K. B. f. Hinkeldejs par 7000 dalderiem to pārdod majoram M. R. fon Palmstraucham, kā dēls, zemestiesnesis Emanuels Gustavs viņu 1804. g. manto. Parādu dēļ 1848. g. muiža nāk vairāksolišanā, kur viņu par 28410 rubļ. nosola bruģu tiesnesis Jul. f. Vulfs.

1688. g. no ruckēniešiem pie Cēsu draudzes pieder tikai viens ciemats, bet pārējie visi pie Āraižu draudzes. Tie ir Dzērves Jānis, Druskas Indriķis, Lībieša Miķelis no Raunas, Bikara Ēverts no Kurzemes, Apnāra Jānis, Joķa Mārtiņš, Nama Pāvils, Kundziņa Ansis.

Ruckas muižas saimnieki 1826. g. ir: Skudra, Maznama M. Rudzīts, Lielnama M. Nams, Kalnadzērves J. Tomsons, Lejas Dzērves J. Dzērve, Lejas-kundziņa M. Lamsters, Kalnakundziņa Jēk. Leitis, Lieljoķa L. Jegors, Mazjoķa A. Martinsons, Lībieša L. Miezīts, Bikara P. Bikars, Vinata J. Kruga, Apnāra J. Miezīts, Līdarta Jēk. Līdars.

Ruckēniešus vēlāk pievieno Vaives (Veismaņu) pagastam, tāpat zetleriešus.

Dubinska.

Dubinska (Dubinsky) senāk arī par Balto muižu (Baltomoise) saukta savu vārdu dabūjusi no kāda viņas citreizēja īpašnieka poļa, tāpat kā Rucka. 1625. g. ķēniņš Gustavs Ādolfs viņu piešķir valsts admirālim Kārlim Kārļa dēlam Gillenhjelmam (ķēniņa pusbrālis). 1679. g. Dubinska pieder pie ķēniņa Kārļa 10. atraitnes Hedvigas Eleonoras apanāžas muižām. Tā 1680. g. muižu par 2000 dalderiem ieķīlā asesoram Gust. fon. Hiršheidtam. Drīz pēc tam viņa atkal ir kroņa īpašums, kamēr ķeizars Pāvils 1798. g. viņu atdāvina slepenpadomniekam un senatoram baronam Balt. Kampenhauzenam, kam mirstot 1801. g. Dubinska, Ungurmuiža ar Kūduma un Leņču muiža par 55000 dald. piekrit viņa dēlam kambarkungam un landrātam Hermanim. 1871. g. Dubinsku mautošanas ceļā par 40000 rub. iegūst bar. Heinr. Kampenhauzens.

1688. g. par šo muižu teikts, ka tai Cēsis pieder nams, kuņā dzīvo kungi. Pilsētas tuvumā nedaudz zemes ar vienu riju. Netāl no šīs zemes ir Dubinskas muiža, kur dzīvo ķilu īpašnieks.

Zemnieki ir: Lielkāju Mārcis, Simtēna Pēteris, Saulītes Bērtulis, Vītegas Jānis, Zvārtes Mārcis, Vieļas Bēča, Viļņa Bēča, Viķa Ansis, Rakstu kroga Jānis, Amatas kroga Pēteris, Jurgūkalns (Jürgensberg) ir gabals postā pamestas zemes, kas ar piederot pie šīs muižas, bet tagad tiek lietots no zetleriešu zemniekiem.

1922. g. izdotā grāmatā „Latvijas vietu vārdi“ I. daļā, kā dubinskīeši atzīmēti: Akmeņlauzis, Amatas, Apsītes, Baltā muiža jeb Žurciņas, Gaidēni, Jaunā māja, Jaunlēcis, Lielkāja, Rakša (Rakstu) krogs, Saulīte, Simteņi, Vilņa, Viķasils, Vītēgas, Vieļi (jeb Vieļas), Zvārtes.

Dubinskīešu saimnieki 1826. g. ir: Saulītes J. Kalniņš, Vītaga J. Šmidts, Lielkāju B. Bērziņš, Simteņa M. Eglīte, Vilņa M. Vilnīts, Svārtes P. Vilnīts, Vieļas A. Levīts, Vieķa P. Kalniņš, Apsītes Jēk. Martinsons, Raksta Lauris Eglīte.

Dubinskīeši vēlāk pievienoti Kārļu pagastam.

Liepas pagasts.

Liepas pagasts, kam beidzamā laikā pievienota daļa bijušā Mūrmuižas pagasta, tā sauktie silēnieši, ir viens no tiem daudzajiem dzimtenes novadiem, kuņus skaņ Gauja, Vidzemes upju karaliene. Vairāk kā 10 kilometru gaņā robeņā tā tek gaņ novadu, atdalot to no striķēniešiem un briedēniešiem. Viņas pieteka Rauna novadu atdala no priekuliešiem, kāmēr kāda cita ieteka, par Liekupiti saukta, ziemeļos to šķiņ no kauguriešiem. Novadam cauri tek Startu ezera noteka.

Tiklab Gauja, kā viņas pietekas ar savām gravām, iežiem un vēriem sniedz daudz krāšņus dabas skatus. No 380 pēdas augsta Liepmuižas vēdzirnavu kalna uz apkārtni atvejas plašs skats. Šī kalna nogāzē priežu ēnā guļ romantiskā smilšakmeņa ala „Ellīte“, kuņu grāfs Mellins savā 18. g. simteņa beigās izdotā Cēsu apr. kartē nosauc par Velna cepli.

Liepas senais priekškaļa novads aptver bijušo Cēsu pilsnovada Tulmēna (Tilmaņa) vaku pagastu, kuņā 1601. g. ir 20 zemnieku mājas un 13 izmiruši ciemati, kā arī kāds brīvzemnieks.

Liepmuiža (Lindenhof) nodibināta 1672. g. uz Gravānu, Spruiķu un Ūsiņu ciematu zemēm, pievienojot tai arī daļu no Jurlana (Jullas) māju zemes. Muižas nosaukumam pamatā gan būs bijis Liepas ciemats. Ka tāds reiz tur atradies, par to liecina kāda šīs muižas tiruma senais nosaukums.

Muižas dibināšanu piemin G. Ērlīchs 1705. g. jūlijā savā zviedru valdībai iesniegtā lūgumrakstā. Viņš raksta: „Augstās grāfu dzimtas (Oksensērnus) zemes 1652. g. pārmērot, tā sauktā Sermuļu sala palika nevienam nepiešķirta. Kad 1672. g. nu Dieva mierā dusošie augstie grāfu kungi pavēlēja Liepmuižu dibināt, un es, kā viņas pirmais muižkungs, to cēlu, es Sermuļa salu jau atradu kā brīvzemi. 1674. g. grāfu muižu pārzinis Hanzens pavēlēja mērnīkam Falkam pusi no Sermuļu salas piešķirt Jurlam, uz kuņa zemes muiža celta, otru pusi Ķerpim. Bet tā kā Jurla negribēja caur to paaugstinātās klaušas nest, viņš no savas daļas, kas kāda gana izdedzināta, atteicās. Kad mežs tanī atkal daudz maz bij ataudzis un muiža piešķirta ģenerālsuperintendentam Fišeram, Stuča dēls Mārcis, kas bij draugos ar Fišera puisi Jēkabu, ieguva ģenerālsuperintendenta labvēlību. Un kad Jēkabs

bij kļuvis par Liepmuižas amtmani — muižkungu, tad tas atdeva Sermuļu salas Jurlas daļu savam draugam Stuča Mārcim . . . “

Mārcis Vagalis, 1704. g. augustā žēlojoties ķēniņa vietniekam Rīgā, Miķelim f. Strokircham, pieņem Liepmuižas dibināšanu, kuŗā viņš kopš tās nodibināšanas 32 gadus strādājis kā namdaris un galdnieks, par ko viņam toreizējie augstie grāfu kungi piešķirušī izmirušo Vagaļa ciematu, kam savā laikā pievienota Briedanu ciemata zeme, bet tagad gribot viņu no turienes izmest. Uz šī lūguma Strokirchs gan atzīmējis, lai lūdzēju viņa vecuma dienās neatstumjot, bet pa tam Vagaļos jau ielikts cits saimnieks.

1698. g. Liepmuižas māju un zemnieku sarakstā minētas šādas mājas: Cēsu draudzē, Tilmaņa (Tulmenū) vakā, Raunas ciemā: Stīpnieku Jānis, Balžēnu Pēteris, Tomēnu Jurka, Silalāču Jānis, Jauneiciemu Bērtulis, Baķu Pēteris, Braunu un Bedēnu Ancis, Ķeviņu Jēkabs, Laķu Jānis, Vagaļu Mača, Gaigalu Matīss, Dunduru Jānis, Dukuļu Jēkabs, Medēnu Mārcis, Spelģu Lūkāss, Ūdru Ancis, Baižu Pēteris, Lodes Jānis, Renču Mača atraitne, Langū Pēteris, Lodes Balceris, Muižas kroga Jānis, vēveris Jēkabs, Stagaru Ancis, Stuču Pēteris, Ķerpju Pēteris, Cekuļu Mārtiņš, Zvārgū Ancis, Pendaru Mārtiņš, Strunķu Jānis, Ķieģaļu Mārtiņš, Rības Ēverts, Ģērdēnu Pēteris, Jurlu Bērtulis, Ķelpiņu Pēteris un Drāku Juris. Valmieras draudzē: Lāču un Paegles Jānis, Grīviņu Jēkabs, Jaunzemju Mārcis, Auduļu Jānis, Roču Mārcis, Uztupu Jānis, Cīruļu Jēkabs, Kainaižu Indriķis, Muldas Jānis, Vedreķu Ansis, Braslu Jēkabs, Bērziņu Jānis un Ozolu Pēteris.

Ģenerālsuperintendenta laikā par muižu teikts, ka meža tai maz, jo kaļķa ceplis patērē daudz malkas,

kālab Fišers cenšas kaļķu dedzināšanu pārtraukt. Ķiegaļu Mārtiņš ir kaļķu dedzinātājs, bet agrāk ķiegaļu striķētājs ar nedaudz zemes, kas no muižas ik mēneša saņem pa puspūram rudzu un miežu un vēl dažus sikumus. Muižu uzņēmis, Fišers tani ieriko dzirnavas malšanai un linsēklu eļļas spiešanai. Viņa atstātā mantībā ir 4 vaļa degvīna katli, 18 podus kopsvarā. Vēlāko Kalna krogu toreiz sauc par Struņķa krogu.

1704. g. muižā par stārastu ir Ģērdēnu Pēteris, par šķilteri Silalācis, kas sava amata dēļ brīvi. Lodes Balceris un Pēteris klaūšu un kungu tiesas vietā ikgada maksā 8 daldeļus. Jurlas Mārtiņam pusarkla zemes. Jaunzemju Mārcis no savas pusarkla zemes muižā klausu cauru gadu ar pajūgu un bez tam 6 oternieku nedēļas kājām, dod kunga tiesas 6 pūrus rudzu, 7 p. miežu, 5 p. auzu, ik pa 2 sietiņiem vasaras kviešu un zirņu, 2 $\frac{1}{2}$ podu linu, ik pa podam apiņu un kaņepāju, 1 aitu, 16 grīstes sienu, 3 valstsdaldeļus naudā. Uz Rīgu ar muižas vezumu viņam jābrauc 3 reiz gadā.

1708. g. krievi no Raunas un Smiltenes nākot, nodedzina muižas ēkas, izņemot pili. Zemniekiem tādā briesmu laikā nācies bēgt, kālab daudz kas palicis nedarīts un laikā neiesēts. Daudz kas ar no ieaidnieka nolaupts, izpostīts un dažās mājās nodedzinātas ēkas. 1710/11. g. ar mēri izmirst Ķiegaļi, Grīviņi un Jaunzemji, 1712. g. muižas laukiem pievieno Gaigalu zemi, šo māju ļaudis pārceļot uz Jurlu un Jauneicēniem. Muižas laukiem pievieno arī muižas kroga jeb Struņķu kalna zemi. Izmirušo Grīviņu zemi valda kāds vācietis, maksājot par to 10 dald. gadā. 1716. g. muiža uz Kauguru robežām pie Dunduru ciemata ceļ krogu, atklājot to Mārtiņa dienā, kālab tauta to iesauc par Mārtiņa krogu. Pret kroga atvēr-

šanu iebildumus ceļ Kauguru muižas arendators mācītājs Neuhausens.

1724. g. Liepmuiža uz nomas un ķīlu līguma pamata pieder mirušā Rīgas lieltirgotāja un rātes rada Bērensa mantiniekiem. Krogs viens, par Lodes krogu saukts. Tanī gadā izdzer 50—60 mucas. Kaļķus nu vairs nededzina. Kamēr ceplis pastāvēja, Liepmuižai kaļķi bij jādod apkārtējo baznīcu un kroņa muižu vajadzībām. Tā 1698. g. Liepmuižai pienācās kaļķus dot Ēveles mācītāja muižas celšanai.

1741. g. arī Liepmuižai pienāk daudz citu Vidzemes kroņa muižu liktenis. Minētā gadā ķeizariene Anna to izdāvā ģenerālfeldmarsālam, ģenerālgubernatoram grāfam Pēterim Lasijam (Lacy). Dāvinājumu 1743. g. apstiprina arī ķeizariene Elizabete, pēc kam valdnieču apdāvinātais muižu steigšus pārdod slepenpadomniekam baronam J. K. Kampenhauzenam. Šis kungs mīl spekulēt ar muižām. Viņš tās pērk, pārdod, maina. Tikko pirkto Liepmuižu viņš izmaina ar savu svaini D. fon Cimmermani pret Lēdurgu.

Pēdējam mirstot, K. mantošanas ceļā par jaunu iegūst Liepmuižu, izmainot to 1750. g. ar baronu Boiju pret tā Katvari, Rotenbergi un Maikendorfu Umurgas draudzē. Boija atraitne, dzim. grāfiene Lasija L. muižu par 28.150 Alb. daldejiem pārdod pulkvedim f. Hagemeisteram, kas muižu atstāj savam dēlam, kam uz senāta pavēli tā jāatdod Boija dēlam Pirsam. Tā dēls L. muižu 1824. g. par 115.000 rbļ. ieķīlā Pēt. Panderam. Vēlāk muižu nopērk kāds fon Šrōders, kas to 1864. g. par 300.000 rbļ. ieķīlā dzimtam godpilsonim Aug. Panderam, kas 1874. g. muižu nopērk par 39.500 rbļ., pēc tam kad Šrōders zemnieku zemi bij pārdevis par 194.636 rbļ. Pēc Pandera nāves viņa nepilngadīgo mantnieku aizbildņi Liepmuižu par

146.000 rbļ. pārdod V. fon Fegezakam, kas to jau 1881. g. par 257.000 rbļ. Šatdod arlotei fon Vulfei.

Fon Hagemeistera laikā 1777. g. Liepmuižā izceļas zemnieku nemieri. Zemnieku prātus velti pūlās nomierināt Cēsu mācītājs prāvests Baumanis. Liepēniešu saimnieki pie Cēsu baznīcas saņem bargus miesas sodus. Turpmāk mēģināšu lietas apstākļus tuvāk noskaidrot.

Brāļu draudzei arī liepēniešu starpā radās daudz piekritēju. Jau 1742. g. 16. sept. te sākās Brāļu draudzes pilnīga iekārta. Pirmie kopēji te bija: Podiņu Mārcis, Ūdru Pēteris un Benču Lauris. 1744. g. par liepēniešiem un jaunēniešiem kopā jau 800 dvēseles turējās pie saiešanām. 1767. g. liepēnieši sev ceļ saiešanas namu Lodes mājās. 1867. g. šai saiešanai svin 100 gadu pastāvēšanas svētkus.

Lenču novads.

Nākošās rindās es kavēšos priekškaļa Lenču novada-pagasta pagātnē. Pēckaļa laikā viņam pievienots arī Striķu novads. Ir Lenču novads pieder pie daudzajiem Piegaujas pagastiem. Gar viņu pagaļā ceļā lokumaiņi tek Gauja, kamēr tās pietekas viņu lejas pusē šķiļ no raiskumiešiem un kūdumiešiem, bet augšgalā no striķēniešiem. Novada smailais ziemeļrietumu gals beidzās pie tā sauktā „septiņu kungu“ robežas akmeņa.

Novads bagāts ezeriem un purviem. Muiža pati pie Rustēga un Dūkas ezera iztekas, Gaujas ietekas. Aiz muižas uz rietumiem izplešas tā sauktais Modes purvs, kas stāv sakarā ar novada seno nosaukumu — Modes vaka — pagasts. Tas priekš 300 gadiem

pieder Mujānu pilsmuižai. 1624. g. vaku grāmatā teikts: pie Mujānu muižas pieder 2 vakas — Mujānu un Modes. Pēc 1623. g. briesmīgās mēra sērgas novadā no 32 mājām apdzīvotas vairs tikai 9. Kunga gaitās Modes vakas zemniekiem jāmēro 2 jūdzes garais ceļš uz Mujāniem. Vēl atlikušie zemnieki ļoti nabadzīgi, pa lielai tiesai katrs ar 1 zirgu un 1 govī. Pašam turīgākajam saimniekam — Prikūļa Mārtiņam, ar dēliem Anci un Pāvīlu, ir 3 zirgi un 2 govīs. No tā laika ciematiem sen kopš vairs nepastāv: Dzirnieks, Vilks, Vēdelis, Dieters, Andreicēns, Benķis, Daudzis un vēl daži citi.

Ari Lenču novads savā laikā pieder Oksēšernu dzimtai. Tai vēl valdot ap 1675. vai 1676. gadu Modes vakā nodibina divas muižas, nosaucot viņas divu aizsargu, kas pirms tam tur dzīvojuši, vārdā, par Lenča un Šildkorna muižām.

Tai pašā laikā Modes vakas zemnieki ir sekošie: Graišļa Juris, Beņķa Pēteris, Enča Indriķis, Audēna Jānis, Ķikša Pēteris, Billes Jānis, Katlāpa Pēteris, Kalnciema Juris, Ķerkas Jānis, Vindeles Albrekts, Ķenģa Viļums, Celpa Mārtiņš, Baķa Ansis, Kalnlaiviņu Jānis, Staļa Andris, Lāča un Pidēna Pāvils, Rāceņa Mārcis, Reinieka Andris, Lejaslaiviņu Viļums ceļ pār Gauju. Ārstes mājas stāv neapļaužotas, jo tām nav pļavu. Tukši stāv arī Bauža un Dupēna ciemati. Ķipara zemi muiža lieto ganībai. Vēl ir Baļļas Jānis, Dietera jeb Silzemnieka Jurka un Bauža kroga Viļums, Bedēna kroga Jānis pārdod muižas alu.

Pēc Lenču muižas nodibināšanas zirga dienesta aizsargam Ansim Lencim vispirms piešķir Celpa, Zampa un Dupēna ciematu zemes, pēc 1688. g. Celpa zemi tam atkal atņēmot. 1690. g. jaunai muižai jau ir 103 mucuvietas tūrūma. 1694. g. Šildkorna muižas

vietā ielikti zemnieki. 1701. g. zviedru valdība iekāla Lenču muižu par 2000 valsts daldejiem uz 15 gadiem leitnantam Francim Lifartam. Benča Jēkabs ir muižas krodzinieks, Miglāča un Kūļa Jānis kļaušu vietā maksā 6 Alb. daldejus, Staura Pēteris un Pauža Viļums dzīvo uz bijušās Šildkorna muižas zemes, bet pļavu trūkuma dēļ viņi ir nabagi. Gibļa Mārcis lieto gabalu muižas zemes.

Pēc Ziemeļu kara un lielā mēra lenciešu vairs tik ir 46 abēja dzimuma darba spējīgu cilvēku ar 18 zirgiem. Zemnieki ir šādi: Silaunieka Miķelis, Baužklāva Mārtiņš, Audēna Juris, Ķikša Pēteris, Ķerkas Mārtiņš, Staļa Jānis, Lāča Jānis, Lejaslaiviņa jeb Pielikša Ansis, Prikūļa Jānis, Kūļa Jānis, Pidēna Ansis, Miglāča Jēks. Pārējās mājas vēl stāv izmirušas un neapļaužotas. 1724. g. Lifarta mantinieku vārdā muižā rikojas kapt. Jānis Felkerzāms. Nopostītās muižas ēkas vēl nav atjaunotas. Benča krogs pie lielā ceļa ar vēl nav atjaunots, bet kādā rijā gadā pārdod 14 mucas muižas alus. Pēdējo pārdod arī Baužklāva krogā pie ziemas ceļa. Pidēna Ansis lieto arī Lāča zemi. Salzemnieks ir muižas zeme. Vēl neapļaužoti stāv: Graiža, Encis, Bille, Katlāps, Vindels, Ķengģis, Ārste, Rācenis, Ķipers, Baļļa, Pauža, Dupēns.

No 1725.—1737. g. Lenču muiža iznomāta jau minētam Felkerzāmam par 170 dāld. gadā. 1741. g. seši brāļi: Jānis, Toms, Stepis, Simanis, Andris un Jēkabs apsūdz valdībai kungu par to, ka tas viņus izlicis no Celpa mājām, uz kurieni viņi atvietoti no Jaunlaicenas pagasta. Tai gadā rudzi ļoti vāji padevušies un maizes trūkums liels. — Kungs apsūdz Kūļa Ansi nepaklausības dēļ. Kunga tēvs pieņēmis kādu žīdu, kas lai izmācītu Ansi un vēl kādu otru

zemnieku degvīnu tecināt. Žids tos izmācījis gan, bet Ansis liedzoties uzņemties muižā deģa pienākumus.

1745. g. Ūezariene Elizabete Lenču muižu atdāvina ģen. leitnantam un landrātam Jāņam Baltazaram f. K a m p e n h a u z e n a m, Somijas pirmajam ģenerālgubernatoram, kaimiņos esošo Unguru un Kūduma muižu īpašniekam. Drīz vien lencieši dabū sajūst jaunā kunga varu. Jau tā paša gada decembrī tas lūdž ūezarieni atļaut viņam prasīt no tam dāvātās muižas zemniekiem tā saukto oternieku sūtišanu muižas klaušās no Jurģiem līdz Miķeļiem. Ar to lenciešiem — bijušiem kroņa ļaudīm uzgulstas jauna smaga nasta.

Kampenhauseni, ar kuļiem lencieši, kā arī viņu kaimiņi unĝurieši-kūdumieši līdz pat mūsu agrārai reformai bij saistīti, 17. gadu simtenī no Vācijas ieceļo Zviedrijā, kur 1675. g. viņu sencī ieceļ muižnieku kārtā. No Zviedrijas Kampenhauseni pārnāk uz Vidzemi. 1689. g. Stokholmā dzimušais Baltazars ir Vidzemes Kampenhausenu ciltstēvs. Kārļa 12. armijā viņš cīnās pie Poltavas ar krieviem, bet jau 1711. g. viņš ir krievu armijā. Pavada Pēteri Lielo vairākos viņa ceļojumos. Ūezariene Elizābete viņu ieceļ par ģenerālleitenantu un Somijas ģenerālgubernatoru, atdāvina viņam Igaunijā Randenes, Valgutas un Jauntenosilmas muižas, 1715. g. Lenču muižu. Ar krievu valdības piekrišanu zviedru ķēniņš 1744. g. viņam piešķiļ barona tituli. Viņš pērk Ungurmuižu ar Kūdumu. Baltazara dēls, arī Baltazars ir Vidzemes vicegubernators, vēlāk senators un īstens slepenpadomnieks. Tam pieder nevien Lenču, Unguru un Kūduma muižas, bet arī krievu valdības dāvātās Auļu, Dubinskas un Ūlas muižas. Viņa brālis Jānis Kristaps, arī īstens slepenpadomnieks, ir ievērojams tanī ziņā, ka viņš

plašā mērā spekulē ar muižām, tās nevien pērkot un pārdodot, bet arī mainot. Ar laiku Kampenhauzeni izvēršas par daudzzaraiņu dzimtu, kuŗas īpašumā lielāks skaits Vidzemes muižu.

1834. g. Lenču novadā saimnieki ir sekošie : Silaunieka Bērt. Martinsons, Baužklāva P. Barklāvs, Audēna D. Spilners, Baļļas M. Rudzīts, Reinieka Bērt. Vītols, Staures P. Ābols, Rāceņa Jur. Apsīte, Pauža Jēk. Erris, Pīdēna P. Eglīte, Ārstes P. Ozoliņš, Viduča J. Liepiņš, Prikuļa P. Martinsons, Kūļa P. Zanders, Miglāča J. Tiltiņš, Staļa P. Sakne, Baķa P. Mieriņš, Kalnciema B. Kalnings, Ūeņģa P. Lezdiņš, Kalnaķikša Jur. Balodis, Lejašķikša J. Pētersons, Billes M. Vinters.

Muižnieku cenšanās pēc zemnieku zemes samazināšanas, lopmuižu un muižas māju dibināšana uz zemnieku zemes, izpaužas plašā mērā arī Lenču novadā. Ap 19. g. s. vidu zemniekiem muiža atņem viņu tā sauktās salu zemes, pievienojot tās muižai, nodibinot uz tām Zaļo muižu un dažas mājas. Zemnieki caur to paliek gluži bez meža. Arī pļavu viņiem pavisam maz. Bet muižai gar Gauju un tās pietekām ligojas lieli meži.

Caur novadu ved vecais Rīgas-Pēterpils pasta ceļš, senāk augsti velvēts, abās pusēs ar kokiem apstādītiem šauriem blakus ceļiem. 1731. g. pie šā ceļa uz Bedēna zemes nodibina Lenču zirgu pasta staciju, kuŗā tēlotā ceļa ziedu laikos turēja pat līdz 60 zirgus. Pa šo ceļu toreiz plūda ceļotāju un vezumnieku rindas. 1776. g. vasarā pa viņu brauca arī Pāvils Petrovičs, Krievijas troņa mantinieks, vēlāk sazvērnieku-muižnieku nogalinātais ķeizars, uz ārzemēm sev līgavu raudzīt. Ar savu svītu viņš pietura Lenču pasta stacijā,

kur viņiem vairāk pagastu izraudzītie zemnieki iesniedz sūdzību par saviem kungiem, kas viņus bez gala nospiež un izsūc. Te ir no Cēsu pils, Valmieras, Baložu un Rūjienas Lielās muižas pagastiem. Pasniedzēji atgriezās mājās ar vislabākām cerībām, neparedzot, kāds liktenis un kādas šausmas nāks pār viņiem un viņu sūtītājiem šīs lietas dēļ, neraugoties uz to, ka viņu iesniegtās sūdzības ir bijušas pamatotas.

XX. Neražas un kungu jūgs.

Mūsu zeme daudz reiz pārdzīvojusi kaļa briesmas, drausmīgas neražas ar sekojošu badu un mēri. Dažādas varas, kas pār mūsu zemi valdījušas, sabrukušas, bet vienīgi latvju zemnieks visas grūtības pārspējis un tagad atkal pats ir kungs savā zemē. — Metīsim īsu skatu atpakaļ uz beidzamo 333 gadu dažām smagākām piemeklēšanām.

1601., 1602. un 1603. g. ārkārtīgi bargas ziemas, slapjas vasaras, agras salnas. Pilnīgās neražas sekas ir šausmīgs bads, kas trīs gadus zemi smagi piemeklē. Tai pašā laikā sīrodami kareivji zemniekam atņem vai pašu beidzamo, pat viņa vāramo podu. Tam nu nākas, lai sev barību gatavotu, gušņas un zāli ar ūdeni silēs likt un šo maisījumu ar sakarsētiem akmeņiem izvārit. Lai piespiestu atdot beidzamo, poļu kareivji zemniekus nežēlīgi spīdzina. Badam pievienojas arī mēris, veseli ciemi un ciemati izmirst, liķi guļ neaprakti. Cilvēki dažkārt ēd kritušu kustoņu maitas un pat cilvēkus.

Mēris Vidzemē plosas 1591., 1623. un 1624., 1657., 1687. un 1710. gados.

Bads zemi piemeklē 1696./97. g. kas 1697. g. pirmā pusē sasniedz briesmīgus apmērus. 1695. g. auksts lietus līst no Jāņiem līdz pat Miķeļiem. Labība nosalst. Arī 1696. g. vasara ir lietaina un vēsa un atkal nekā nav ko ievākt. Sākas bada briesmas, kuļas vēl pavairo 1697. g. sākumā pastāvošais bargais sals. Bada cietēji meklē dzīvību vilkt ēdot pelavas,

drabiņas, mēslus un maitas. Visur guļ neaprakti liķi, Vidzemē un Kurzemē bada nāvē galu dabūn ap 50.000 cilvēku.

Arī 1709. g. ir bads, kam 1710. g. seko nikna mēra epidēmija, kas vēl pēc 100 gadiem stāv ļaužu atmiņā. Dažos novados apmirst cilvēku lielākā daļa. 18. gadu simteni neražas bieži atgadās, bet vissmagākā gan ir 1742. g. neraža, kad valdība spiesta aizliegt labības izvešanu. — 1774. g. plosas nikna lōpu sērga.

Ārkārtīgi neražīgi un ļauni ir arī 1806. un 1807. gads, kas arī rada asu trūkumu, kuŗa sekas liela mirstība, kas trīskārt pārsniedz parastos mirstības apmērus. Dažkārt izmirst veselas ģimenes. — 1835., 1836. un 1837. gadi atkal nes lielas neražas. Rudzu ražas vājas un vasaras labība nosalst.

1840. g. vasarā ar maziem pārtraukumiem list lietus, kas iznīcina siena, labības un kartupeļu ražu un neļauj rudzus laikā iesēt. — 1844. g. lietus list no maija līdz pat septembrim.

Sekas ir pilnīga neraža un bads, kas Vidzemē plosās 1845. g. ziemā un 1846. g. pirmajā pusē. Mirstība lielāka kā koleraī plosoties. Uz laukiem valda šausmīgs trūkums. Valdība atvēl Vidzemei sākumā 200.000 rubļus, vēlāk ar Kurzemi kopā 300.000 rubļus un 50.000 četvertus rudzu, atļaujot labību ievest bez muitas. Kāds aculiecinieks 1871. g. Baltijās Vēstnesī rakstā „Laiks pārvēršas“ tēlo toreiz pārdzīvotu: „Grūts bij 1844. gads. Vasaras vidū pa 2 un 3 dienām no vietas tāds lietus, it kā kad visas debes slūžas būtu atdarītas. Ūdeņi auga augdami, visu pārplūzdami, tiltus iznesdami, tikai paši augstākie lauki stāvēja kā salas virs ūdeņa un rudzus iesēt dabūja tikai tādos laukos. Tāpat ar lauku nokop-

šanu, to pašu mazumiņu kas uzaudzis, nespēja iedabūt, nevarēja uz lauka tikt virsū, zirgi iegrima līdz stilbiem, pabraukt pavisam nevarēja . . .

Pēc Vidzemes iekarošanas caur krieviem, tā 200 gadus kaļu tieši neredz, lai gan visi Krievijas vestie kaļi jo smagi uzgulstās arī latvju zemniekam. Septiņu gadu kaļā valdība no Vidzemes 1757. g. prasa 1000 cilvēkus pie cietokšņu nostiprināšanas. 1758. g. lielās šķūtis pusgadusimteni nezūd ļaužu atmiņā. No viena paša Cēsu apriņķa vien tālajās šķūtis, Kurzemes, Lietuvas un Polijas purvos un silos galu dabūn 183 cilvēki un 1131 zirgs. Franču kaļā 1812. g. nav daudz labāki.

Vēl nepieredzētas nastas zemniekiem uzliek degvīna ražošana, kas Vidzemē sevišķi uzplaukst 18. gadusimtenā pēdējā trešdaļā. Viens no pirmākiem liela vēriena degvīna dedzinātājiem un tirgotājiem ir Alūksnes dzimtskungs, slepenpadomnieks f. Fitinghofs (1720.—1792.), lielā Münnicha meitas meitas laulāts draugs (Kauguru grafa Mengdena znots), viens no sava laikmeta bagātākiem vīriem, kam piederēja Alūksne, Krape, Lubāna, Lieljumprava, Kurte un vēl divas citas muižas.

Kad 1845. g. sakarā ar pārdzīvojamu trūkumu un badu, izsamisušie zemnieki viegli padodas visādiem blēņu stāstiem, sākās atkrišana no evaņģeliskās ticības un pāriešana krievu ticībā laikā no 1845.—1847. g. Cēsu apriņķī ir 8937 atkritēju, kamēr Valmieras apriņķī tai pašā laikā viņu tikai 4447.

Ieskatoties Cēsu muižu dvēseļu revīziju aktos 18. gadusimtenā beigās un 19. gadu simtenā sākumā, tad arī tanis ir atzīmes par piepirktiem un pārdotiem dzimts ļaudīm, par izbēgušiem. Kad kāds vairs nevar izturēt sava kunga vai ta ierēdņu varmācību un

nežēlīgos sodus, tam dažkārt neatliek nekas pāri, kā bēgt, dažkārt pat ar sievu un bērniem, projām nezināmā tālē. Tādu gadījumu ļoti daudz. Vai, to mugurai, kas ar žīdu palīdzību Kurzemē vai Leišmalē tika saķerti un atpakaļ atdzīti. — Viens no sava laika vergu tirgotājiem Vidzemē ir bijis brivkungs fon Delvigs, Gaujienes, Svārtavas, Toales un vēl citu muižu kungs un it sevišķi Pētera III. un Kātrinas II. galma maršals, barons Bernhards Delvigs. Līdz pat 1765. g. tirgošanās ar cilvēkiem atklātā tirgū vēl ir atļauta.

Nevar gaļām pāriet kādai varenai dabas parādībai, kas Cēsu apkārtnē nodarīja ļoti lielus zaudējumus. 1872. g. 10. maijā pār zemi iet viesulis, kas Cēsu un Raunas draudzēs izposta pavisam vai daļai 74 zemnieku ciematus, no kuņģiem priekuliešos vien 10 mājas. Ēkas pa daļai galīgi noārdītas un aiznestas, lopi nosisti u. t. t.

XXI. Cēsu pilskungi.

Pār citkārt vareno Cēsu pili un tās plašo novadu valdījuši lieli un vareni kungi. Vispirms ordeņa mestri, tad poļu kastelani un Cēsu bīskapi, tad augstie Zedermoras grafi Oksenšerni, pēc, krievu valdības laikā papriekš īsu laiciņu ķeizarienes Annas mīlulis, Kurzemes hercogs Bīrons, tad 1740.—1759. g. varenais lielkanclers Bestuževs-Rjumins, tad Cēsu pili par savu sauc mantas un asiņu kārie baroni Volfi — Vilki. Pēc Cēsu pili valda grāfi f. Sīversi, būdami ģenerāļi, senatori, kambarkungi un slepenpadomnieki, no kuriem senators grafs Emanuels mūsu vecākai paaudzei vēl stāv atmiņā, kā skops, bet citādi vienkāršs un taisns vīrs.

Pakavēsīmies īsos vārdos pie te minēto augsto kungu likteņiem. Grafs Aksels Oksenšerns dzimst 1583. g. Zviedrijā, studē Vācijas augstskolās tieslietas un dievvārdu zinības. Pateicoties savām lielām spējām viņš kļūst par valsts kancleru, Gustava Ādolfa labāko padoma devēju un vienu no visievērojamākiem zviedrijas valsts vīriem. Viņa sastādītos pārvaldīšanas likumus atzīst par valsts mākslas meistara darbu. Pēc Gustava Ādolfa nāves viņš ir kara galvenais vadītājs Vācijā, un vēlāk viens no ķēniņienes Kristīnas aizbildņiem. Mirst 1654. g.

Kurzemes hercogs Ernests Jānis Bīrons dzimst 1690. g. Kalnciemā, sīkā muižnieku Bīreņu dzimtā. Jelgavā viņš nāk sakaros ar hercogienu Annu, kas 1730. g. par ķeizarieni topot viņu ņem sev līdz, ceļ to augstos amatos un 1737. g. to pat iegādā Kur-

zemes hercoga amatā. Ar savu augstprātību viņš gūst sev varenus ienaidniekus. Pēc Annas nāves 1740. g. Bironu gāž, aizsūta to līdz ar dzimtu uz Sibīriju. Vēlāk to ilgus gadus tura Jaroslavā. Pēteris III. viņam atdod brīvību un Kātrina II to iestāda atkal viņa hercoga valstī. 1769. g. viņš atteicas sava dēla Pēteņa labā un mirst 1772. g.

1740. g. līdz ar Bironu krit arī viņa piekritējs grafs Aļeksejs Petrovičs Bestuževs-Rjuminš, (1693.—1766.) kas izglitojies Vācijā. Bet drīz vien ķeizariene Elizabete viņu no apcietinājuma atsvabina, iecēlot viņu grafa kārtā un 1744. g. par lielkancleru. 1746. g. viņš noslēdz līgumu ar Austriju, ko 1756. g. atjauno, kas noved Krieviju pie piedalīšanās Septiņu gadu karā.

Kad Elizabete saslimst un tās nāve liekas neizbēgama, Bezstuževs, saziņā ar vēlāko ķeizarieni Kātrīnu II., atsauc krievu karaspēku no Prūsijas. Bet ķeizariene atveseļojas un nu 1758. g. lielkancleru apsūdz par valsts nodevību, atceļot to no visiem amatiem un nosūtot viņu trimdā. Kātrīna II. viņu atkal aicina pie galma, iecēļ viņu par feldmaršalu, bet valsts lietās viņu tomēr nelieto.

Nākošie Cēsu pilskungi ir baroni Volfi. Viņu dzimta esot cēlusies Silēzijā, no kurienes ticības vajāšanas laikā kāds zars atbēdzis uz Narvu. Te Volfi nododas tirdzniecībai, ieņemot dažkārt arī pilsētas amatus. Kad 1708. g. Narvas pilsoņus trimdā dzen uz Krieviju, šis liktenis skaļ arī Volfus, izņemot vēl jauno Sigismundu Ādamu, ko Menšikovs pieņem par savu bērnu audzinātāju. Drīz vien cars Pēteris I. viņu iecēļ par savu sekretāru un vēlāk par Vidzemes un Igaunijas tiesu lietu justickolēģijas viceprezidentu. Kātrina I. viņam dāvina muižas Igaunijā. Vācu ķei-

zars Francis viņam piešķir barona tituli. Mirst 1752. g. viņam dāvinātā Lustiferas muižā. Viņš ir Vidzemē 19. gadusimteņa sākumā tik plaši izplatītās baronu Volfu dzimtas sencis. Ap 1885. g. tās locekļiem toreizējā Vidzemes latviešu daļā pieder: Inčukalns, Knie-diķi, Vibroka, Ropaži, Dikļi, Pociems, Lubāna, Meirāni, Bormaņi, Kalnamuiža, Alšviķi, Šlukums, Lāsberģi, Zieneri, Jaunlaicene, Korva, Vecgulbene, Stāmeriene, Litene, Lizums un Druvienu. — Vēsture nestāsta, ka kāds šis tik plašās dzimtas loceklis kādreiz būtu nostājies liberālo, zemniekiem labvēlīgo muižnieku pusē.

Arī grafi Sīversi nav no senmuižnieku kārtas. Pirmais man zināmais f. Sīvers (Sievers) ir Joachims Jānis f. Sīvers, kas gan valsts dienestā ieguvis muižnieka kārtu un 1747. g. iepērk Bauņu muižu, Matišu draudzē. Vecākais viņa dēls grafs Jānis Jēkabs, dzim. 1731. g. Vezenbergā, no tēva manto Bauņus, Militi un Viķu muižu. Viņš ķeizarienei Katrīnai II. stāv ļoti tuvu. Tā 1764. g. viņu ieceļ par Novgorodas gubernatoru, kur viņš ieved kartupeļu audzēšanu, kārtīgu pasta satiksmi. Uz viņa ierosinājumu visā Krievijā 1767. g. noliedz spīdzināšanu (torturu). Viņš izstrādā un ceļ ķeizarienei priekšā plānu par tā sauktās pavaldniecības satversmes ievēšanu. Par Novgorodas, Tveras un Pliskavas ģenerālgubernatoru iecelts, viņš 1775. g. Tverā ieved jauno satversmi, pēc kam to izplata uz visu pārējo Krieviju, arī uz Vidzemi. Jūtot Potjomkina nesamierināmo ienaidu pret sevi, viņš 1781. g. atlūdzas no visiem saviem amatiem, pēc kam ķeizariene Katrīna II. viņu ieceļ par slepenpadomnieku. Pēc Potjomkina nāves 1791. g. ķeizarlene viņu ieceļ par sūtni Polijā, kur viņš 1793. un 1795. g. ievada otro un trešo Polijas dalīšanu. Ķeizars Pāvils ieceļ viņu 1796. g. par senatoru un valsts padomes locekli,

1797. g. jaunnodibinātā ūdensceļu departamenta šefu visā Krievijā. 1798. g. viņu un viņa 2 brāļus ieceļ dzimtu valstsgrāfu kārtā. No amatiem atlūdzies viņš 1800. g. no metas Bauņu muižā, kur mirst 1808. g. 23. jūlijā (j. st.). Viens no viņa brāļiem, Kārlis, kas no tēva mantojis Vecati, 1777. g. pērk Cēsu pilsmuižu.

XXII. Degvīna posts.

Tagad dzirdēsīm, ko par degvīna dedzināšanu, kas tik daudz ļauna un posta nesusi mūsu tautai, stāsta Truharts savā 1804. g. iznākušā grāmatā (Der Reisegefährte auf den Wanderungen in die reizenden Gegenden Lieflands).

Pavairotas degvīna ražošanas aizstāvji apgalvo ka tā Vidzemei daudz laba devusi un vēl dodot. Pateicoties degvīna piegādāšanas līgumiem ar kroni, zemē vairāk nauda apgrozoties. Varot taču vienā vezumā vairāk degvīna kā labības iekraut, ar ko tau-pot ražojumu aizvešanas ziņā. Vēršu baņošana ar brāgu atmetot spēcīgus mēslus, ar kuņiem muižu lauki visai ievērojamā kārtā uzlaboti un līdz ar to pacelta muižu vērtība.

Apskatisim tuvāk te minētos labumus. Ir tiesa, ka naudas apgrozība pavairota, bet ko tas palīdz. Daudz muižnieki caur lieliem degvīna līgumiem un aplamām degvīna spekulācijām jau savu mantību zaudējuši, kālab daudz muižas savus īpašniekus maina.

Varot daudz vairāk degvīna kā labības vezumā sakraut. Ir tiesa! Bet tā kā muižu lielākā daļa degvīna ražošanai vairāk labības patērē, kā pašu laukos ražots, tad nevien jāaizved tas degvīns, kas no muižas labības izdedzināts, bet zemniekam arī jāatved uz muižu Rīgā vai Krievu zemē par dārgu cenu pirktā labība, viņam jāpiegādā dedzināšanai vajadzīgā malca un pēc tam iegūtais degvīns jāaizved uz Pēterpili, Pli-skavu, Rīgu vai Rēveli.

Muižas lauku kultūra uzlabota un lauki pavairoti. Teicami! Bet kam tas uzliek jaunas nastas? Vai gan zemnieks nav tas, kam šie ļoti paplašinātie un uzlabotie tīrumi jāuzaŗ, jāmēslo, jāapsēj, jānovāc, labība jāizkuļ u. t. t. Vai tā pavairoto kļaušu dēļ zemnieks maz vairs tiek pie savu lauku apstrādāšanas.

Pārmērīga degvīna ražošana ir šausmīgs ļaunums. Tā izposta jau tā retinātos mežus, prasot milzu vairumus dedzināmā. Aiz peļņas kāres muižas izdedzina beidzamo graudu labības. Pavasaŗos un vasarās, priekš jaunās raŗas ievākšanas, zemniekiem pienāk bads. Pārmērīgo viņam uzlikto kļaušu dēļ zemnieks nespēj savu zemi pienācīgi apkopt, nelielais labības krājums, kuŗu viņš savos slikti apstrādātos laukos ieguvis, ir izsīcis un muiŗa viņam līdzēt nespēj, jo visa tās labība pārvērsta degvīnā. Nu redzam izbadējuŗos zemniekus uz pilsētām velkoties, lai tur vai nu ar darbu, vai arī caur ubagoŗanu savu dzīvību glābtu. Laimīgs ir tas, kam vēl jaudas pilsētu sasniegt, bet cik daudz ir to, kas ceļā aiz bada un noguruma nobeidzas. Daudz ir to, kas bada dzēŗanai lietojot nedzirdētas un nesagrejojamas vielas, savu dzīvību saīsina.

Pārmērīga degvīna ražošana zemniekiem nes jaunu nelaimi. Muiŗnieku liela daļa liek degvīnu saviem zemniekiem kārtas pēc muiŗā tecināt. Zemniekam no viņam nodotās labības jāizdedzina noteikts vairums degvīna. Ja tik daudz neiznāk, iztrūkums jāsamaksā un bez tam viņš parasti vēl saņem pērienu.

Pārmērīga degvīna dedzināšana zemniekus grūŗ postā. Parastais zemniekam pasniegtais dāvinājums ir glāze degvīna. Tas augstāko baudu jau atrod degvīnā. Pat bērni dzer ņo garu un miesu nāvējoŗo indi. Degvīna dēļ paaudze izvirst un sekas ir briesmīgas.

XXIII. Brāļu draudze.

18. gadu simtenī latvieši nogrimst visdziļākā nebrīvībā. Kā vienīgā spožā zvaigzne viņā pie latvju tautas tumšā firmamenta parādās Brāļu draudze.

Tās sākumi ir meklējami Morāvijā. Kad tos tā sauktos „morāviešu brāļus“ viņu ticības dēļ sāk vajāt, tie 1722. g. atstāj savu dzimteni un meklē patvērumu kaimiņos esošā Saksijā, kur viņiem zemi kopmesties ierāda grāfs Nik. Ludv. Cincendorfs (1700.—1760.). Te viņu vadonis Kristjānis Dāvids (1690.—1751.), kas dzimis no čeķu tēva un vācu mātes, un katoļticībā uzaudzināts, pirmais iecērt kokā savu cirvi ar vārdiem: „Še ir atradusi bezdelīga savu namu un putns savu ligzdu, Tavu altari, kungs Cebaot“.

Jauno koloniju nosauc par Hernhuti un 1727. gads uzskatams par „atjaunotās Brāļu unitātes“ (Brāļu draudzes) dibināšanas gadu. Par viņas galvu un pirmo bīskapu kļūst Cincendorfs.

Jau 1729. g. Kr. Dāvids ierodas Vidzemē, kur tas it sevišķi Valmieras muižā pie ģenerālienes fon Hallartes atrod jo laipnu uzņemšanu. Drīz vien viņam seko vēl citi vācu brāļi un Valmiera kļūst par Brāļu draudzes centru Vidzemē. 1736. g. Vālmieru apmeklē arī pats Cincendorfs. Kustība skar arī latviešus un 1739. gads ir latviešu zemnieku lielais atmodas gads Valmieras draudzē. Šis atmodas pirmnieks ir kaugurietis Šķesteru Pēteris, kauguriešu skolotājs. Kāds cits kaugurietis — Pāvulēnu Jēcis aiz iekšējas dziņas sludina ar varenu spēku evaņģeliju pļavās un pie

siena novākšanas". Uz Hallartes Valmierā Jērakalnā celto saiešanas namu plūst atmodināto pulki no tūvienes un tālienes. Sestdienas vakaros grūtos darbus beigušie nostaigā dažkārt pat tālus ceļa gabalus uz saiešanu un svētdienas vakarā, tur dziedāt beiguši, steidzās mājās un brīžam iet tūliņ rijas kult, būdami tur klāt tik jautri un čakli strādnieki. Kaut kur lasāmi vārdi: „Taīs reizēs viņiem tā bija ap sirdi: — Kad uguns degtu uz ceļa, tam ietu pāri un nebitos, — un kad akmens runātu un teiktu: „neeita, šis ceļš nav labs, tomēr atpakaļ negrieztoš“. Tādus ceļus gājuši nevien jauni un spēka ļaudis, bet arī veci un mātes ar bērniem klēpi. Kroga durvis vairs netiek virinātas.

Ģeneraliene f. Hallarte, par ko Cincendorfs liecinājis, ka viņas sirds dedzin degusi pēc Latvijas svētības, ierīko tautas skolas un pamudina arī citus to darīt. Valmierā, Jērakalnā viņa nodibina semināru tautskolotāju izglītošanai.

Brāļu draudzes cēlā kustība iet plašumā un dziļumā un drīz vien pāriet arī uz kaimiņu draudzēm, Cēsu draudzē par šīs kustības centru izvēršas Liepas muiža, kur fon Patkula uzceltais lielais skolas nams noder par ērtu un plašu sapulces vietu. Par skolotāju te ir Anduļu Pēteris, kas 30 gadus vecs būdams mācījies Valmieras seminārā, tur guvis savu atmodu, un ir pirmais liepēnietis, kas pievienojies Brāļu draudzei. Viņa skolotāja darbā vēlāk viņam palīdz apdāvinātais teoloģijas kandidāts Zauzelīns. Uz Liepu plūst ļaudis pat no plašās apkārtnes. Un Liepas saiešana izcēlās blakus Valmieras Jērakalnam jo redzamā vietā. Ļaužu saplūduma ziņā tā dažkārt vēl pārspēj galveno no metni Valmierā. Zauzelīns sākumā nedēļā tura divas stundas, — trešdienās un svētdienās. 1742. g. pavasarī ģen. majors barons Boijs, Liepas muižas īpašnieks,

aizliedz nedēļas sapulces, kas aizkavējot darbus. Nu Liepā saiešanas tura vairs tikai sestdienas vakaros jeb svētdienas rītos. Sapulču dalībnieku skaits jau sniedzas pie 2000. Uz Liepu Z. attālāko apvidu zemniekus aicina vairs tikai katru trešo svētdienu. Pārējās svētdienās tie pulcējas noteiktās zemnieku mājās. Tā spārēniešu brīvzemnieka Vaitiņa mājās, Cēsu pils pagasta Īlakās un zetleriešu pārmindeņa mājās Daudziešās.

Tur tad ļaužu sanāk vairāk kā baznīcā un Cēsu mācītājs Meijs ziņo 1742. g. ka viņa draudzē maz esot tādu māju, kur ļaudis neietu daudz mīļāk uz Valmieru un Liepu nekā uz baznīcu. Jau 1742. g. vasarā Cēsu un Āraišu draudzēs vērojama brāļu un māsu nošķiršanās par sevi, cieša pieslēgšanās Valmieras Jērakalna un Liepas saiešanām kā vidus punktiem un cieša norobežošanās no tiem, kas tur nemeklē Pestītāju.

1740. g. Cēsu un Āraišu draudzēs divi Valmieras zemināra audzēkņi — priekulietis Daukšu Jānis un pils vagars Gavēņu Andža bij iecelti par skolotājiem. Abi viņi turējās pie brāļiem, abi viņi sludināja atgriešanos. Brīvzemnieka Vaitiņa mājas pārvēršas par viduspunktu, kur saplūda apkārtnes zemnieki.

Saiešanu apmeklēšana daudzziem kļūst par sirds lietu. Kad māc. Stauve Raudavišu Jānim par baznīcas neapmeklēšanu piedraud ar sodu, tas atbild: „Mīļo mācītāj, esiet tik labi un parādiet man mīlestību, apsūdziet mani, kur gribat, tad es arī būšu cienīgs ciest Jēzus labā... Lai man darītu, ko darīdami, es neatraušos no Valmieras sapulcēm“.

Lubertrencēnu muižas meitu Annu, ko viņas kungs grib atturēt no Vaitiņu saiešanām, Gaveņu Andžs pamāca: „Lai kungs arī sistu miesu, viņš ne-

var sist dvēseli, nāci tik šurp Dieva vārdā vienmēr.“
Un sitienus viņa ar tad manto no sava kunga.

Saviem jaunajiem mācītājiem ļaudis sirsnīgi pieķērās. Kad 1742. g. vasarā Katrinas kapsētā glabā Daudziešu Anšu, gan Daudziešu saiešanu vadītāju, uz apbedīšanu saplūst neredzēts ļaužu pulks, pat no attālākām draudzēm.

Kaudzītes Matiss savā grāmatā „Brāļu draudze Vidzemē“ (iznāk 1877. g.) uzskaita Cēsu draudzē 8 saiešanas. Tās ir: Priekuļu Podiņos, kur zienu ik svētdienas vairs nedziedot. — Stiķēnos, pie Cēsu-Rāmuļu ceļa. Iesākums 1760. g. un 1860. g. svinēti 100 gadu piemiņas svētki. Ik svētdienas vairs nedziedot. — Liepas Lodēs. Dibināta 1767. g. Arī te 100 g. piemiņas svētki noturēti, tāpat kā Striķu Krīpēnos (dib. 1769. g.) un Liepas Tomēnos (dib. 1774. g.). — Pilspagasta Benčos Gaujas malā saiešana iesākta 1779. g. — Veismaņu Libirtos un mācītāja ļaužu Pinderos, kas iesākta 1808. g. Vecās ziņās minēta saiešana arī Priekuļu Skundriķos pie Gaujas.

Kaudzītes Matiss pastāsta arī, ka īsti Brāļu draudzes kārtā ar visiem likumiem un iestādēm Cēsu draudzē iesākusies pie liepēniešiem 1742. g. 16. sept. (v. st.) un pirmie kopēji tur bijuši Podiņa Mārcis, Ūdra Pēteris un Benča Lauris. 1744. g. liepēniešiem un jaunraunēniešiem kopā jau 800 dvēseles turējušās pie saiešanām.

Brāļu draudzes ziedu laiki sen jau aizgājuši, viņas saiešanas ar maz izņēmumiem bojā gājušas vai slēgtas, maz vairs atskan brāļu dedzīgās dziesmas. Bet kur vēl kāds saiešanu nams paglābies, kā piemēram plašais, 1765. g. celtais Gaides kambaris Kauguru pagastā, tas liecina par mūsu toreiz tik ļoti ap-

spiesto un kalpināto senču garīgo sajūsmu, kas viņiem tomēr deva laiku un iespēju piegādāt vajadzīgo būvmateriālu un saiešanas namu uzcelt. Par minēto Gaides kambari zina stāstīt, ka tā celšanas talkā nākuši pat tālie piebaldzēni. Te krāšņi parādās kopības gars.

Mūsu tautas, sevišķi vidzemnieku vēsturē, Brāļu draudzei ir cienijama vieta. Gara gaisma straujāk plūst tanīs draudzēs, kur Brāļu draudzei piekrit ievērojamāka loma. Tur tauta sāk censties pēc izglītības, zemnieki mostas uz labāku laicīgu un garīgu dzīvi. Brāļu draudze modina nebrīvajā zemnieku kārtā pašdarbību un pašapziņu. Viņiem dota iespēja savas draudzes lietas pašiem pārzināt un vadīt. Brāļu draudzes piekritēji ved cienījamu dzīves veidu, tie ir sārtīgi un krietnāki saimnieki. Mostās un aug arī tautiska apziņa. Dažkārt toreizējās varas zemnieku rūgšanas un nemieru gadījumos vainu uzkraj Brāļu draudzei, tā Cēsu pils pagasta un Liepas zemnieku rūgšanā un nemieros 1776/7. g., kā arī 1802. g. zemnieku nemieros Kauguru muižā. Abos gadījumos bez šaubu kustības priekšgalā stāvēja gaišākie un Brāļu draudzei tuvu stāvošie. Abos gadījumos zemnieku rīcība neizpaudās varas darbos. Apstākļus sarežģīt, lai varētu zemniekus krievu valdības acīs nostādīt par dumpiniekiem un noziedzniekiem, to viņu apspiedēji aizvien labi pratuši.

Fr. Hunnius kādā savā rakstā saka: „Satiekot nopietnus, sārtīgus un centīgus, kārtīgus savā saimniecībā cilvēkus, izrādās, ka parasti tie pieder Brāļu draudzei. Dažkārt zemnieku svārkos sastopami cilvēki, kuņu rakstura izglītība un iekšējā attīstība izsauc apbrīnošanu. Bet kā lai gan tur neattīstās raksturs, kur dzīvi pēc svētiem rakstiem ved brīnišķīgi un patiesi.“

Pateicoties Brāļu draudzes cildenam iespaidam un viņas vairotai garīgai gaismai, draudzēs, kurās Hernhūtes iespaids bij liels, maz radās to, kas 1845. g. tic viņinājumiem un atmetot savu tēvu tēvu dārgo ticību, pāriet krievticībā. Tā tas bij arī Cēsu draudzē, tāpat kā Valmieras, Burtnieku, Trikātas un Raunas draudzēs.

XXIV. Cēsu līvu atmiņas.

Chronists Latviešu Indriķis nekur nesaka, ka pie vai ap Cēsīm būtu arī lībieši dzīvojuši. No Ventas un pēc no Rīgas padzītie vendi apmetās pie Cēsu latviešiem. Miestiņā zem Cēsu pils dzīvo vācieši, vendi un latvieši. Neraugoties uz to, Cēsīs un tās apkārtnē vēl šodien dzīvas līvu-lībiešu atmiņas, pēc kuļām pienāktos domāt, ka arī ap Cēsīm savā laikā dzīvojuši lībieši.

Vācu vēsturnieks Jegors f. Sīvers savā 1857. g. iznākušā grāmatā par Cēsu pagātu un tagadni raksta: Vidzemes lielas daļas senos valdniekus — līvus Cēsīs un ap Cēsīm atgādina vēl daži pieminekļi. Vēl šodien Cēsīs Līvukalns, kā arī vesels pagasts zemnieku ciematu, par Līvu pagastu saukts, kas sastādas no vairāku muižu atsevišķām mājām. Hupels stāsta par Līvu zvanu, par kuļa lietošanu vēl šodien min. pagasta miroņus apzvanot, nav nekas jāmaksā, tamdēļ ka šī pagasta iedzīvotāji šo zvanu vecos laikos baznīcai dāvinājuši. No pilsētas Līvu iela ved uz tā saukto Līvu kalnu, uz kuļa pēc sensena paraduma agrāk latviešu draudzes līķi svētdienās pirms viņa apbedīšanas uzstādīti. Šis pats kalns vecos laikos lietots arī nāves sodu izpildīšanai.

Pie līvu atmiņām kavējas arī Dr. A. Bilēšsteins savā grāmatā: „Latviešu tautas robežas“. Jau Hupels, atsaucoties uz prāvesta Baumaņa liecību, piemin Līvu kalnu, kā kādu neapbūvētu Cēsu pilsētas nama vietu. Vēl šodien kādu Cēsu draudzes daļu, pastāvošu no

dažādām muižām piederošām zemnieku mājām, tā tad ne administratīvu, bet gan baznīcas pagastu, sauc par Līvu pagastu*). Cēsu pilsētas baznīcai no seniem laikiem savs līvu zvans (pasaules kaŗā evakuēts), kas jau reiz pārliets, un uz kuŗa to māju saraksts, kuŗām tiesība šo zvanu bez maksas lietot.

Bīlenšteins saka: „Līvu atmiņas gan droši aizrāda uz to, ka savā laikā arī līvi te dzīvojuši, kaut gan ne kompaktās masās, bet vienīgi latviešu starpā izkaisīti.“

Te varētu piebilst, ka netāļ no Cēsīm uz ziemeļrietumiem ir paprāvs ezers Ninieris vārdā, kas droši vien vecos laikos būs lībiski par Ninnijervu saukts.

Lībiešu iznikšana gan izskaidrojama vienīgi caur to, ka izņemot dažus novadus, kā Daugavas, Gaujas un Salacas lejas galus, tie nekur nedzīvoja lielākā skaitā, bet gan latviešu starpā izkaisīti. Līvilībieši bij vairāk zvejnieki, kuģinieki, tirgotāji, kas labprāt dzīvoja lielāku ūdeņu malās, bet ne zemkopji, kādi bij latvieši. Pat tādos novados, kuŗus uzskata par lībiešu apdzīvotiem, ciematu vārdi pa lielākai tiesai latviski. Un ciematu sākumi ļoti seni, jo daļa no viņiem jau būs pastāvējuši vāciešiem ienākot.

Umurgas draudze visa ietilpst senās lībiešu zemēs, bet kāds 1353. g. Rīgas virsbīskapa senraksts šīs draudzes Katvaru muižas (Kayktever vēlāk Kadfer) robežas apzīmējot, rāda, ka vai visi vietu vārdi te skaidri latviski.

Vācu laikraksta „Inland“ 1863. g. 40. nummurā ir rakstīts par līvu namu vietām Cēsīs un zemes īpašumiem tās apkaimē. Priekuliešu zemnieki apgalvojot, ka Priekuļu muiža celta uz līviem piederošām zemēm.

*) Tam nav nekāda sakara ar 1935. g. likvidēto administratīvo Līvu pagastu, par kuŗu runa kādā šī raksta citā vietā.

Zem Cēsu pilsmuižas, Jāņa, Priekuļu, Veismaņu, Dukuru un Kalna muižām dzīvojošiem Cēsu zemniekiem vecos laikos Cēsis piederejušas vairākas namu vietas, zem № 58, 61, 64, kas uz valdības, 1790. g. 19. decembrī izdota rīkojuma (№ 2840) pamata, atklātā vairāksolišanā pārdotas, jo kā šai rīkojumā teikts, zemniekiem neesot tiesība valdīt par pilsētu gruntsgabaliem. Gruntsgabals № 58 par 44 dalderiem pārdots apriņķa ķirurgam Harrighauzenam, gabals № 61 kaleju meistaram Joh. Eberhardam par 40 dalderiem un gabals № 64 (Kalēju ielā) par 43 dalderiem galdnieku meistaram Bēreram. Savādi gan, ka ar šo rīkojumu pavisam pretrunā stāvoši ir tas, ka vairāk par cilvēka mūžu atpakaļ, livim Šķībustam uz vadības lēmuma pamata 1759. g. atdots viņam grāfa Bestuževa-Rjumina patvarīgi atņemtais gruntsgabals pie šķērsieliņas, kas no Rīgas ielas iet uz Katrīnas vārtiem, un apzīmēts ar № 96 (tagad Kalēju ielā 3).

Vēl uzglabājušies daži pirmraksti, kas liecina par līvu zemnieku ciņām senu laiku gaitā Cēsis zaudēto gruntsgabalu dēļ.

Jau zviedru laikā, 1689. g. līvu zemnieki: Ansis Lībans, Lauris Podiņš, Jēkabs Dzenis, Jēkabs Ķesa (Ķezis), Jānis Jēkulis un vēl kāds, griežas pie ķēniņa vietnieka Rīgā savu gruntsgabalu dēļ, kas tiem Cēsis piederējuši, atsaucoties uz kādu 1620. g. 20. jūlija sastādītu rakstu, no kā redzams, kādi gruntsgabali un dārzi viņiem Cēsis piederējuši. Kāds Ābels tos patvarīgi pārdevis. Viņi uzdod tagadējo gabalu un dārzu lietotāju vārdus, kā Hiršheidtu, Drīzu, kādu Olofsoni, rātskungu J. Ķīkanu un kādu Vinterieni. Lūdz atdot viņiem viņu gruntsgabalus, uz kuņiem divu gadu laikā viņi solas namus celt un viņu dārzus. To lūdz visi līvu pagasta zemnieki.

Pēc kāda 1688. g. sastādīta Cēsu pilsētas zemju saraksta minētā gadā līviem pieder 3 nami, no kam ar № 54 un 104 apzīmētie kopīgi, bet nams № 107 kocēnietim Šķībustam. Minētais saraksts aptver pavisam 114 vienības. No tā paša gada ir kāds cits saraksts par tādiem Cēsu namiem, kas pa daļai stāv postā, vai arī nemaksā nodokļus. Tādu pavisam 55, un № 32 un № 48 uzrādītas kā līvu zemnieku postā stāvošas namu vietas. Arī Kokmuižas zemnieka Šķībusta nama vieta stāv postā, tā tad neapbūvēta. Striķēnieši toreiz bij padoti Kokmuižai, tāpēc arī striķēnietis Šķībusts apzīmēts par kocēniešu zemnieku.

1784. g. 31. jūlijā Cēsu maģistrāts līvu pagastam piederošā uz pilsētas plāna ar № 100 apzīmētā dārza gabala (tagad Kalēju ielā) atdošanas lietā lemj sekošo: Kaut gan Cēsu pilsēta kopš vēl vecu ļaužu atmiņā stāvošiem gadiem netraucēti lieto šo dārza gabalu un savu īpašuma tiesību uz šo gabalu varētu droši pierādīt, ja 1748. g. pilsētai degot nebūtu sadedzis arī pilsētas arhīvs ar visiem viņā glabātiem dokumentiem, tad neraugoties uz to un vērā ņemot gruntsgabala mazo vērtību, kā arī to, ka tas pilsētā plānā uzrādīts, kā līvu pagastam piederīgs, tas rudenī pēc augļu novākšanas, atdodams līvu pagasta īpašumā.

Līvu pagasta gruntsgabalu lieta atkal par jaunu uzpeld 1796. g. 8. aprīlī, kad Rīgā pie kamerālvaldes ierodas Priekuļu muižas saimnieki Kunča Jānis un Mežciema Kriša, paziņojot līvu pagasta, pie kā piederot 14 priekuliešu mājas un bez tam vēl dažas veismaniešu mājas, vārdā sekošo: Līvu pagastam no vairs neatmināmiem laikiem Cēsīs piederējis gabals zemes, kas senāk tiem kalpojis par kapsētu, bet kad priekš vairāk gadiem liķu paglabāšana viņā aizliegta, tam aptaisa sētū un tas par $2\frac{1}{2}$ daldeņa lielu gads-

kārtēju nomu izdots Cēsu pilsoņiem. Bet priekš trijiem gadiem pilsoņi sētu patvarīgi noplēsuši un nu taisoties uz tā ēkas celt, un pieprasot, lai livu pagasts šo gabalu par 65 dalderiem uz visiem laikiem atdotu pilsētai. Bet to darīt šis pagasts nedrīkstot, jo gabals piederot viņam kā pagastam, kas pa lielākai tiesai pastāvot no kroņa mājām, tā tad īstenībā piederot pašam kronim. Pagasta jau minētie pārstāvji sava un pārējo zemnieku vārdā lūdz apsargāt viņus viņu īpašuma tiesībās. Jā to prasītu, viņi apņemas uz gruntsgabala celt ēkas.

Tiktāl pēc laikraksta „Inland“. — P. Baerents livu sūdzību lietā starp citu pastāsta sekošo.

1766. g. livi žēlojas baznīcas pārlūkiem par viņiem nodarītām pārestībām. Kopš mēra laikiem pilsoņi un arī Pilsmuiža iespiežoties viņu zemē, pilsoņi piesavinājušies 3 namus pilsētā un 3 dārzus ārpus pilsētas. Bez tam liviem baznīcā bijuši 2 misiņa kroņlukturi, kas lielajā ugunsgrēkā nokrituši, pēc kam Cēsu pilsoņi tos saņēmuši. Pilsoņi lietojot livu zvanu, paturot ienākušo naudu sev. Šos apvainojumus livi iesnieguši arī kroņa muižu pārvaldei. Sakarā ar to, lielās ģildes eltermanis Galanders iesniedza visu pilsoņu vārdā zemes tiesai sūdzību pret zemniekiem Rauguļa Maču, tiesnesi Mežciema Pēteri, pērminderi Ģiboja Anžu, Pāļēna Jēkabu, Podiņa Anžu, Ceipa Anžu, Kāķa Jāni, Knēža Lauri, Daukšas Pēteri par apvainojumiem. Vajadzīgo pierādījumu trūkuma dēļ livi spiesti ar pilsētu izlīgt. 1767. g. 27. jūnijā rātskungi Pegaus un Marnics livu priekšstāvju Mežciema Pētera un Žagara Matisa un citu livu klātbūtnē izmērija livu veco gruntsgabalu, tā saukto Livu kalnu (tagad zem № 40 Rīgas ielā), no kurienes viņi savus mirušus nesa uz Katrīnas kapsētu un ierādīja viņu no

jauna livu sabiedrībai, piekodinādami, ka rūsa un mēsli esot jānokopj un ielas bruģis jāizlabo.

Savā rakstā „Līvu pagasts pie Cēsīm“ (Burtnieks 1928. g.) P. Baerents raksta: Līvu pēcnācēji stāsta, ka pirmais līvu zvans kaŗa laikā aizvests uz Viborgu Somijā. Kaŗā daudz līvi apkauti, bet dokumentus par saviem zemes īpašumiem atlikušie glabājuši Libarnu māju robežās kādā vecā priedē. Mieram iestājoties, vēl palikušie vecie līvi sākuši apskatīties pēc savas zemes, bet tad tā jau bijusi piedalīta muižām un Cēsu pilsētai. Par kopības zīmi līvi likuši liet jaunu zvanu ar uzrakstu. Šis zvans 1874. g. pārplīsis un 1876. g. atkal tādā pašā veidā un ar tādu pat uzrakstu pārliets.*) Gan līvi cerējuši caur tiesām savu zemi atdabūt un savas tiesības, pieņēmuši arī advokatus, bet veltīgi. Bet savus dokumentus glabājuši jo proģām. Kad vēlāk atkal sākuši pēc savām tiesībām meklēt, pie viņiem ieradies glauns kungs un sacijis, šis esot dzirdējis par lielo netaisnību, kas līviem nodarīta, sirds šim esot iežēlojusies u. t. t. Saņēmis līvu dokumentus un ar tiem pazudis. — Zviedŗu laiku protokoli līvu zvanu nepiemin, bet varbūt ka senās atmiņas par zvana aizvešanu uz Viborgu ir dibinātas un uz zvanu zīmējas Oksensērna piezīme par tiesībām pie baznīcas. Tādā gadījumā ir varbūtība pielaižama, ka viens no trim zvaniem, kuŗus krievi noņēma no Cēsu baznīcas torņa, bet nespēja aizvest, un no kuŗiem poļu karalis Stefans vienu atdāvināja luterāņiem, ir bijis līvu zvans. Dokumentos līvu zvanu pirmo reizi min 1740. g., kad baznīcas pārlūkiem ziņo, ka zvans ieplīsis apzvanot ādmini Zetleru un pilnīgi pārplīsis apzvanot 1727. g. ķeizarieni Katrīnu.

*) Te Baerents piezīmē, ka zvanu pārlejot citi vārdi pienākuši klāt.

Līvi maksājot zvaniķiem par savu zvanu 2 baltus un par lielo zvanu 4 baltus, mazo nelietojot, kamēr pilsoņiem par līvu zvanu jāmaksājot baznīcai 4 balti un baznīcai 8 balti. Pilsmuižas pārvaldnieks Hoffmanis lika priekšā, ka tā kā pilsētas iedzīvotāji līdz šim lietojuši līvu zvanu un par to ieņemto naudu likuši savā baznīcas lādē, tad tagad lai pilsēta uz sava rēķina zvanu pārlejot un atļaujot līviem pilsētas zvanus lietot bez maksas, jeb turpmāk atstājot līvu zvanu pilnīgi mierā. Neraugoties uz pilsētas priekštāvja iebildumiem, pārlūki izšķīra šo lietu līviem par labu, ka šiem baznīcai nav jāmaksā.

Tālāk Baerents raksta: „Nav zināms, kad līvi šo zvanu iegādājuši, kas jau priekš 1727. g. bij dabūjis plīsumu. Pieņemams, ka tas noticis jau zviedru laikos, jo pirmie gadi krievu valdības laikā bij tik grūti, ka nav ticams, ka līvi būtu paspējuši nopirkt sev vidēja lieluma zvanu. Nav zināms arī, vai līviem izdevās atjaunot savu zvanu, bet katrā ziņā viņš, vai jauns vai saplīsis, gājis bojā 1748. g. pilnīgi izdegot. Bet kamēr pilsoņiem grafs Bestuževs dāvināja jaunu zvanu, līvi paši lika sev liet jaunu zvanu un šoreiz ar visiem māju vārdiem virsū. 1766. g. izdarītā baznīcas pārlūkošanā līvu pagasta zemnieki lūdza komisiju norakstīt protokolā, ka baznīcas vidējais zvans piederot viņiem. Komisija tad ar nolēma, ka vidējais jeb līvu zvans, lai paliekot par līvu pagasta īpašumu uz mūžīgiem laikiem un tiem, kuŗu vārdi stāvot uz zvana, par zvanišanu nav jāmaksā.

Kad 1774. g. atkal notika Cēsu baznīcas vizitācija, tad noprotokolēja, ka tagad ierīkota jauna kapsēta, kur „nevāciem“ savi liķi jāapglabā, kamēr agrāk lietojuši kapsētu pie Katrīnas baznīcas. Par kapa vietu jāmaksā 6 markas, par apzvanišanu ar lielo zvanu

6 markas, ar livu zvanu 5 markas, ar mazo 4 markas, bet pašiem liviem nav jāmaksā par zvanišanu ar livu un ar mazo zvanu. Šie noteikumi palikuši spēkā līdz jaunākam laikam. — Livu zvans pārplisa 1874. g. un tika 1876. g., kā Libberta tēvs savās atmiņās raksta, „pārliets tādā pat veidā ar tādu pat uzrakstu“, bet man jāaizrāda, ka pie vārdiem ir pielikti citi klāt, kas agrāk nekad netika minēti par livu ciemiem. Šis vēsturiskais zvans ir palicis Krievijā un ar to ir zudusi beidzamā saite, kas kopš gadusimteņiem apvienoja kādu daļu no Cēsu apkaimes saimniekiem.“

Prāvests Baumanis 1767. g., kad Veismaņi vēl nebij atdalīti no Priekuļiem, ne Jāņa muiža no Cēsu pilsmuižas, uzstādījis to māju sarakstu, kuŗu vārdi ielieti livu zvanā. Tie ir pilēnieši: Ramats, Libarns, Silķe, Bencis, Gogis, Žagars, Pieškalns, Pušklaips, Skundriķis, Jaunzems, Jēkuls, Melausis, Jaunatis, Rudins, Rāmnieks; priekulieši: Pēterēns, Viesītis, Podiņš, Vanders, Daukša, Knēzis, Mežciems, Vinnēns, Libberts, Dancis, Paucis, Kuncis, Kāķis, Žagars, Kampe, Dzenis, Bite, Lejasplūcis, Ceipis, Pāļēns, Žvīgurs, Milīts; striķēnietis Šķībusts; dukurietis Pīpars; kalnēnietis Ozoliņš; ruckēnietis Bušleja.

No te minētām mājām, kuŗu vārdus Baumanis lasījis livu zvanā, vēlāk zvanu pārlejot nozudušas Libarni, Skundriķi, Mellauši (nepastāv vairs), Rudiņi (nepastāv vairs), Knēži (laikam tāpēc, ka par lopmuižu pārvērsta) un Ruckas Bušlejas vietā ir jaunākā zvanā nākusi lielākā Lubiņu pusmuiža, kuŗas robežās Bušlejas dzirnaviņas atrodas, bet pielikti ir Ģiboji, Vattieni un Zābaki.

Te minētais livu pagasts vedams sakarā ar Priekuļu muižas 1680. gadā sastādīto vaku grāmatu livu pagastu. Šī pagasta ciemati-mājas toreiz ir:

Silķe, Viesietis, Rudins, Jaunats, Melauši (varbūt Milīts) Jēkulis, Vidstienis, Libans, Jaunzems, Inkulis, Mežciems, Vinnēns, Knēzis, Liberts, Dancis, Dzenis, Bencis, Jeske, Priekulis, Varkšis, Šķībusts. Uz pēdējo triju ciematu zemes 1672/73. g. nodibināta Priekuļu muiža un šie ciemati sen kopš vairs nepastāv. Te minētie ciemati mūsu dienās pieder pie Priekuļu, Cēsu pils un Vaives (Veismaņu pagastiem), izņemot Rudinu un Ješku šādi vārdi nupat minēto pagastu sarakstos vairs nav sastopami.

Otrs toreizējais Priekuļu muižas pagasts ir Avotenes vaka (Auwatten). Kādi šis vakas, kuļai neapšaubāmi ir sakari ar seno, Indriķa chronikā vairākkārt minēto Autinu, ir zemnieki, tas redzams kādā citā šā raksta nodaļā.

Nekāda tiešā sakara ar te minēto līvu pagastu ir 1935. g. likvidētam administratīvam Līvu pagastam ar sekošām apdzīvotām vietām: Blusas, Dāvas, Jaudzumi, Jurgā muiža, Josti, Kalna muiža, Kreiļi, Ķāķi, Lāči, Mālnieki, Meijermuiža, Mellumi, Mežiņi, Mēderi, Mieškas, Muižnieki, Murleja jeb Muri, Pelītes, Pūrnīki, Pūrteteri, Rēzes, Rodītes, Skalupji, Jostes, Svempji, Tīreti, Ūbeles, Olupji, Veļi. Šī pagasta nosaukums pieņemts tika uz kompromisa pamata, kad neviens no maziem pagastiem, kuļus zemnieku lietu kommisars spieda apvienoties, negribēja būt zem kaimiņu pagasta vārda.

Vēl tautā dzirdami nostāsti par līvu zvanu un par līvu seniem zemes īpašumiem.

Līvu pagasta Pūrteteru māju īpašnieks, sirmais Ķerpis, kas cēlies no liepēniešu Ķerpju mājām, bet dzimis un visu savu mūžu nodzīvojis Pūrteteros, kuļus senais nosaukums bijis Rauzemnieks, man pastāstīja sekošo tautā noklausīto.

Uz paša pirmā Cēsu Sv. Jāņa baznīcas līvu zvana bijuši netikvien visu līvu ciematu vārdi, bet arī līvu zemju karte, kas nepaticis muižniekiem, kālab šis zvans no torņa pazudis. Noliets jauns zvans, gan vēl ar māju vārdiem, bet jau bez kartes. Kad priekš gadiem sešdesmit vai vairāk šis zvans pārplīsis, tad neraugoties uz dažu muižnieku iebildumiem no līvu sakrātā kapitāla liets atkal jauns zvans, ar visiem līvu māju vārdiem. Par šī zvana liešanu toreiz it sevišķi uzstājies veismanietis Vecliberta Andža Liberts, viens no redzamākiem tā laika Cēsu novada saimniekiem, kas aizvien uzsvēris, ka ir seno līvu pēcnācējs. Šis pēdējais Cēsu līvu zvans, ar kuŗu attiecīgām mājām bez maksas zvanīts, pasaules kaŗa laikā uz Krieviju aizvests.

Senā līvu pāgasta saimniekiem vēl bijuši rakstīti dokumenti par viņu zemju īpašumiem, kas glabāti Inkuļa māju tiesā, kādā bišu stropā. Pēc kādas neizdevīgas sūdzēšanās Pēterpilī dēļ šo zemju atdabūšanas, Cēsis ieradies kāds ļoti laipns kungs, kas pratis iegūt līvu saimnieku uzticību. Tas solījies viņiem nodarīto pārestību izlabot un izgādāt, lai tie atdabūtu viņiem senāk netaisni atņemtās zemes. Bet lai tik viņam uzticētu attiecīgos dokumentus. Pēdējie tad ar no minētās paslēptuves izņēmti un viņam nodoti. Nu laipnais kungs līdz ar dokumentiem pazudis un nekad vairs nav rādījies.

Cēsu līvu senie zemes īpašumi aizņēmuši auglīgo līdzenumu austrumos no Cēsīm — apmērām no Akmeņu kroga jeb Dāvīda muižiņas gar Vaives un Raunas kreiso krastu līdz pat Gaujai un vēl pāri tai strīķēniešu tiesā. Šinīs līviem atņemtās zemēs citkārt savā starpā dalījušies Drabešu, Lubert Rencēnu, Du-

binskas, Pilsmuižas un Veismaņu kungi, kā arī Āraišu baznīckungs.

Pēc Lietgalieša (Krieviņa) domām Cēsu vendiņi ir bijuši livu-libiešu tautības. Savā rakstā „Kādas tautības bij 13. gadusimtenī Cēsu ventiņi?“ kas iespiests laikraksta „Latvijas Saule“ 55/56 num. (1927. g.) viņš starp citu saka :

13. gadusimtenā sākumā blakus latvju Cēsu pilij jeb apcietinātai pilsētai, kas aptvēra tagadējās Cēsu pilsētas līdz 8 hektaru lielo centru, ir dzīvojuši kādi svešas tautības ienācēji, saukti Indriķa chronikā par ventiņiem (vendiem). Tiem ir bijusi arī pašiem sava pils jeb apcietinājums blakus latvju lielajai Cēsu pilij un šī ventiņu pils pēc chronista vārdiem ir bijusi vismazākā visā Latvijā. Domā, ka šī pils ir bijusi uz tā sauktā Riekstu kalna, tagadējā Cēsu pilsparkā. Pie šiem ventiņiem 1206. g. atnāk katoļu priesteris un viņi pirmie pirms latvjiem pieņem katoļu ticību. Tad 1207. g. viņi uzņem savā pili arī ordeņa brāļus ar viņu priekšnieku Bērtuli un dzīvo ar tiem kopā šai pilī līdz 1221. gadam, kad ordeņa brāļi pāriet uz Cēsu pili. Ordeņa brāļu tur varēja būt, kā parasts, ne vairāk kā ap desmit vīru, līdz ar kādiem pāra desmit kaŗa kalpiem un šim mazajam garnizonam pietika telpu mazajā, ap $\frac{1}{2}$ pūrvietu lielā ventiņu pilī, bet ventiņi, protams miera laikā, dzīvoja priekšpilsētā, ārpus pils un tikai kaŗa laikā glābās apcietinājumā. No 1206. līdz 1225. gadam Indriķa chronika daudreiz stāsta par ventiņiem kopā ar ordeņa brāļiem, atsevišķi pieminot latvjus, 1225. g. uz Vidzemi atnāk kā pāvesta sūtnis Modēnas bīskaps Viļums un Cēsis viņš, kā chronikā teikts, „ar lielu prieku sprediķoja latvjiem un uzteica tos un arī ventiņiem neatrāva savas mācības.“ No visām ziņām, kā jau teikts, re-

dzams, ka ventiņi ir bijuši svešas tautības ienācēji pie latvjiem. Mēģināsim tad nu atrast un noteikt viņu tautību pēc Indriķa chronikas un citām ziņām.

1. 1206. g. bīskaps izsūta misionārus uz lībiešu kristīšanu. Priesteris Alobrands iet uz Turaidas apvidu, Aleksandrs uz Limbažu un Daniels uz Daugavas un Gaujas lībiešiem. Šis Daniels vispirms iet uz Salaspili, tad uz Lielvārdi, Aizkraukli un Siguldu un tad pie ventiņiem.

Chronsts par pēdējiem raksta :

Bet ventiņi (vendi) tai laikā bij neievērojami un nabagi. Viņi bij aizdzīti no Ventas, kādas upes Kurzemē, un pēc tam apmetušies pie Vecā kalna, kur tagad blakus uzcelta Rīgas pilsēta. Bet arī no šejienes kūri viņus padzina un pa lielākai daļai nokāva. Atlikušie aizbēga pie latvjiem (t. i. Cēsu latvjiem) un tur pie viņiem dzīvodami priecājās par priesterļa atnākšanu. Nokristijis ventiņus, priesteris atgriežas uz Rīgu.“

No šīs ziņas jau izprotama ventiņu tautība. 1206. g. tikai vēl Vidzemes lībji, kas dzīvoja ap Daugavas un Gaujas lejas galu un gar jūrmalu, bij padevušies bīskapam un tikai pie lībjiem izsūta priesterus, kam, protams, vajadzēja prast lībju valodu. Ja tad priesteris iet arī pie ventiņiem, tad arī tie ir lībji.

Pēc chronikas ziņām ventiņi nāk no lībiskās Kurzemes jūrmalas un ventiņu vārds it nebūt nenoliedz lībju tautību, bet apzīmē tikai to, ka viņi cēlušies no Ventas upes apvidus, tāpat kā arī Vidzemes lībjus chronists pēc dzīves vietas dažus sauc par turaidiešiem, dažus par lielvārdiešiem u. t. t.

Pie Cēsīm ir Līvu pagasts, Cēsīs ir Līvu iela un Cēsu baznīcai ir bijis līvu zvans. Tas liecina, ka Cēsīs ir bijis līvu vai lībju elements. Nav nekādu

ziņu, ka kādreiz Cēsis vēlāk ienākuši lielākā skaitā libji, tā tad tie paši ienācēji ventiņi ir bijuši tie libji jeb livi.

1218. g. krievi ar lielu spēku uzbrūk Cēsīm un ventiņu pilij un pēc chronikas ziņām pret viņiem kaujas ordeņa brāļi, t. i. vācieši, latvji un ventiņi. Par to pašu notikumu raksta Novgorodas chronika un tur teikts, ka krievi stāvējuši pie pilsētas 2 nedēļas un kāvušies ar vāciešiem, latvjiem un libjiem. Še nu redzams, ka krievu chronika ventiņus nosauc par libjiem.

Atstāstījis arī vēl kādu kurzemnieku dzejisku teiku, Brivzemnieka uzrakstītu, Lietgalietis savu rakstu no-beidz vārdiem: „Visumā varam uzskatīt par pierādītu, ka 13. g. s. Cēsu ventiņi ir bijuši livu tautības.“

Šādam Lietgalieša (vairs nav starp dzīvajiem) uzskatam varētu piekrist. Liekas, ka viņš ir pareizs. Dzīvodami gadu simteņiem ilgi latviešu vidū, ventiņi-livi gan zaudē savu valodu, bet ne savu tautisko apziņu.

XXV. Mārcis Sārums—pēdējais libietis.

No senā Cēsu līvu pagasta cēlies savā laikā ievērojamais būvju uzņēmējs Mārcis Sārums, pēdējais Vidzemes libietis, kā viņš pats licis rakstīt uz sava kapa pieminekļa. Par viņu Gatartas Aug. f. Hage-meisters laikraksta „Inland“ 1859. g. 41. num. rakstā: „Mārcis Sārums, pēdējais līvs Cēsu apkārtnē“ pa-stāsta sekošo :

Šis cienījamais, krietnais nacionālis, kas beidza-mos 25 gadus caur savu nevainojamu dzīvi, uzcītību un centību, caur uzticamu savu pienākumu pildīšanu, nevien ieguvis vispārīgu cieņu, bet kas, kā rets pa-raugs saviem brāļiem noderējis kā laba priekšzīme. Mārcis Sārums dzimis 1799. g. 21. sept. (v. st) Prie-kuļu Podiņos, kā galdnieka Podiņu Jāņa dēls. No saviem vecākiem dievbijībā audzināts, viņš apmeklē draudzes skolu, pēc kam no sava tēva izmācās gald-nieka amatu, tā liekot pamatus savām lielām zināša-nām un spējām namdaļa un būvuzņēmēja arodā. Pats joprojām savas zināšanas papildinot, viņš 10 nākošos gados 10 jaunekļus izmāca nevien par spējīgiem sava aroda pratējiem, bet arī par citād krietniem cilvēkiem. Par mācekļiem viņš pieņēma vienīgi morāliskā ziņā nevainojamus, apdāvinātus jaunekļus, prasot no tiem neaprobežotu paklausību un sešus gadus ilgu mācības laiku. Tā viņš pamazām sagatavoja saviem turpmā-kiem lieliem darbiem spējīgus līdzstrādniekus. Viņa slavai pastāvīgi izpaužoties, aizvien auga arī viņam uzticēto celšanas darbu apmēri. Turpmākos 15 gadus

viņam pašam ir spējīgi galdnieki, namdaži, griezēji un tēlnieki, kā arī mūrnieki, krāsotāji, stiklinieki, zeltītāji un skārdnieki, ar kuņu teicamo palīdzību viņam radās iespēja uzņemties pat lielāko celtnu pieņemšanu un darbu labāko izvešanu. Viņš ceļ 5 gluži jaunus, cēlus dievnamus, vairākas baznīcas viņš pilnīgi atjauno, ceļ 13 jaunus kungu namus, starp kuņiem tie Jumurdā, Karolē, Siguldā paši tie skaistākie. Mācekļu skaits pieaug uz 20.

Mārcis Sārums apprec Sāruma māju saimnieci Annu, pieņemot šo māju nosaukumu par savu uzvārdu. Tā kā no Annas bērnu viņam pašam nav, viņš vislielāko ievēribu piegriež abu savu pameitu izglītošanai, izprecinot viņas abas ar bagātu pūru diviem saviem krietniem mācekļiem, abi Jāņi vārdā, no kaimiņu Kāmpas mājām. Abi šie znoti manto viņa nenogurstošā darbā taisnīgi iekrātos 12000 rubļus. Abi viņi vada tālāk viņu labdaļa uzsāktos lielos darbus, jo arī viņi tā vadībā bij kļuvuši par spējīgiem namdažiem.

1840. g. Sārums par 4790 rubļiem vairāksolišanā uzņemas Dzērbenes baznīcas celšanu zem divi noteikumiem: 1) ka pie šīs baznīcas celšanas strādās vienīgi latviešu strādnieki un 2) ka pie šī lielā darba nelietos nevienu pili degvīna.

Kad Hagemeisters viņu kādā sarunā nosaucis par krietnu latvieti, tas atbildējis: „Kungs! es neesmu latvietis, bet gan Cēsu novada pēdējais līvis.“ Vēl viņš labi pārzināja savas tautas pagātni, kuņu atmiņas pa daļai vēl saistās ar Cēsu baznīcas līvu zvanu, ar līvu solu Cēsu Sv. Jāņa baznīcā, ar brīvu apglabāšanas vietu Cēsu latviešu draudzes kapos u. t. t. Vairāk gadus viņš izpilda pagasta tiesas piesēdētāja amatu, kas zemnieku nemieru un juku laikos

izrādījies par saprātīgu, apzinīgu un vislielākās uzticības cienīgu vīru, kam par to visaugstāk piešķirts lielais sudraba medālis ar uzrakstu „par uzticību“. Pēdējos 10 gados viņš pārbūvē baznīcas Cēsis, Trikātā un Smiltēnē, ceļot visām trijām jaunus, cēlus torņus.

Paliekamu, dziļu iespaidu viņš atstāja uz ikvienu, caur savu cildeno personību, savu mierīgo uzstāšanos, vienkāršo pašapziņu savu lielo dziļi pamatoto dievbijību. Priekšzīmīga bij viņa mājas dzīve, savu ģimenes locekļu un mājas ļaužu vidū, kas viņam visā mīlestībā pieķērās, ar uzskatot viņu ar dziļāko godbijību kā savu dārgo ģimenes galvu un maizes tēvu. Viņa sejas pantos attēlojās viņa skaidrā sirds. Viņa mācekļi viņu mīlo un viņu cildina.

Labprāt viņš sniedz palīdzīgu roku, kur tā pēc viņa ieskata vajadzīga. Kad Auļu pagasta saimnieki nomā Auļu muižu, Mārcis Sārums uzņemas 2100 rubļu lielu galvojumu pret muižas īpašnieci baronieti Kampenhauzeni. Daudz saimniekiem, kas neražu piemeklēti, vai kādas nelaiemes dēļ grūtībās nonākuši viņš no saviem līdzekļiem izpalīdz, neprasot no tiem atmaksas. — Viņš mirst 1859. g. 19. jūlijā. No Cēsu baznīcas uz pēdējo miera vietu viņu pavada ar 78 pajūgiem.

Sakarā ar šo savu tēlojumu, f. Hagemesters piebilsts, ka Krimuldas firsts Jānis Līvens nodibinājis kapitālu, no kuļa izsniedzamas prēmijas par pētījumiem līvu valodas un etnogrāfijas laukā.

Valda tāda tradīcija, ka Līvenu dzimta cēlusies no līvu virsaiša Kaupa meitas.

Mārcis Sārums glabāts Cēsu Lejas kapos.

XXVI. Dāvīda dzirnavas.

Vaives, agrāk Veismaņu pagastā, kādā dziļā, romantiskā gravā vēl mūsu dienās tā sauktās Dāvīda dzirnavas, kuŗu riteņi jau sen vairs negriežas. Par šo dzirnavu izcelšanos ziņo vācu laikraksts „Inland“ savā 1838. g. 45. nummurā. Raksta saturs izvilukumā ir šāds.

Dāvīda dzirnavu dibinātājs ir kāds Dāvīds, kas vēlāk pieņēma uzvārdu Mollers. Viņš dzimis 1756. g., Veismaņu pag. Ūbelēs, nabadzīgā zemnieku dzimtā.

Bērna gados viņam jāgana mājas lopi. Bet jau agri parādās šī latvju zēna radošais gars. Viņa tēvs, pats galdnieks un mucenieks, 14 gadus veco zēnu sāk mācīt savā amatā. Veismaņu muižas toreizējais īpašnieks un tai vārda devējs — pulkvedis barons Veismans fon Veissenšteins, medību gaitās esot, mežā atrod Dāvīdu kādas dzirnaviņas ceļot. Zēns viņam iepatikas un viņš to nodod amatā pie kāda vācu tautības galdnieka muižā. Te viņš izmācās par spējīgu galdnieku un namdari.

Kad baronam Veismanim valdība uztic celt dažus Daugavas dambjus pie Rīgas, zem viņa 9 gadus ar 24 palīgiem strādā arī Dāvīds. Kā atalgojumu viņa kungs tam piešķir Veismaņu m. dzirnavas, tās pašas, kas savā laikā Dāvīdā bija modinājušas viņa snaudošo spēju un talanta digļus. Sakritušās dzirnavas Dāvīds pilnīgi atjauno.

Kad pēc Veismaņa fon Veissensteina nāves muižu pārņem viņa znots majors fon Ekesparre, tas piecu zirgu staciju ēku celšanu uzdod Dāvīdam, kas tam

dod iespēju iekrāt mazu kapitālu. Laulības kārtā viņš devies trīs reizes, pie kam no trešās sievas viņam četri dēli, kuņus viņš izmāca savā arodā.

Majoram Ekesparrem mirstot, Veismaņa muižu manto tā znots barons Bukshevdens, kas Dāvidam uzdod muižā skaistu kunga namu celt. Neraugoties uz saviem jau 70 gadiem, Dāvids šo uzdevumu godam veic, atlicinot sev labu grasi.

Nu viņš savu kungu lūdz, pārdot viņam to kalna gravu, kuņā lopus ganot viņš pavadījis savas bērnības laimīgākās dienas, rotaļājoties ar paša celto ūdensratu, gravu, kas citād mazvērtīga un čūskām bagāta. Par nelielu maksu kungs gravu viņam tad ar pārdod. Un nu Dāvids Mollers sev te ceļ skaistas mūža dzirnavas, kuņās 1838. g. viņš, neraugoties uz saviem 80 gadiem, vēl aizvien rosīgi rīkojas.

Runājot par Dāvida dzirnavām, jāaizrāda, ka ne-tāl no šīm dzirnavām ir akmeņu lauztuves, kuņās se-nāk lauzti akmeņi pieminekļiem.

Par vēl kādu Cēsu novada censoni ziņo „Mājas Viesis“ 1862. g. Cēsu draudzes kapsētā 1861. g. glabāts melderis Jānis Eizenbergs, kas dzimis 1795. g. un miris 1862. g. februārī. Nelaiķis pie sava tēva, Cēsu mācītāja pagasta Indriņos izmācījies namdaļa un galdnieka amatus. Papriekš viņš nomājis zemi, bet tad 1826. g. no Ruckas kunga Gust. fon Palmstraucha nopircis dzirnavas. Par kādām Eizenbergam piederošām dzirnavām ir teikts, ka tās atrodoties pie upītes, kas iztekot pie Jaunata un Inkuļa no avotiem. Savā laikā Eizenbergs par 5000 rubļiem sudr. nopircis Vintera zemi, sadalot to pūrviētās. Eizenberga svaiņi, t. i. viņa sievas māsu vīri bijuši Andža Liberts un brengulietis Sieceniēks.

XXVII. Cēsu novada brīvzemnieki.

Lai gan sākumā šo nodaļu nebiju paredzējis, vēlāk tomēr pārliku, ka gluži gaļām šai Cēsu novada zemniecības vēstures lapai paiet nevar.

Vēl aizvien zaļo Kurzemes ķoniņi, kamēr Vidzemes Salaspils „Ķoniņi“ jau sen iznikuši. 1624. g. zviedru Vidzemes zemes revīzijā vēl Valmieras draudzes koceniešos ir atzīmētas Ķoniņu mājas ar brīvzemnieku Jāni Ķoniņu, kam 1 arkls zemes. Arī Cēsu-Āraišu novadam ir bijuši savi brīvzemnieki, par kuriem nākošās rindās būs runa.

Rīgas virsbīskaps Fromholds izlēņo 1350. g. bruņiniekiem brāļiem Rozēm Rozes pili (vēlāk par Augstrozi saukta) ar vēl dažām citām zemēm, to starpā arī Raiskemeni (Raiskumu) ar četriem Raiskemenes brīvajiem, ar vendu pārceltuvi pār Gauju pie Cēsīm, ar ciemu Modezeli (Lenču novads). Par šiem brīvajiem, kas Cēsīm tik tuvu dzīvojuši, vēlāk vairs neko nedzird.

Vecākā 1601. g. zviedru valdības uzdevumā izdarītā zemes revīzija Vidzemē Cēsu-Āraišu novadā uzskaita arī dažus brīvzemniekus.

Gribelenu vakā ir Ratnieks ar 1 arklu zemes un brīvs, kas muižai taisa ratus un riteņus. Tad šinī pašā vakā ir brīvzemnieks Smīde ar 1 $\frac{1}{2}$ arkla zemes, kas muižai par visu maksā 40 markas. — Tulmēnu vakā, (priekškaļa Liepas pagastā) toreiz vēl bijis brīvzemnieks ar 1 arklu zemes, kuŗu piesavinājis Georgs fon Fārenbachs, poļu karaļa iecelts Cēsu vojevods.

Pūrnīcas vakā zem Araišu muižas jeb Veccēsīm ir Putras mājas ar divi arkliem zemes. Par šo māju saimnieku revīzijā teikts, ka viņš ir brīvs, kam pienākas turēt kaļa zirgu, bet kas ir nabags un postā kritis. Vibelēnu vakā, kādam polim, vārdā Serujenam ir trīs zemnieku mājas. Te ir bijis arī kāds brīvzemnieks ar vienu arklu zemes, uz kuļas šis polis sev muižu cēlis.

Ilgos kaļa gados, kas ar nelieliem pārtraukumiem no 1600.—1625. g. plosas zviedru poļu starpā, pārvērš arī Cēsu novadu tuksnesī un bojā iet arī visi te minētie brīvzemnieki. Vēlākās revīzijās viņus vairs nemin.

Kad 18. gadu simteņa sākumā Vidzemē atkal plosās kaļš, tā sauktais Ziemeļu kaļš, Cēsu-Āraišu novads dabun jaunu brīvzemnieku šķiru, kas zviedru valdībai naudu aizdodot, brīvību guvuši, kļūstot par savu māju ķilu īpašniekiem. — Aizdotam kapitālam vajadzēja tik lielam būt, lai viņa augļi, rēķinot 6 no simta, atsvērtu tās nodevas un klausas, kas guļ uz aizdevēja mājām pēc vaku grāmatas izstrādātām normām. — Cēsu-Āraišu novada naudas aizdevēji zviedru ķēniņam ir spārēnietis Juris Vaitiņš, pilēnieši Smīde, Inķēns un Amatas krodzinieks.

Juris Inķēns 1704. g. 14. oktobrī ķēniņam aizdod 615 dalderus. Viņam mirstot Inķēnus manto viņa dēli Juris, Anža un Mārtiņš. Pēdējais ir seržants zviedru armijā, kam kā liekas Zviedrijā patik labāki kā dzimtenē. 1723. g. viņš lūdz krievu valdību atļaut viņam ņemt līdz uz Zviedriju viņa likumīgo trešo daļu — 205 dalderus, no Inķēnu māju ķilu parāda. Mājas paturot viņa brālis Anža un brāļa Jura atraitne, bet viņam no abiem pienākoties minētā summa. Viņa lūgumu ievēro, uzliekot viņam par pienākumu samak-

sāt krievu valdībai par labu projām vestās naudas desmito daļu.

Ansī Smīde 1705. g. 17. jūlijā zviedru valdībai aizdod 430 dalderus, ko apliecina ķēniņa vietnieks Rīgā Miķelis fon Štokirchs.

Spāres muižas zemnieks Āraišu draudzē Juris Vaitiņš uz savām $\frac{1}{4}$ arkla lielām Vaitiņu mājām aizdod 225 dalderus, par ko 1706. g. 8. decembrī sastādīts dokuments, parakstīts no ķēniņa vietnieka. Dokumenta sākums skan sekoši: „Ķēniņa majestātes ieceltais gubernators M. f. Štokirchs dara visiem zināmu, ka pēc tam, kad viņa majestāte, mūsu viszēlīgais ķēniņš un kungs, rūpēdamies par šīs zemes aizsargāšanu un kaŗa galā vešanu, ir viszēlīgi pavēlējis savākt naudas līdzekļus un citas vajadzības, iekļājot dažas ķēniņa muižas. Tamdēļ arī ķēniņa zemnieks zem Spāres muižas, Āraišu draudzē, uz $\frac{1}{4}$ arkla Vaitiņa zemes, vārdā Juris Vaitiņš, pavalstnieka padevībā un labprātībā, kā arī attiecīgi uz to pamudināts, ir apņēmis pa daļai no saviem, pa daļai no aizņemtiem līdzekļiem savākt 225 dalderus lielu summu, un to kā aizlienējumu iemaksāt ķēniņa rentejā, apsolut un apgalvojot viņam ķēniņa vārdā, ka par to viņš un viņa mantnieki minēto Vaitiņa zemi ar visiem tās piederumiem likumīgās robežās, kā drošu ķīlu varēs mierīgi baudīt . . .

Līdz tam Vaitiņu māju gadskārtējās nodevas un kļaušas muižai bij sekošas: ik pa $3\frac{1}{2}$ pūru rudzu un miežu, 3 pūri auzu, ik pa 5 mārc. linu, apiņu un kaņepāju, $\frac{1}{2}$ aita, $1\frac{1}{4}$ Alberta daldeŗa, 1 iknedēļas strādnieks ar zirgu muižā cauru gadu, 1 oternieku kājām 6 nedēļas ar 8 palīgstrādnieka dienām kājām, bez tam vērpsana un ražās braukšana muižas labā, šķūtes un vaļņu darbi, kas viss kopā iztaisa $13\frac{1}{2}$ daldeŗa.

Jurim Vaitiņam un viņa mantniekiem nodrošina visas tās tiesības un labumus, kādus ķēniņš 1700. g. 13. aprīlī apsoliņa visiem tiem, kas valdībai aizdod naudu.

Valsts archīvā Rīgā vēl glabājas zviedru un krievu laiku dokumenti, kas rāda, ka jauniem brīvzemniekiem — savu māju ķīlu īpašniekiem, nācies grūtu ciņu vest par tiesu un taisnību un pret muižnieku - nelabvēļu pārestībām. — Tā 1711. g. 11. aprīlī, kad zemē jau valda krievi, Vaitiņš apsūdz Spāres kungu, kas viņam netaisni uzspiežot klausas, piedraudot ar 20 pāra rikšu. Viņa sūdzībai ir panākumi.

1715. g. 25. sept. Cēsu pils brīvzemnieki — Inķēni un Smīdes, kā arī spārēnietis Juris Vaitiņš, kopīgi sūdzās par viņiem uzliktiem padaudz augstiem maksājumiem. 1729. g. Inķēni, Smīdes, Vaitiņi un Amatas krodzinieks valdībai žēlojas par pastāvīgu kaļaspēka noņemšanu viņu mājās, sākot jau ar 1726. gadu, kādēļ viņi nespējot nomaksāt kronim pienācīgos nodokļus.

1734. g. 17. jūnijā Cēsu brīvzemnieks Ansis Inķēns mantošanas lietu kārtošanas dēļ rakstiski ar lūgumu griežas tieši pie ķeizarienes Annas. 1734. g. spārēniešu zemnieks Bikaru Juris sūdz brīvzemnieci Smīdes Trīnu un tās dēlu Jāni, 50 daldeņu liela parāda dēļ.

Muižniekiem brīvzemnieki pavisam nepatīk. Gan pateicoties viņu pūlēm 1741. g. iznāk manifests, kas uzdod ķīlu īpašniekiem viņu aizdevumus atmaksāt. Nu tie atkal padoti muižu varai. — Inķēna Anža, Jānis un Kriša, Smīdes Jānis, Juris, Indriķis un Pēteris un Amatas krodzinieks Jānis griežas savu māju lietās 1741. g. 10. aprīlī pie kroņa muižu pārvaldnieka Rīgā ar kopīgu lūgumu. Maz ko viņi tomēr gan sasniedza.

Ja gluži nemaldos, viņiem atļāva kļaušu un kunga tiesas vietā muižai nolemtu nomu maksāt.

Kādā 1777. g. dokumentā Inķēna, Smīdes un Amatas saimniekus vēl dēvē par brīvzemniekiem. Inķēnos un Smīdēs bijušo brīvzemnieku pēcteči mūsu dienās vairs nevalda. Lejas Inķēnos 1811. g. par saimnieku ir Dāvids, no Kalna-Inķēniem. Par pēdējām mājām 1811. g. revīzijā ir teikts, ka tagad saimnieks ir Juris. Pēc 1834. g. dvēseļu revīzijas datiem Lejas-Inķēnu saimnieks Laurs Berkholds ienācis no Vēķiem, bet Kalna-Inķēnu saimnieks Pēt. Pautīts no Sīpiem, Lejas-Smīdēs 1811. g. par saimnieku ir Pēteris, Kalna-Smīdēs Jēkabs. 1834. g. Lejas-Smīdēs par saimnieku ir Jānis Latters no Billes, 1825. g. Kalna-Smīdēs Anžs Veicers, Lejas-Smīdēs P. Gobiņš. Te minēto saimnieku pēcnācēji sen jau šis bijušās brīvzemnieku mājas nevalda. Tagadējie saimnieki it nekā nezina par šo māju slavas laikiem . . .

Kalna-Smīdes guļ pie Amatas, metrus 300 uz leju no Rīgas-Valkas dzelzceļa tilta pār Amatu. Gleznainie upes krasti pievelk ekskursantus un tūristus un mājās ir iecienīta tūristu apmetne. No Lejas-Smīdēm atdalītas Jaun-Smīdes. Inķēni atrodas 2 klm. no Āraišu stacijas. Mājas robežās ir Asarāju ezers. Bijušais Amatas krogs guļ Amatas kreisajā krastā starp Rīgas-Valkas un Ieriķu-Gulbenes dzelzceļiem. Vaitiņiem tuvākā dzelzceļa pietāte Amata ir 4 klm. attālu. Apkārtnē diezgan pievilcīga.

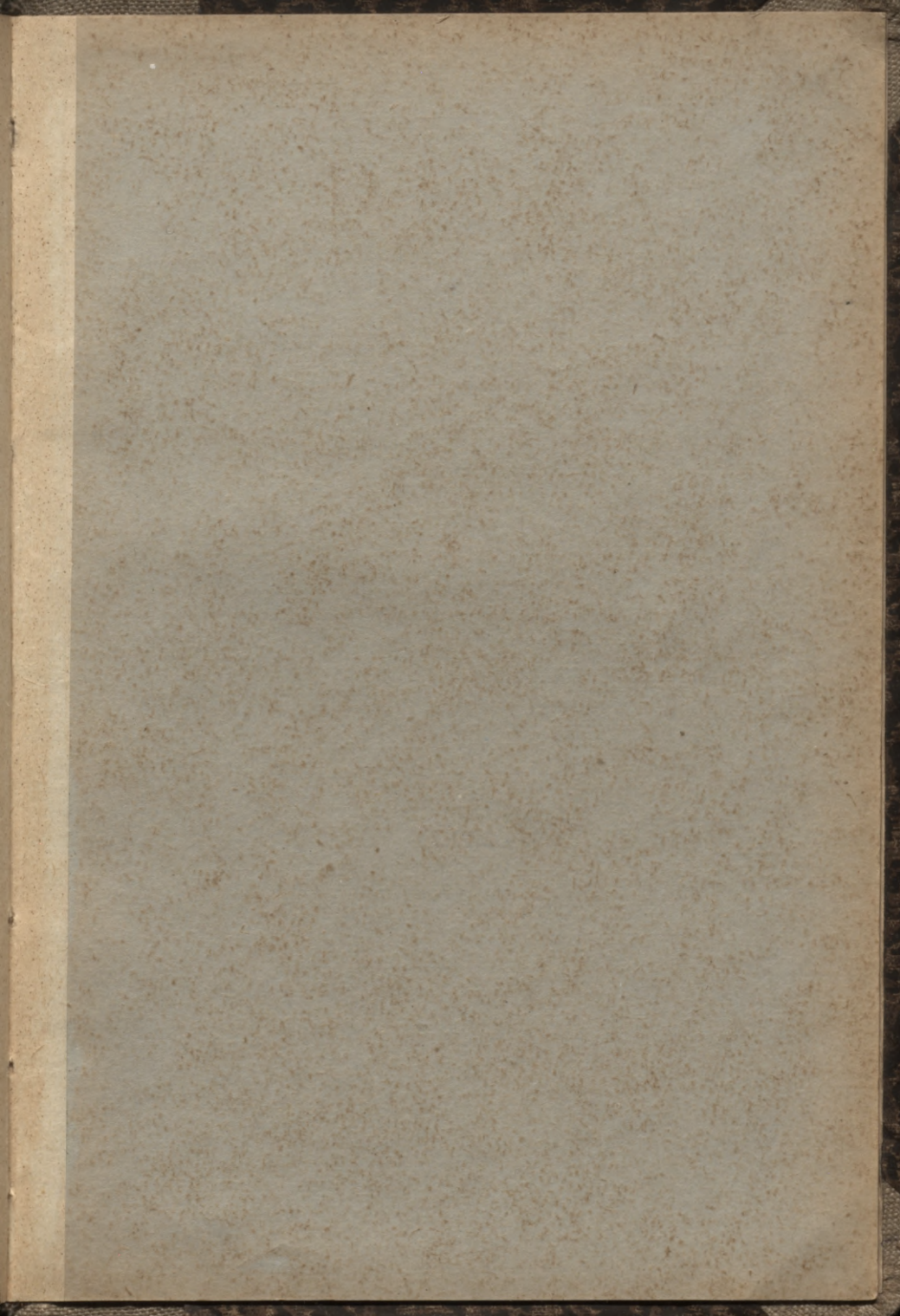
Saturs.

	Lapp.
Priekšvārds	3
I. Chronista Indriķa ziņas par Cēsīm	5
II. Cēsis ordeņa laikā	13
III. Cars Jānis Bargais un Cēsis	22
IV. Cēsu bīskapija un jezuitu ciņa ar evaņģ.- luterisko ticību	29
V. Poļu-zviedru ciņas Vidzemes dēļ un Cēsis	32
VI. Atkal kaņš un mēris	35
VII. Cēsis zem poļu, zviedru un krievu jūga	38
VIII. Vēl par Cēsīm	48
IX. Pilsētas un pilsoņu zemes Cēsīs 1688. līdz 1750. g.	50
X. Dažas ziņas par Cēsu pili	53
XI. Sv. Jāņa baznīca	57
XII. Dažas ziņas par Cēsu ev. lut. draudzes mācītājiem	65
XIII. Cēsu baznīcas ģenerālrevīzija 1685. g.	67
XIV. Vecākā zviedru zemes revīzija Vidzemē 1601. g.	69
XV. Cēsu pilsmuiža	77
XVI. Cēsu pilsmuižas zemnieku sūdzīb. 1744. g.	87
XVII. Cēsu pils pagasta zemnieku nemieri 1776./1777. g.	90
XVIII. Pilēnieši 1811. un 1834. g.	98
XIX. Pārējās Cēsu novada muižas un to novadi	100
Dukurmuiža	100
Jāņa muiža	103
Priekuļu muiža un priekulieši	104

	Lapp.
Zetlera muiža, Kalna muiža un Meijera muiža	106
Cēsu mācītāja muižas zemnieki .	107
Striķu muiža	110
Veismaņu muiža	110
Jurģa muiža	112
Ruckas muiža	115
Dubinska	116
Liepas pagasts	117
Lenču novads	122
XX. Neražas un kungu jūgs	128
XXI. Cēsu pilskungi	132
XXII. Degvīna posts	136
XXIII. Brāļu draudze	138
XXIV. Cēsu līvu atmiņas	144
XXV. Mārcis Sārums — pēdējais libietis . .	157
XXVI. Dāvīda dzirnavas	160
XXVII. Cēsu novada brīvzemnieki	162

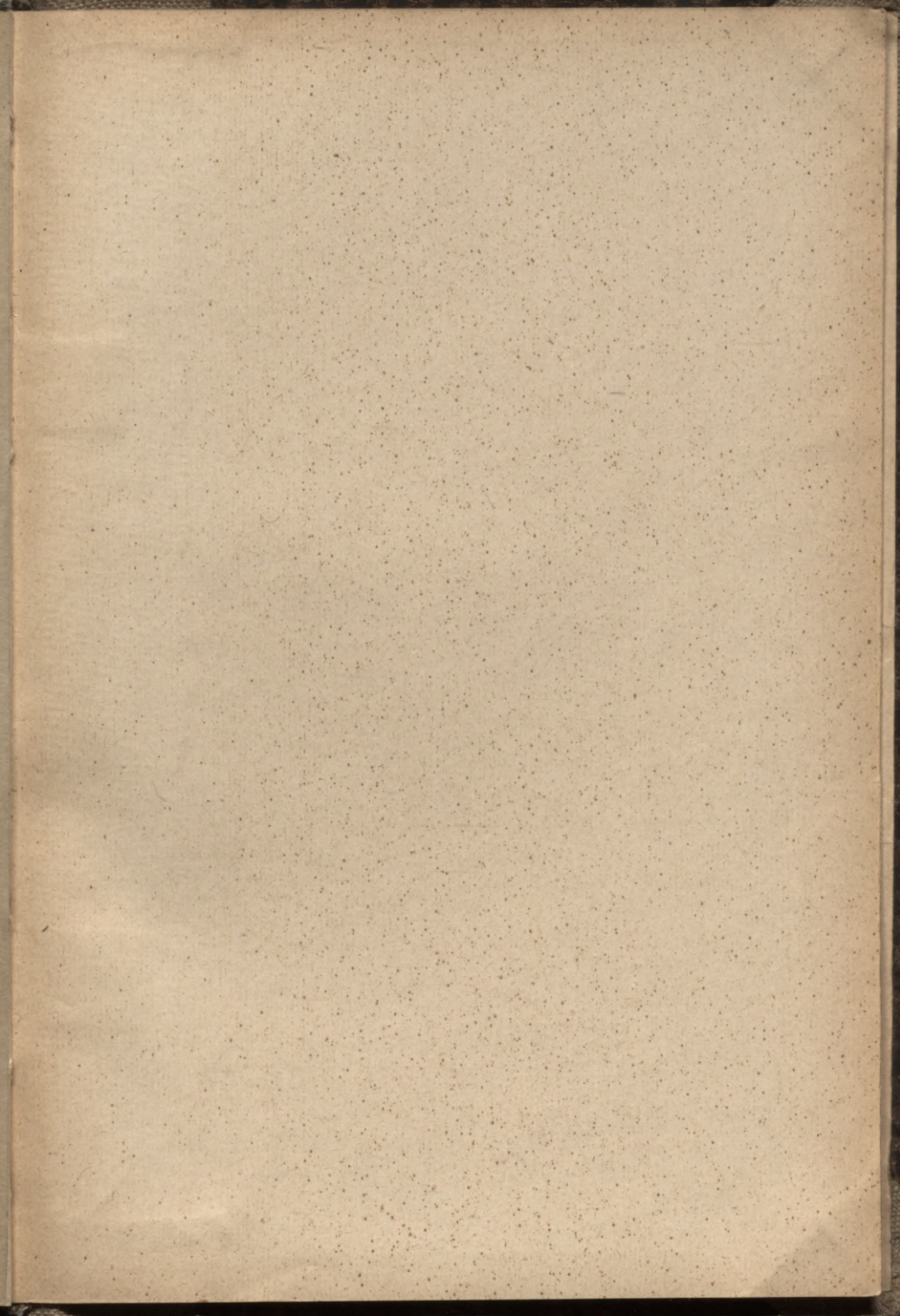

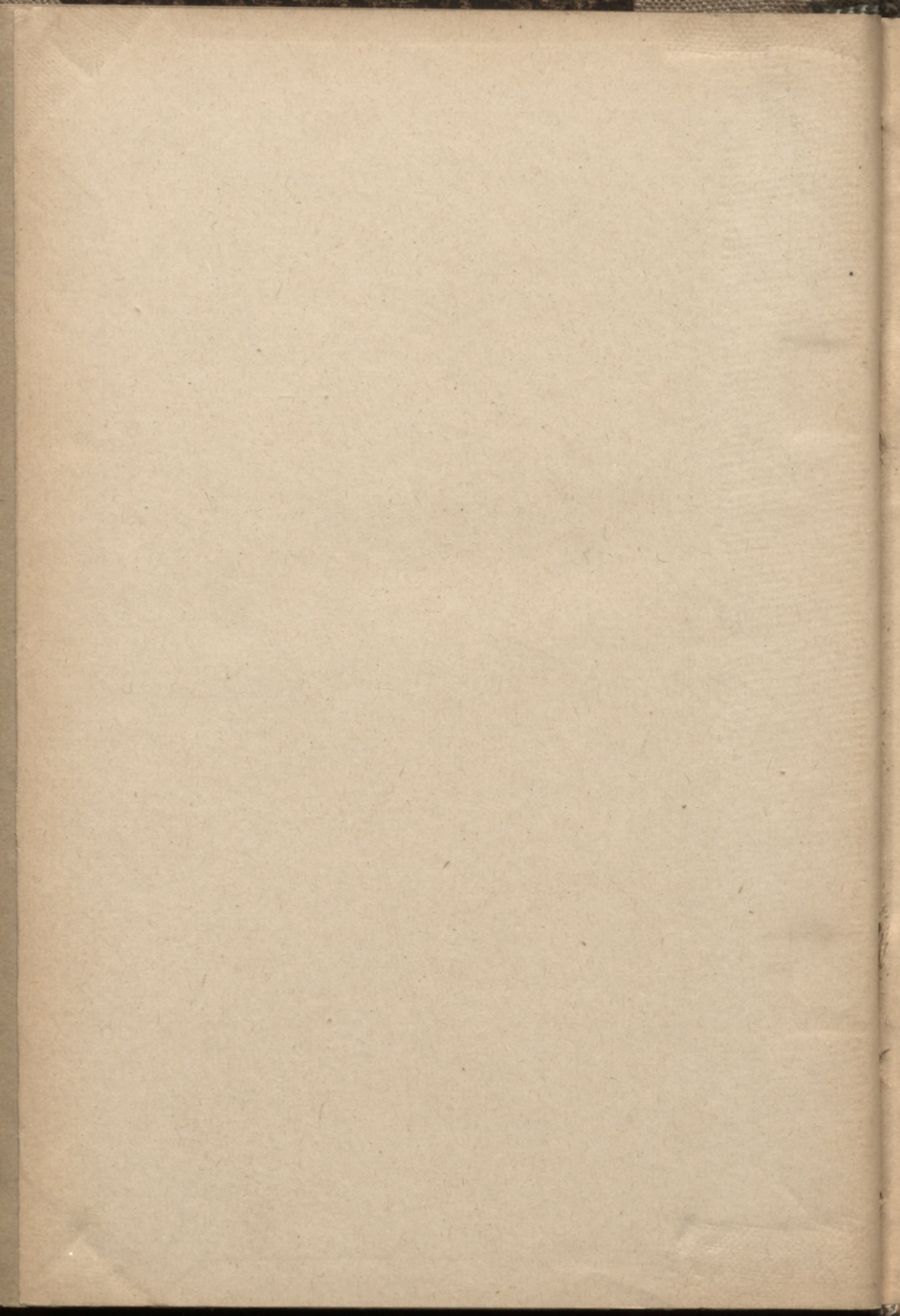
4a 899

19 FEB. 1936

Ln 899

63

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306119090